

ՀՆԴԵՒՐՈՊԱԿԱՆ

593

№ 585 ա

Ն Ա Ի Ա Լ Ե Ջ Ո Ի

Գ Ի Ե Ի

Հ. ՄԵՐՈՎԲԷ ՏԷՐԱԻՆԵԱՆ

Մ. Ո.

1061

معرف نظارت جلیله سنک ۱۹ تشرین ثانی سنه ۹۹ رخصتیه طبع اولمشدر

№ 203 m

Գ Ո Ւ Ի Ս
ՆԵԱՆ Կ ՊԵՐՈՒԲԵԱՆ

1885

2304-10

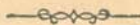
ՀՆԳԵՒՐՈՊԱԿԱՆ

ՆԱԽԱԼԵԶՈՒ

491
5-53
www

ՀՆԴԵՒՐՈՊԱԿԱՆ

Ն Ա Ի Ա Լ Ե Ջ Ո Ի

Գ Ր Ե Ց

Հ. ՍԵՐՈՎԲԷ ՏԷՐՎԻՇԵԱՆ

Մ. Ո.

N 885x

معارف نظارت جلیله سنک ۱۹ تشرین ثانی سنه ۹۹ رخصتیه طبع اولمشدر

N 203m

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐ. ՆՇԱՆ Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

1885

1906

3626
38

ԱՌ ՂՍԵՄԸՊԸՏԻԻ

ԱՐԻԿ ԷՖԷՆՏԻ ՈՒՆՃԵԱՆՑ

ՆՈՒԷՐ

ԽՈՐԻՆ ՄԵՆԱՐԱՆՕՔ

Վստեմապատիշ Տեր

Անոշանդ որ արդէն փառաւոր է՝ գիտեմ նոր փառք չի յաշերոշը նոշիրոշմն մատենկանս, սակայն սա անհամեմատ փայլ կը առանայ, երբ վստեմաշոք անոշամբդ զարդարոշած ցոշցնէ իշը ձակասն ընթերցողաց: Հաճէ ոշրեմն ընդունիլ դոշզն ընծայս Հնդերոպական Նախաշեզոշիս, զոր խորին մեծարասիօք կը համարձակի նոշիրել Քեզի հայանոշէր Հեղինակն, աղաշերով խոնարհոշրեամբ որ չզրանաս բարձր հովանաշորոշքիշնդ նաեւ իշը միշս երկասիրոշրեանց, որոնք հետզհետէ հրապարակ եղերոշ կը սրատրատտոշին:

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Գոյութեան գալէն ետև անցած ժամանակն եթէ նըկատուի, կը ստիպուինք խոստովանիլ թէ մեծամեծ արդիւնք ցուցած է Համեմատական Լեզուագիտութիւնն, որ իրաւամբ տարւէ տարի կը տարածուի՝ կարևորութիւնը ճանչցուելով: Սակայն ուրանալն անկարելի է նաև՝ թէ շատ խնդիրներ կան դեռ, որոնց վերջնական լուծումը չէ տրուած ապահովապէս: Մենք թէև ջանացինք լեզուաքննական նոյն իսկ ամենածածուկ խորշերը մտնել, նախալեզուին ամենապարզ տարերքը դիտել, սակայն չենք պարծիր թէ միշտ անհակառակելի ճշմարտութեան հասանք, այլ կը խոստովանինք թէ երբեմն շատացանք լոկ հաւանականութեամբ՝ թոյլ տալով ժամանակին՝ որ իրն աւելի լուսաւորէ: Լեզուաքննութեան մութ վիճակը կամ խորագոյն քննողութեան յառաջադիմութեան համեմատ փոխանակ լուսոյ խաւարի հանդիպիլը՝ ոչ զարմանալի այլ շատ բնական է. վասն զի միւս գիտութեանց պէս լեզուագիտութիւնն ալ հարկաւ պիտի սկսէր տկարանալ, երբ թեւակոխէր այնպիսի ծածուկ ճշմարտութիւններ որոնելու, որոնք սերտ յարաբերութիւն ունին իրաց սկզբան հետ, զոր անսկիզբն Հաստիչը թանձրամած հնութեամբ քողարկած է մարդկային քննող աչքէն: Բայց մեզի հաւանական կ'երևայ որ օր մը այդ խաւարը փարատի կամ գոնէ լրթանայ, երբ վերջապէս յաջողի համեմատող լեզուագիտաց՝ տիեզերաց համօրէն լեզուներուն փոփոխ յարաբերութիւնները ճշդել:

Թէ արդեօք հայական վսեմաշուք լեզուս այդ նկատ,

մամբ կրնայ լոյս մը սփռել տիեզերական լեզուագիտութեան թէ ոչ, ապահովութեամբ ոչինչ կրնանք հաստատել. սակայն բնազդեցիկ զօրութիւն մը կարծես կը մղէ զմեզ կարծելու՝ թէ քննիչներուն առանձինն ուշադրութեան արժանի է մե՛ր ալ լեզուն, վասն զի վրան կը նըշմարտին այնպիսի խորհրդական նշաններ, որոնց հիմնական հաւաստի մեկնութիւնը պիտի կարենայ թերևս շատ լեզուագիտական գաղտնիք պարզել: Նաև օտարազգի հայագէտք կը սկսին տակաւ սոյն կարծիքը տածել:

Ահա սոյն հաւանական ակնկալութեամբ ձեռնամուխ եղանք մենք ալ գործոյս աշխատասիրութեան՝ զայն Հրեարուպական Նախալեզու անուանելով: Սոյն հնդերոպագարմ նախամօր — որուն վաղեմի իրական գոյութիւնն իւր գըստերաց ծանօթ լեզուներէն հարկաւ կը հետևցնենք բստուգութեամբ — գուտը մըն ալ է նաև հայատոհմ ազգըս իւր հայալեզու բարբառով: Այս՝ անուրանալի ճշմարտութիւն է այժմ, զոր իրագէտ բանասէր մը չի կրնար բնաւ տարակուսի տակ ձգել: Սակայն հայական լեզուին հնդեր պարուն նախալեզուին հետ ի՛նչ յարաբերութիւն ունենալը — հեռաորութեան կամ մերձաւորութեան աստիճանը — ինդիր մըն է, զոր օտարազգի հայագէտ լեզուաքնինք ցարդ չեն կրցած որոշել և ոչ ալ կրնային, վասն զի այսպիսի խնդրոյ մը լուծման կարեօր հմտութիւնը չունին տակաւին, ինչպէս իրենք ալ կը խոստովանին արդեամբք:

Մեր փափաքն է ահա ձեռներէջ բլլալ սոյն նպատակաւ: Սակայն, ինչպէս բնական է, մեր ձեռնարկութեան յաջող ելք մը տալու համար, նախալեզուին սկըզ-

բնական հանգամանքն հարկ էր նախ քննելնք, որպէսզի անոր հետ յետոյ կարենայինք միւս քոյր լեզուներն և յատկապէս մերինը բաղդատել :

Այս վախճանաւ աշխատեցանք մերովսանն՝ նախաւոր լեզուին զանազան կարգի արմատներն հետազօտելով և յետոյ ճառելով անոնց միաւորութենէն բաղադրուած լեզուական կազմաւորութեանց — բնակերտութեան ու բառակազմութեան — վրայ : Ապա բառագիծ ստուերագիր մըն ալ տուինք նախնական գաղափարաց, որոնք նախամօր ստացուածքն էին դեռ այլ և այլ դուստրներ չծնած : Վերջապէս պատմական տեսութեամբ մը կնքեցինք մեր նախընծայ աշխատութիւնն :

Ձեռնարկութեանս թէև մերձաւոր նպատակէն դուրս էր հայ լեզուիս համեմատութիւնն, սակայն գործոյս սակաւիկ մըն ալ ազգային նկարագիր տալու և մանաւանդ մեր յաջորդ երկասիրութեանց նախաճաշակ պատրաստութիւն մ'ընծայելու համար, պատշաճ համարեցանք շատ տեղ հայերէն լեզուի ձայնական ու բառական կարևոր մասերը նախալեզուին ու դուստր բարբառներուն հետ համեմատութեան բերել : Ասով առատ մըթերք մը կը գտնեն ընթերցողք հայալեզու տարերաց, որոնք քոյր լեզուներու հետ բաղդատուած են ընդհանրապէս բառական ստուգութեամբ :

Նախալեզուեան տարերբը նշանակելու համար՝ լատագոյն դատեցինք լատին նշանագրաց գործածութիւնն, որ հայական տառերուն չափ սխալման առիթ չեն տար նախաւոր լեզուին ձայներն հնչելու մէջ : Իսկ դուստր լեզուաց բառերը ջանացինք իրենց գործածած տառերով

դնել, ուր Հնդիկ, Չանդիկ և հին Պարսիկ սեպագիր տառերուն պակասը փորագրութեամբ կրցանք լեցնել՝ գոնէ գործոյս առաջին թերթերուն մէջ. վասն զի, յետոյ սկսանք զանոնք հայ տառերով փոխանակել, որպէսզի տգեղ փորագրուած ձևերու յաճախութեամբ գործոյս տպագրութեան վայելուչ երևոյթը չխանգարի :

Մատենկանս բազմալեզուեան հանգամանքն ու տրպագրանոցին մենէ հեռաւորութիւնն ոչ գոյզն դժուարութիւն հանեցին աշխատասիրութեանս՝ տառասխալներէ ազատ երևան գալուն և փութով լոյս տեսնելուն, երկու անպատեհութիւնք՝ որոնց առաջքն առնելու վայրապար աշխատեցանք :

Որպէսզի ընթերցողները կարենան ուղած ատեննին լեզուաքննական կարևորութիւն ունեցող ամէն բառ դիւրաւ գտնել, հարկ համարեցանք այսպիսիներն այբուբենական կարգաւ նշանակել՝ իջաթիւն իւրաքանչիւրին առջեւ :

Թէ լեզուաքննութեանս դաշտին վրայ առանց առաջնորդի ու օգնութեան չաշխատեցանք, այն յայտնի բան մըն է. հոս սա միայն յիշելու ենք որ մեզի ձեռնառութիւն ընծայող մատենագիրք՝ գերմանացիք էին, զորոնք հայր ու հեղինակ համեմատական լեզուագիտութեան դնելով՝ ապահով ենք թէ չպիտի սխալինք, թէ և ասով չմտաբերենք հաստատել թէ Գաղղիացիք ու Անգղիացիք աս կողմանէ արդիւնք ունեցած չըլլան :

Այդ է մեր գործն ահա, որ՝ չենք պարծիր թէ ամէն քննադատութենէ վեր է, մանաւանդ թէ գիտենք՝ ունի՛ թերութիւններ և կը փափաքէինք որ ինչ ինչ մա-

սունք այլակերպ կերպարանք ունենային , որով յուսանք երևցնել եթէ հաճին Երկինք կրկին տպագրութեամբ մեր աշխատութիւնը պսակել : Սակայն որչափ շնորհակալութիւն ու յարգանք որ նուիրենք ողջամիտ , ճշմարտասէր , մասնագէտ քննադատներու , նոյնչափ արհամարհանք ու նողկանք պիտի հատուցանենք հարկաւ ապիկար չարամիտ գրչակներու զրաբանութեանց , որոնց վատարարոյ պատառաբոյժ անզգամութիւնն ուրիշ բան չի դիտեր բայց եթէ ուղիղ մտօք ազգային բարգաւաճանաց ծառայողները նախատել ու զրպարտել՝ անոնց գրութիւններն խեղաթիւրելով լպրչական յանդգնութեամբ : Մենք առանց սոյնգունակ ցնորական զբանգտանաց ունին դընելու՝ յառաջ պիտի տանինք մեր գործն անձանձրոյթ և անվեհեր , մինչև հասնինք մեր ցանկալի նպատակին որ է հայական նախալեզուէ մը հայաբուն նախավիճակ մը յօրինել :

Մաղթելով ուրեմն որ հնդերոպամայր նախալեզուս հնդերոպահայ դուստրն ալ ծնանի օր մը , չենք տարակուսիր որ նոյնչափ լաւ ընդունելութիւն գտնէ մայրն այժմ , որչափ ապահով ենք թէ պիտի գտնէ երբեմն դուստրն :

ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ԳԼԽԱԽՈՐ ՎՐԻՊԱԿՔ

ՈՐՈՇՑ ՌԴԼԴՆԵՐԸ ՓԱԿԱԳԾԻԻ ԿԸ ՆՇԱՆԱԿԵՆՔ

Էջ 5 էական մասեր (էական մասեր և շէական մասնիկներ) :
 — 15 + (·) : — 15 թառաշէլ (թառանշէլ) : — 15 ուրիշ (որիշ) :
 — 19 préposition (proposition). — 23 սովորութիւն եղած (սովորութիւն եղած է) : — 43 բացի (թացի) : — 48 յիւրիւրեւ (յերիւրեւ) : — ὄγχοσ (ὄγχοσ) : — 69 Digranocerta (Tigranocerta) : — 71 Հրգ. (Նրգ.) : — 91 ἐννέα (ἐννέα) : — 110 հէսեւ (հոսեւ) : — 111 οκάλλω (σκαλλω) : — 112 հնդ. Խա (հնդ. Խա) : — 114 սուար (դուար) : — 118 εἰςάτειν (εἰςάγειν) : — 142 فر (مر). — 145 քիւղս (դիւղս) : — Նոյն էջ, սող 16, վերէն Չանդիկը (Հնդիկը) : — 161 9 (ջնջելի) : — Նոյն էջ bhratar (bhratar) : — 174 անդեղ (անդեղ) : — 194 միոյն (միայն) : Վերջապէս մտադիր ընելու ենք ընթերցողներն որ էջ 61 an, ap և am արմատներուն հնդկատառ լծորդներուն փորագրութիւնները սխալ տեղաւորուած են . ուստի և amին առջեւ դրուածն anին է, սորն apին է, իսկ աս վերջնոյն առջեւ կեցողն amին է :

Հ Ա Մ Ա Ռ Օ Տ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ք

Հնդ.	հնդկերէն
Չնգ.	զանդկերէն
Հս.	հին սլաւոնկերէն
Նս.	նոր սլաւոնկերէն
Հսլ.	հին սլաւոնկերէն
Գոթ.	գոթացերէն
Հրգ.	հին բարձր գերմաներէն
Մրգ.	միջին բարձր գերմաներէն
Նրգ.	նոր բարձր գերմաներէն
Յու.	յունարէն
Լատ.	լատիներէն

ՆԵՐԱՄՈՒԹԻՒՆ

ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԼԵԶՈՒԱԳՆՆԱԻԹԻՒՆ

Դժուարին է մարդկային խորհողութեան քննութիւնը, բայց ինչ նուազագոյն դժուարութիւն ունի նաեւ խորհող մարդուն օտողութեան հետազօտութիւնը, որովհետեւ խորհել ու խօսել կապուած են իրարու հետ անբաժանելի կերպով: Խորհիլ՝ խօսիլ մըն է անձայն, ինչպէս ալ խօսիլ՝ խորհիլ մըն է ձայնիւ: Խորհողութենէ զրկեալ է ալը՝ զուրկ է միանգամայն գիտակցութեամբ խօսողութենէ:

Մարդկային խորհողութեան աննիւթական կարողութիւնը՝ պարզ զօրութիւն մըն է հոգւոյ, սակայն ծնող է բազմադիմի դաղափարաց: Ո՞վ այս դաղտնիքը կարող է յայտնել: Նմանապէս մարդու խօսողութեան նիւթական սկիզբը կամ միջնորդը՝ օգին բախմամբ և շարժմամբ յառաջ եկած պարզ ձայնն է, սակայն որչափ բազմածին է, որ մարդկային ազգին զանաղան բարբառները տակաւ յղացած ծնած է աշխարհ: Ո՞վ այս կընձիւրը կրնայ քակել:

Դժուարին չէ թերեւս ցուցնել իմաստասիրութեամբ թէ ամէն մարդու խորհողութեան սկիզբն՝ էութեամբ մի իմացականութիւնն կամ միտքն է, բայց ո՞ր է թէ նաեւ լեզուաքննութեան յաջողէր հաւաստել թէ ամենայն ազգաց աշխարհիս բազմապատիկ բիւրակերպ լեզուներուն՝ նախապէս մի մայր լեզու եղած է ծնող: Այս ցանկալի յաջողութիւնը մաղթելով ապագայ ժամանակաց, մեր ընթերցողները գոնէ սա աւետեօք կրնանք

ուրախացնել, որ լեզուաքնին գիտնոց անխոնջ աշխատութիւնը կարող եղած է վերջապէս ստուգել աշխարհիս հին և նոր ժամանակի մեծ ազգերուն այլեւայլ լեզուներուն ներքին, վաղեմի միութիւնը և դանոնք ցուցնել իբրեւ մէկ մօր հարազատ զաւկունք, որոնց մէջ նաեւ հայական վսեմ բարբառս կը շողայ պարծանօք :

Համբարական լեզուագիտութիւնը — վասն զի այս է սոյն նոր գիտութեան անունը — գրեթէ անծանօթ էր դեռ ասկէ կէս դար առաջ . սակայն քիչ ժամանակի մէջ մեծաքայլ և հաստատապէս յառաջադէմ ընթանալով՝ իրաւամբ արժանի եղաւ քեօնութեան պատուական և պատկառելի անուան, մանաւանդ Գերմանացոց ազգին հիմնական քննութիւններովն : Ասոնց այդ յաջողութեան մեծապէս նպաստամատոյց եղաւ Հնդկաց Սանսկրիտ հնաւանդ ճոխ լեզուին ուսումն, որ կանուխ ժամանակաւ մատենագրուած ըլլալով՝ իր վաղեմի կերպարանքն ընդհանրապէս անարատագոյն պահած էր քան միւս Հնդկերոպամայր քոյր լեզուներն :

Շատ հին է բառերն ստուգաբանելու և լեզուներն համեմատելու միտութիւնը մարդուն, որ ամէն բանի ծագումն որոնելու հետամուտ է բնապէս : Այսպէս Յոյն և Լատին իմաստասէրներն երբեմն ջանացած են այլ և այլ բառեր մեկնել խառն ի խուռն . ծանօթ են մեզի նաեւ մեր հին մատենագիրներուն ստուգաբանական մեկնութիւններն : Ասոնց մեծ մասն արդի գիտութեան առջեւ թէեւ յարգ չունին ամենեւին, սակայն սա ճշմարտութիւնն ալ ուրանալու չենք, որ հիներուն մոլորութիւններն առիթ եղած են համեմատական լեզուագիտութեան տակաւ երեւան գալուն, որ վերջապէս հաստատուն հիմ դրաւ և օրէնք տուաւ լեզուներն իրարու հետ համեմատելու, նախորդ լեզուաբաններուն ոճն անբաւական համարելով, որ ստուգիւ չէր գիտութիւն այլ մանկական խաղալիք և դրօսանք :

Նախնի լեզուաքնին բանասիրաց գլխաւոր մէկ պակասութիւնն՝ այն սխալ գաղափարն էր որ ունէին մարդկային լեզուի

ընդհանրապէս և մասնաւորապէս Հնդեւրոպական լեզուաց ծագման*, էութեան ու կազմութեան վրայ :

Ասոնց կարծիքն էր նախ թէ կայ առաջին լեզու մը դեռ կենդանի և մայր միւս լեզուներուն, և զայն գտնելու կ'աշխատէին վայրապար : Վասնզի մարդկութեան նախնին լեզուն նոյն իսկ եթէ աստուածատուր պարզեւ ըլլար մարդկեղէն ազգին նախահօր, վախճանած էր նախաստեղծ մարդուն սկզբնական արդարութեան վիճակին հետ : Առաջին հողածին մարդն իր սերնդոց ստուգիւ չէր աւանդած իր խօսած կամ հնարած լեզուն, զոր թերեւս ինք ալ երկայն ժամանակ չվայելեց : Այն լեզուն անպատճառ այլակերպ կազմութիւն ունենալու էր, մանաւանդ բառերու վերջին արմատներուն մէջ պէտք էր բոլորովին տարբեր իմաստ բովանդակել, զոր հիմայ գիտենք թէ չունին : Այն վե՛մ գաղափարն, որ հաւատացեալն ունի Ադամայ գերբնական ճրից վրայ, չի ներեր զանիկայ տէը համարիլ այնպիսի լեզուի մը որ շատ խեղճ է, և յայտնապէս կը ցուցնէ այն խեղճութեան տխուր վիճակն, ուր հարկաւ ինկած էր երբեմն մարդկային ազգն : Ուստի և կրնանք ըսել թերեւս առանց յանդգնութեան թէ գոնէ այս մեր քննութեան նիւթ առած Հնդեւրոպական մայր լեզուին հեղինակն ստուգիւ ոչ Աստուած կրնար եղած ըլլալ, ոչ ալ Ադամ երբ դեռ գերբնական ճրիւք զարդարուած էր . վասնզի այն լեզուին հնարիչներն ընդհանրապէս լոկ նիւթական ըմբռնումներով տողորուած մարդիկ էին** :

* Թեեւ մենք ալ հիմայ չունինք տակաւին թող ընդհանուր մարդկային լեզուի, այլ և ոչ նոյն իսկ մեզի ամենածանօթ Հնդեւրոպական անուանեալ ազգաց նախաւոր մայր լեզուին ծագման վրայ հաստատուն ստոյգ տեղեկութիւն, սակայն համեմատութեամբ կրցած ենք գոնէ նոյն սկզբնական լեզուին առաջին վիճակին վրայ բաւական յազեցուցիչ տեսութիւն մը շահել, զոր յետոյ պիտի դնենք ընթերցողաց առջեւ :

** Հոս ինչպէս ընթերցողները կը տեսնեն, մեր վճիռն ամփոփած ենք միայն Հնդեւրոպական մայր լեզուի վրայ, որ գոնէ այնչափ ընդարձակութեամբ ու խստութեամբ քննուած է, որ սխալ վճիռ մը տալու վտանգէն բաւական հեռու կը մնանք : Իսկ այն լեզուաց վրայ, որոնց Հնդեւրոպամայր լեզ-

Դարձեալ նախկին լեզուաբանք իրենց դիտցած լեզուներուն կազմութիւնը դեռ չքննած և չըմբռնած՝ որ անհրաժեշտ հարկ մըն էր դիտական հետեւութիւն մը հանելու համար, սկսան ամէն լեզու իրարու հետ համեմատել խառնիխուռն առանց որոշ սկիզբ ունենալու և օրէնք ճանչնալու և կարծեցին թէ այլեւայլ լեզուներու մէջ պատահարով միայն գտնուած նշանակութեան ու ձայնի կողմանէ նման հնչող բառեր, բաւական են հաստատելու թէ մարդկային ազգն երբեմն իրօք մէկ մայր լեզու ունէր և նոյն մայր լեզուէն առաջ եկած են արեւելեաց բովանդակ ազգերուն լեզուներն : Ապրիլի լեզուազէտն անխիղճ կը բաղդատէր ճեմաց լեզուէն սորված մէկ բառն Հնդկի կամ Զանդիկ ազգէն լսած միւս բառին հետ կամ Երբայեցի ու Հայ բարբառներն իրարու ազգակից կը դնէր՝ վասնզի ասոնց բառական տարրերներուն մէջ ձայնական ու նշանակական համաձայնութիւն կը նշմարէր երբեմն : Յայտնի էր սակայն, որ աս բռնած ճամբանին մոլորական էր և ճամարտութեան երբեք չէր կրնար հասցընել զանոնք : Աւանզի ինչպէս ամէն բնական արդիւնք, նոյնպէս լեզուն որ նմանապէս բանաւոր բնութեան արդասիք մըն էր, չէր կրնար անկարգ կերպով յառաջ եկած ըլլալ, այլ որոշ օրինօք՝ զոր իրենք անսիւղթ ընելով՝ հարկաւ բոլոր աշխատութիւնին շատ անպտուղ մնաց :

Նոյնպէս կարծէին նախկին լեզուաբանք որ բառերն իրենց

զուին հետյարարելութիւն ունենալը գէթ դիտօրէն չէ ցուցուած տակաւին, նոյնչափ վստահութեամբ չենք համարձակիր կարծիք մը յայտնել, բայց հաւանականութեամբ կրնանք ըսել որ անոնք ալ ուրիշ կերպարանք չեն ընծայեր, և անոնց սկզբնաւորութիւնն ալ մերինին չափ խեղճ ու տխուր երեւոյթի տակ կ'ընծայանայ մեր բնութեան : Աւստի, թերեւս ընդհանրապէս ամէն մարդկային լեզուներու նկատմամբ կրնանք ըսել թէ չկայ լեզու որ հաւատացեալ գիտնականին միտքը կարենայ համոզել թէ գերբնական ձրիք զարգարուած նախաստեղծ մարդուն լեզուին մնացորդն է : Ան սկզբնական և գերբնական բարբառն ուրեմն, (որուն երբեմն գոնէ սակաւատեւ գոյութիւն մը ունենալն ընդունելու է կարծենք հաւատացեալն), հիմակ արդեամբ գտնուող որեւէ լեզուի մայրը չէ, այլ ան գերբնական խօսողութեան կարողութեան հետ ոնհետ եղած է՝ թերեւս նոյն խոսիլութեան տարրներով :

հիմա մեզի ծանօթ զանազան ծանրաբեռն ձեւերովը կային միշտ : Չէին գիտեր թէ բաւերուն մէջ որ յայտարար նշան են գաղափարաց՝ հարկաւ պիտի գտնուէին մարդու մտաց նշանակիչ էական մասեր՝ գաղափարին հիմնական նշանակութիւնն այլեւայլ կերպով եղանակաւորելու նպատակաւ : Անոնք արմատ և ածանցիչ մասունք չէին ձանչնար և անհմուտ ըլլալով ասոնց տարբերութեան՝ որ հիմն է համեմատական լեզուաքննութեան , սոյն գիտութեան հրաշակերտ շինուածքը չկրցան կանգնել :

Աս իրենց համեմատելու եղանակը դարձեալ դատապարտելի էր՝ նաեւ ընդունելով համօրէն տիեզերաց ազդերուն լեզուաց սկզբնական միութիւնն՝ որ գիտութեան առջեւ թանձր քողով պատած գաղտնիք մըն է ցարդ : Վասնզի միեւնոյն լեզուն՝ եթէ մատենագրութեամբ բաւական հաստատութիւն չստանայ՝ խօսուելով դարէ դար և խօսողներն իրարմէ հեռանալով՝ այնպէս այլակերպ կրնայ փոխուիլ անգագար , որ կարծես նմանութեան կէտ մըն ալ չմնայ :

Սակայն իրենք աս փոփոխելի աշխարհիս մէջ տիրող մշտնջենուոր փոփոխման անփոփոխական օրէնքը կարծեցին որ մարդկային լեզուն չի պարտաւորեր , ուստի և մեր առաջին նախահարց գործածած լեզուն չունի մեծ տարբերութիւն մեր այժմու խօսածէն * : Բայց այսպէս խորհելով սխալեցան և ասոր վկայ են այնչափ մէկզմէկ չհասկցող լեզուներ , որոնք հիմա մեզի ծանօթ են և ասոնք երբեմն մէյմէկ իրարմէ բոլորովին անկախ մայր լեզու չեն կրնար եղած ըլլալ հարկաւ , այլ սկզբամբ նոյն և յետոյ ժամանակաւ փոխուելով միայն իրարու հետ ունեցած նախնական նմանութիւններն չեն կրցած պահել . և անկարելի ալ էր որ պահէին , քանի որ մարդու լեզուի գործարաններն այնչափ

(*) Աս մտորական կարծիքը տակաւին մթով պաշարած է ոմանց միտքը , որու հետեւութիւնն եղած է արդի լեզուին գոյութիւնն ուրանալ կամ գայն այլեւայլ արտաքին ձախող պատահարաց միայն արդիւնք համարել , զոր մենք չենք կրնար ըմբռնել նկատելով անոր շատ փոփոխութիւններն , որոնք չէ թէ բունական այլ բնական արգասիք են լեզուաց ընածին օրինաց :

ներքոյ ինկած են փոփոխիչ և այլայլիչ պատճառաց ազդեցութեան որչափ ամէն բնական էակ : Մանաւանդ Հնդեւերոպական լեզուներն ընդհանրապէս շատ դիւրաւ կը փոխուին : Այսպէս մեր գործածած արդի հայախօս բարբառն յոյժ այլակերպ կը հնչէ մեր Հայ նահապետին լսելաց , և եթէ մեր գորովալից նախահայրն գերեզմանի հանգստէն կարենար ելլել ընտանեօքն հանդերձ՝ ասոնք զմեզ ստուգիւ չսկիտի ճանչնային եթէ հօյր , մայր , Կոյր , եղբայր քաղցր անուններով գոչէինք իրենց , որովհետեւ անոնց ականջներուն նոյն բառերուն ընտելական ձեւերն էին պարտր , մարտր , սլտասր և այլն , որոնք անոնցմէ բաւական տարբեր հնչիւն ունին :

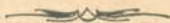
Եթէ խօսուող լեզուն հարկ է փոխուի տակաւ , ինչպէս լեզուներն համեմատելով կը տեսնենք ստուգութեամբ , ուրեմն չը կայ գոնէ մեզի ծանօթ Հնդեւերոպական լեզուաց մայր լեզուն , այլ մեռած է՝ յաջորդ թողլով կենդանի դուստրներն , որոնցմով ստուգիւ կենդանի է միշտ՝ ասոնց ծննդեան պատճառն ինք ըլլալով և թողլով դստերաց կերպարանքին վրայ այնպիսի դժեր ու կէտեր , որոնցմով մայրենի կերպարանքը թէ ոչ միշտ գոնէ յաճախ կրնայ գուշակուիլ : Մեռած է այն առաջին մայր լեզուն՝ (որ կը խօսուէր երբ Հնդեւերոպացիք մէկ ազգ էին դեռ կամ բազմաթիւ գերդաստան մը ամփոփ) չէ թէ միայն իր դստերաց ժողովրդական այլ նոյն իսկ մատենագրական ամենահին լեզուին մէջ , ինչպէս ձեռուրնիս հասած քոյր լեզուաց գրաւոր յիշատակարաններէն կրնանք սպահովութեամբ հետեցընել : Վասնզի մինչեւ ազգայնութեանց կազմուիլն և այս կամ այն ազգին լեզուին դրի առնուիլն՝ հարկաւ շատ ժամանակ անցած էր , որ միջոցի մէջ անտարակոյս սկիտի խանդարուէր մայրենի ճշգրիտ կերպարանքն՝ նորագոյն ձեւերու տեղի տալով , որոնք չէին կրնար այլ եւս մայրական իրաւունք պահել :

Բայց ինչպէս որ համամայր քոյրերու մէջ մօրն աւելի նմանող դուստր կը գտնուի , այսպէս ալ քոյր լեզուներուն մէջ կայ լեզու որ վախճանած մօրն սկզբնական նկարագիրն աւելի նման կ'ընծայեցնէ , ստացուածք ըլլալով ան ազգին՝ որ կանուխ ժա-

մանակով չքեղ բախտն ունեցած է մատենագրութեամբ իր լեզուն փոփոխութենէ փրկելու և հնագոյն կերպարանօք աւանդելու : Այսպիսի լեզու մըն է ահա Հնդիկ լեզուն , որուն նախապատիւ առաջնութիւնն ընդհանրապէս կարծենք դիւրին չէ ուրանալ : Սակայն նոյն լեզուի մօրն առաւել նմանողութիւնը՝ երիցագոյն քրօջ պատիւ մըն է միայն , և ոչ մայրութեան աստիճան . — Հնդերոպական անուանեալ լեզուներն համօրէն քոյր են իրարու * :

Սեռեալն յարուցանել անհնարին է մարդկային զօրութեամբ , որչափ հրաշայի է ուրեմն համեմատական լեզուաքննութեան զօրութիւնն , որ մեր նախահայրներուն մեռած լեզուն կարող եղած է կենդանացնել : Այնչափ դիւրին չէ կարծենք նմանահանութեան արհեստին զաւելլներու դժագրութիւնն համեմատելով՝ մայրենի կերպարանքն բաւական ճշդութեամբ նկարագրել . բայց այնչափ դժուարին չէ լեզուաքննութեան՝ կենդանի դուստրներուն նմանողութեան կէտերն հաւաքելով՝ մայրենի լեզուին դէմքն ընծայեցնել գոնէ երբեմն կատարեալ ապահովութեամբ և յաճախ մեծ հաւանականութեամբ : Ահա այդ է մեր նպատակն , — նախնական հասարակաց մայր լեզուի վիճակին վիճակագրութիւնը տալ , որ պարզութեամբն ու վսեմութեամբն ուշադիր ընթերցողներն ստուգիւ կրնայ զմայլեցնել :

* Այս մեր խօսքն իմանալու է նախաւոր մայր լեզուին նկատմամբ , որուն համար կ'ըսենք թէ արդ գոյութիւն չունի : Քոյր լեզուներն յետոյ՝ իրենց կեանքն մատենագրութեամբ ապահովցնելէն վերջ , ծնած են ուրիշ դուստրներ . այսպիսի է , օրինակի աղագաւ , լատինական լեզուն՝ որ ցարդ կենդանի է մատենաներու մէջ գոնէ և լիուրի իրաւունք ունի մայր կոչուելու Ռոմանեան լեզուներու , որ են վալաքերէն , իտալերէն , Գաղղիերէն , Սպաներէն և այլն :

ՀՆԴԵՒՐՈՊԱԿԱՆ

Ն Ա Խ Ա Լ Ե Զ Ո Ի

Գ Լ Ո Ի Խ Ա.

Միջարկութիւն :

Եթէ մեր մայրենի Հայ լեզուին ազգակից լեզուներն , որ Հնդեւրոպական անուամբ կը կոչուին հիմակ ընդհանրապէս , նըկատողութեան առնունք , կը տեսնենք խուռն բազմութիւն մը ձեւազարդ բառերու , որոնք նոյն լեզուները խօսող մեծանուն ազգերուն հարուստ գաղափարները բացատրելու կը ծառայեն : Բայց եթէ քննական աչքով ան ձեւաչափ բառերուն կազմութեան նայինք և համեմատական ուշադրութեամբ անոնց իմաստներուն տակաւ փոփոխութիւն կրող նշանակութիւնը կշռենք , կը ստիպուինք ընդունիլ փոխանակ այժմու հարստութեան վաղեմի ազբատութիւն թէ գաղափարներու և թէ ասոնց յայտարար արմատներու , որոնք իրենց բաղադրիչ մասերէն զատուելով կը հասնին մինչեւ ան տարրական պարզութեան , զոր աւելի պարզել անհնարին է . զոր օրինակ է (երթալ) արմատն , որ անլուծանելի պարզութիւն ունի :

Այս պարզ տարրներու մէջ կան որ խոնարհագոյն (զգայական) և կան որ բարձրագոյն (իմացական) գործողութեամբ կըրնային ստեղծուիլ . ըստ այնմ արմատներն երկու իրարմէ էապէս տարբեր կարգ կը բաժնուին : Արմատներու մեծագոյն մասն

այնպիսի ծանօթութիւններ բացատրելու կը ծառայեն , զորոնք զխտակից , խորհուլ ենթակայ մը միայն կրնար յօրինել . միայն չատ փոքր մէկ մասն այնպիսի տարրներ են , որոնց ստեղծումը զխտակցութեան և խորհողութեան արդասիք չէ . ինչպիսի են հառաչանք , ձայնարկութիւնք և այլն : Ասոնց ծագումն ան դոշմամբ է , զոր կը գոչէ մարդ երբ սաստիկ կրիւք զգածուի և նովին իսկ ինքնագիտութենէ զրկուի : Անասունն ալ կրնայ հանել սոյնպիսի ցաւ և ուրախութիւն , երկիւղ ու բարկութիւն յայտնող ձայներ և կարծես անասնական տարր մըն են լոկ աս բընազգական գոչիւններն , որ սպրդած մտած են մարդկային խօսուն բարբառոյն մէջ : Սակայն սոսկ երեւոյթ մըն է աղ , հեռաւոր նմանութիւն մը միայն , բոլորովին զուրկ հաստատուն իրականութենէ : Հարկ է ճշդիւ զննազանել զարգացեալ լեզուի մը մէջ գործածուած յատուկ ձեւ ու նշանակութիւն ունեցող բացազանչութիւններն՝ անմիջական սաստիկ յուզմամբ ու բնազգմամբ (իրբեւ բնական հարկաւ առանց զխտակցութեան) արձակուած ձայնարկութիւններէն : Աս վերջին կարգի բնազգեցիկ գոչիւնն իր բնական մերկութեամբն անձեւ և անյօդ՝ բնաւ չունի տեղի մարդկեղէն լեզուին մէջ , նա թէ կարելի ալ չէ , օրինակի աղաղաւ , ան յանկարծական զարմացման կամ սարսափման յայտարար պոռոցքը՝ յօդաւոր յարդարուն լեզուի ձայներով մերձաւորապէս իսկ նշանակել . և անյայտ զգացում ցուցնելուն պատճառաւ անպիտան կը համարուին այն լեզուին մէջ , որ զխտակցութեամբ խորհելու որոշուած է : Ուստի և հարկ էր մարդն այն անյօդ ձայներն յօդաւորէր և այս ինչ կամ այն զգածումն յայտնելու կամաւորապէս սահմանէր : Ահա այս կերպով իրն եթէ ըմբռնենք՝ ինչպէս որ արդեամբք է , ձայնարկութիւններն միւս յօդաւոր բառերու կարգն անցնելով՝ իրենց նախնական անկազմ կերպարանքը կը կորսնցընեն , և զրեթէ ոչինչ կը տարբերին մէկալ տարրներէ՝ որոնք ձայնարկութիւններու հետ բնաւ յարաբերութիւն չունին : Տղան միջարկութեան մը ուղիղ գործածութիւնը ճշդիւ այնպէս կը սորվի ինչպէս ուրիշ սրեւէ

բառ : Հայ մանուկն «յ», վայ գոչելն ան եղանակաւ ուսած է ,
զոր օրինակ յետոյ ցաւ է ինչ ըսել :

Միջարկութեան թէեւ կարեւոր է գործածութիւնը , սակայն
իր օտար ալ ըմբռնուած ըլլալը շատ զգալի է . անորոշ զգած-
մանէ մը բխած ձայնը չի կրնար մէկ մարմին կազմել ան բառին
հետ որ խորհրդով շինուած է որոշակի : Իրեն ներուած է լոկ
իրբեւ հանգիստ մտնել պարբերութեան մէջ , երբ մարդու խոր-
հըրդածութիւններուն շարքը վայրկենական զգածմամբ մը կ'ընդ-
հատի , ուստի և շատ վայելչապէս անունն առած է Ֆլարիս-
թէան (interjection) , ընդ ֆլարիսալ , անկեալ թէեւ յետոյ
սկսուած է տակաւ այն անտաշ ատաղձը ձեւուիլ և քերական-
ական ստորոգութեանց մէջ առնուիլ , ինչպէս Հայերէն վայել՝
վայ՛լ էն , Յունարէն՝ αἰῶω, αἰῶί էն , նոր բարձր Գերմաներէն
aechzen , ach էն , սակայն սոյնգունակ կիրառութիւններն
օտար էին արդարեւ Հնդեւրոպական նախամայր լեզուէն , որ
սովոր էր սոսկ հետեւեալ սկզբնական ձայնաւորներն ա , ի ,
ու և սս վերջին երկուքին կրկնաձայներն (diphthongue) այ և
աւ՝ իբրեւ ձայնարկութիւն գործածել : Միջարկութիւններու
մասին շատ չքաւոր էր մեր առաջին մայր լեզուն , մինչդեռ իր
դուստրներէն ոմանք՝ (ինչպէս Յոյնն) իրենց յատուկ դիւրա-
զգած կենդանի բնաւորութեամբ՝ յետոյ ստեղծած են բիւր ձայ-
ներ այլ և այլ կրից բացատրիչ :

Սակայն այսպէս ձեւի տակ մտնելէն վերջն ալ անորոշու-
թիւնը կը պահէ միշտ ձայնարկութիւնը * , ճանաչողութեամբ յա-
ռաջ չգալուն՝ ուղղակի նախապէս չի խօսիր ճանաչողութեան , այլ
կը ծառայէ սոսկապէս անձին հաճութեան : Ընդհակառակն բուն
զաղափարանիչ տարրներն ուրիշ տեսիլ մը կ'ընծայեցնեն ուն-
կընդրին մտաց և նաեւ նշանագիր գրով նոյն տպաւորութիւնը
կը ծնանին :

* Ա հոմ ձայնն որ քանի մը լեզուաց մէջ գրեթէ ամէն զգածում կրնայ
յայտնել , ան ատեն որոշ նշանակութիւն կը ստանայ , երբ յատուկ առո-
գանութեամբ մէկտեղ անգամաց շարժումն և դիմաց կերպարանքն ալ հետն
ընկերանան :

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ .

Բնաձայնք :

Այդ զգածում նշանակող ձայներէն ետև կու գան լեզուի ան տարրներն , որ անշունչ կամ չնչաւոր բնութեան ձայներուն հըն- չահան նմանողութիւնն են կարծես և վայելչապէս Հայերէն քը- նայանք (onomatopée) կրնան կոչուիլ : Սոյն բնական ձայներու նմանողութիւնը թէ ինքնազիտութիւն չի պահանջեր՝ յայտնի է անկէ որ քանի մը անասուններ ալ այդ կարողութիւնն ունին : Ուրեմն բնաձայնք ալ ձայնարկութեանց սէս իրենց սկզբան կող- մանէ՝ մարդու և անասնոյ հասարակ են : Սակայն սա տարբե- րութեամբ որ երբ անասունը նմանողութեամբ սորված ձայնն առանց հասկնալու և զգալու դարձեալ անփոփոխ կը հնչէ , մարդն ան օտար հնչիւնն իբրև կոչտ ատաղձ կը ձեւէ կը կազմէ և յօդաւոր կերպարանք կու տայ : բայ ու բան կը շինէ : Եթէ ճըշ- մարիտ ըլլար ոմանց անհեղեղ բաջաղանքն իբր թէ մարդկային լեզուն տակաւ սկիզբն առած ըլլայ՝ մարդիկ անասնոց սրտիւնն ու սրտոչիւնը նմանաձայն բշելով , հարկ էր լեզուներուն զար- գացման համեմատութեամբ բնաձայն տարերք աւելի յաճախե- ին : Բայց մենք բոլորովին հակառակ երեւոյթ կը նշմարենք : Թէեւ , ինչպէս ձայնարկութեանց վրայ խօսելով ալ վերն ըսինք , քոյր լեզուներէն քանի մը հատը բնութեան նմանելով բնաձայն տարրներն յետոյ յաճախութեամբ ստեղծած են , սակայն հասա- րակաց մայր լեզուին մէջ եթէ նոյնպիսի արմատներ փնտուելու

ելենք հազիւ թէ կրնանք գտնել : Առաջին լսողութեամբ բնա-
 ձայնի հնչիւն տուող բառերն՝ խորագոյն քննութեամբ օրինօք
 կազմուած ուրիշ բառերու կերպարանք կ'առնուն : Օրինակի աղա-
 քաւ Սանսկրիտերէնं गङ्गा քարգար* (յորձանք, կոկորդ) բառը
 բնաձայն հնչիւն կու տայ լսելեաց . սակայն եթէ մանր զննենք
 կը գտնենք կանոնաւոր կրկնութիւն սկզբնական (նաեւ Սանս-
 կրիտերէն) gar քարգար* արմատին , որուն լծորդներն են , Յու-
 նարէն γέργερρος , Լատիներէն gurgula և Հայերէն քիք (=
 կոր-կոր) : Նմանապէս կը սխալինք մեծապէս եթէ համարինք
 որ հետագայ Հայերէն իրրեւ ձայնանկար բնութեան հնչող բա-
 ւերն՝ որոնցմով հարուստ է մայրենի լեզունիս , բնաձայն ըլլան
 իսկապէս , ինչպիսի են քել քարալէլ , հալէլ հարալէլ , շալէլ
 շարալէլ , փնլէլ փարփալէլ , ֆնլէլ ֆարալէլ , փնլէլ փնլէլ , քընք-
 յէլ քննլէլ + ե-այլն : Աս զգալի ձայներն ոչինչ աննման ուրիշ
 լոկ իմանալի գաղափարներէն , ինչպէս զարմանալի կազմու-
 թիւնն իսկ ինքնին կը վկայէ , մարդկային հնարողութեան ար-
 գասիք են չէ թէ բնաձայն անխօսուն խղուըրախն : Այսպիսի
 բառերն՝ որովհետեւ լուելնուն պէս որոշ ձայնի զգացում մը
 կու տան ականջաց , դիւրամէտ կը գայթեկնք մօլորութեան մէջ
 կարծելով զանոնք ճշգրիտ պատկեր բնատուր ձայներու , որոնց
 հետ իրական նմանութիւն բնաւ չունին . և ասոր դիւրաւ կը
 համոզուինք եթէ խորհելով՝ նմանաձայն բառն ու բնաձայն հըն-
 չիւնը մեզմով համեմատենք իրարու : Սոյնպիսի բնաձայն բառեր

* Հարկ է նշանակել , որ օտարագրի հայագիր բառերը մեր գաւառա-
 կանին սխալաձայն տառերով չեն գրուած , այլ նախնեաց , օտար գաւառա-
 կանաց և նոյն իսկ ռամկին սովորական ուղիղ հնչման համաձայն :

** Նոյն արմատին հայակերպ երեքգունեան ձեւերն են փք , փք , փլ . հա-
 մեմատէ փք-փք , փնլէլ , նոյնպէս՝ գիշափք , գազանափք , ծովափք և այլն ,
 Ուրիշ բառէն չի կրնար բաժնուիլ նաեւ փ-փք-ք=փք-փք-ք նոյնանիչն :
 որ նաեւ Ասորաց լեզուին մէջ կը գտնուի . սակայն ասոնք մեզմէ փոխ ա-
 սած կ'երեւին :

տեսնելով առ առաւելն սա ճշմարտութիւնը միայն կը ստիպուինք խոստովանիլ, որ խօսող մարդն հնչիւնն ու հնչական առարկաներն հնչող կամ նման հնչող ձայներով նշանակած է : Այսպիսի ձայնի յարմարողութեամբ յորջորջումն առած է նաեւ Կիւսիւնի թռչնոյն անունը +ու+ալէն . համեմատէ Յունարէն xóxυς, Լատիներէն cucu-lus . բայց թէ աս և ասոր նման քանի մը դէպքէ անդին չ'անցնիր բնածայն նմանողութեանց դրոյթիւնը՝ կրնանք բացարձակապէս հաստատել հասարակաց մայր լեզուին հնագոյն վիճակն համեմատութեամբ գիտնալով :

Գ Լ ՈՒ Խ Գ.

Շողումաբառք :

Նմանապէս լեզուին գաղափարական տարերքը չեն կազմեր ան փաղաքական բառերն, որոնցմով հասարակօրէն մանկունք իրենց մերձաւորադոյն անձինքն ու ստիզողական պիտոյքը կը բացատրեն : Այսպիսի յօրինուածութեանց մեծ մասը շատ հին է և նախնի Յարեթական (Հնդեւրոպական) լեզուի բնիկ ստացուածք : Ասոնց կարգէն են ma, mamà, nanà (մայրիկ) ; pa, papa, tata, ata (հայրիկ, ատոյ) : Միթէ այդ փայփայիկ անուանց տղայք չեղան հնարագիւտ և պէտք չենք թերեւս ենթադրել որ ասոնց նման բառերով յօրինուած ըլլայ տակաւ ամ-

բողջ մարդկային լեզուն : Ոչ բնաւ : Տղան՝ մարդկան ազգին ամենահին ժամանակներն իսկ՝ հիմակուան պէս լեզուն չէ թէ ստեղծելու կոչուած այլ ուսանելու պարտաւորուած էր , և այն անուանեալ մանկական լեզուին չէ թէ մանկուհք այլ ծնողք եղած են հնարիչ , որ տղուն բերնին ընդունակութեան համեմատ ան փաղաքչական ձեւերն յերիւրած են : Որպէս թէ ձեռօքն ու ոտիւք , նոյնպէս խօսողութեան գործարաններովը վաղ սկսելով խաղալ՝ տղան նախ աննշանակ և անկատար անյօդ ձայներ կը թօթօվէ , որոնք դիմացնին կեցող խնամակալներուն ճամ , պապ շողմարառից նման կը հնչեն : Հայրն ու մայրն և այլ մանկան դաստիարակները մեծ հոգացողութեամբ կը հաւաքեն այդ տակաւին անորիչ անյօդ բառերն և իրենց յօդաւոր լեզուին համեմատ ուրիշ ձեւ տալով անոնց՝ ճամ , պապ փաղաքչականները կը կազմեն յայտնի առողանութեամբ և զանոնք կը սեպհականեն մանկան մերձակայ գտնուող անձերու և անոնց իմաստն ալ տակաւ կը սորվեցնեն տղուն : Իսկ այս փայփայական շողմարառից ձեւանալն անհրաժեշտ կախում ունի յայտնի իմաստ ու որոշ ձեւ ունեցող բառերէ կամ արմատներէ , որոնք ծնողաց լեզուին մէջ արդէն իրական գոյութիւն ու գործածութիւն ունին : Pa, papa , և ma, mamâ կրճատ ձեւերն չէին նշանակեր հայրէկ , մայրէկ եթէ կանխաւ գոյող լեզուն pa-tar (հայր) և ma-tar (մայր) ամբողջ բառերը չունենար : վասնզի անոնք ասոնց առաջին վանկերուն զօրութեամբ գոյութիւն ստացած են : Ուրեմն աս մանկական լեզուին որպիսութիւնն՝ լուսաւորութիւն չի տար մեզի նախաւոր մարդկեղէն բարբառոյ հանգամանաց վրայ . փաղաքչական անուանք բնաձայնից յոռեզոյն մէկ տեսակն են , վասնզի տղուն բերնէն լուսուած խեցբեկ անյայտ ձայնին բոլորովին կամածին նշանակութիւն կը յատկացուի և այս տղայաբարոյ բարբառը չի յիշեցնէր այն նախաւոր անբանական լեզուին մնացորդն որ կանխեց ըստ ոմանց մարդկային բանաւոր լեզուն , այլ կ'ընծայեցնէ լոկ մեր Յարեթական նախատոհմին գերդաստանական վաղեմի վիճակը :

Ուրեմն ոչ միջարկութիւնք , ոչ բնաձայնք և ոչ շողմարառք՝

որ Հնդեւրոպամայր նախալեզուին մէջ կարեւոր թեր մըն ալ չեն խաղար, կրնան ստնանել նոյն սքանչելի բարբառոյ անսագիւտ բանաւորութեան, որ վերջին յատկութիւնը կը շողայ առաւելապէս ան արմատներու վրայ, որոնք զուտ խորհողութեան ծնունդ են :

Գ Լ ՈՒ Խ Գ.

Փաղափարական արմատք : Բայական է. դերանունական արմատք : Բարդութիւն համատարր, այլատարր համանշան արմատոց : Բաղադրութիւն կամ կազմութիւն բայի է. անունան : Խոնարհում է. հոյովում :

Հնդեւրոպական մայր լեզուին գեղեցկահիւս ամրաչէն կազմուածքին էական մասերն են լեզուական տարերաց այն միավանկ ձայներն, որոնք գիտակցութեամբ յօրինուած հաստատուն և կատարեալ գաղափարի յուշարար նշաններն են : Ասոնք դարձեալ երկու կարգ կրնան զատուիլ : Մէկ մասն որ սակաւ են թուով և ձեւով ոչ այնչափ զանազան a, u *, i մերկ ձայ-

* Կը զգուշացընենք մեր ընթերցողաց մէկ մասն, որ u ձայնաւորին գաղղիական հնչիւն չտան, այլ միշտ — կարգան, նոյնպէս g բաղաձայնը միշտ † (այսինքն †) հնչելու է և † ոչ երբեք :

նաւորներէ կամ բաղաձայնով մէկտեղ a ձայնաւորէ՝ ինչպէս ka, ta, ma — դերանուններու կազմիչ մասերն են և աս սլաւո-ճառաւ* քերանունակն արմատ կը կոչուին : Երկրորդ մասն որ առաջիններէն շատ աւելի բաղմամբիւ են, բովանդակ բայերու և ասոնցմէ ածանցած անուններու հիմն են և ասոնք քայական արմատ անուանուած են : Աս արմատներու կազմութեան օրէնքն է ֆօլմակն-ն, այնչափ ձայն բովանդակել որչափ մէկ վանկն ընդունիլ կարող է — i, ta, ad, par, stak, spagh* :

Ոմանք ջանացած են դերանունականներն ալ բայական արմատներէ յառաջ բերել, սակայն անպտուղ եղած է աշխատութիւննին և լոկ մակարեութիւններէ դուրս չեն կրցած ելլել : Այսպէս Հնդկի քերականք ջանացած են ta (չայերէն րա) դերանունական արմատը ta (տարածել) բայականէն մեկնել առանց ամենեւին հաւանականութեան : Աւելի յարմարութիւն ունէր ma է՞ առաջին դէմքի դերանունական արմատին ma, man է՞ ֆոնալ բայականին հետ համեմատութիւնը . սակայն աս փորձն ալ յաջողութեամբ չէ գտակուած, վասնզի ma նախապէս առաջին դէմքի միայն չէր յատուկ, ինչպէս բաւական յայտնի է sma (= sa-ma) և a-mu (= a-ma) այն, նա դերանունական երրորդ դէմքի արմատներէն : Ուստի և աս երկու կարգ (բայական ու դերանունական) արմատներն իրարու հետ խառնակելու չէ երբեք . և ասոնց անջատմամբ միայն կրնայ ճշմարտիւ մարդկօրէն խօսիլն սկսիլ և յառաջադէմ վարզանալ :

Հոս հարկ է մոլորութեան մըն ալ առաջքն առնուլ, որ կրնայ ծագիլ շատ խոտորնակ թէ և սովորութեամբ ընդունուած քերանուն = ֆոնակն անուն (pronomen) անուանակոչութենէն : Այսպէս անուն առած են յիշուած բառիկներն՝ այն զարմանալի ենթադրութեամբ՝ իբր թէ ինքնին զօրութիւն ու նշանակութիւն չունենալով՝ միայն այլ (բայեւ ածանցած) անուններու տեղա-

3620
39

*h 4 թեթեւ չունչ մըն է զոր նախադրութիւնն է d, b, հնչող բաղաձայններն ունէին :

պահուեթեան կամ փոխանորդութեան պաշտօն վարեն : Սակայն լաւ մը խորհրդածելով կ'ըմբռնենք թէ բուն սկզբնական անուն՝ դերանուններն էին , վասնզի անունը բայի գաղափարն ալ առած է վրայ , երբ դերանունն առանց բայի խառնուածոյ անունան գաղափարը կը բովանդակէ , ուստի և բուն անուն ինքն է :

Ահա մենք այսպէս քայլն (բայական արմատին) քով համագոյ անան (դերանունական արմատ) մըն ալ դնելով՝ բնապէս հակառակ կ'ելլենք ան կարծեաց որ կը համարի թէ Հնդեւրոպական լեզուի սկզբնաւորութեան միջոցին եղած է ժամանակ , երբ լեզուն տակաւին անան կազմելու անբաւական ըլլալով լոկ քայակած արմատներէ (բայերէ) բազկացած էր : Սակայն լեզու մը որ սոսկ գործողութիւն ու վիճակ բացատրել կարենալով՝ անոնց կրողն ալ նշանակելու կարողութիւն չունի , լեզու կոչուելու անարժան է , վասնզի մարդկային խորհրդոց և ոչ անկերպարան բացատրութիւն մը կրնայ համարուիլ : Վասնզի ինքնագիտութեան վրայ հիմնուած խորհրդութիւնն՝ ամէն խորհուրդն երկու էական մասանց բաժնելով կը սկսի , այսինքն՝ գործը գործողէն անջատելով և դարձեալ միացնելով , և որովհետեւ չունինք բնաւ հիմ հաստատելու թէ միտքն որ պարզական զօրութիւն է , տակաւ գոյութեան գալով՝ լրութիւնն ու ամբողջութիւնն յետոյ ստացած ըլլայ , անոր համար հարկ է ընդունինք թէ առաջին մարդուն գիտակցութեանն ալ բնածին էր այդ անջատելոյ և յօդելոյ կարողութիւնը : Իսկ այս անջատումն զգալի եղած , երեւան եկած (բացատրուած) է ուրոյն բայց միաժամ ստեղծմամբ ան ճայնից , որոնցմէ ոմանք քորթողն (դերանուն—անուն) , իսկ ոմանք ալ անոր գործը (բայ) կը նշանակէին : Ուստի և ամէն դերանուն արմատի մէջ իբրեւ ընդհանուր գաղափար և հիմնական նշանակութիւն պարունակուած կը գտնենք՝ բոլորովին ընդհանրապէս ըմբռնուած նա մը , իբրեւ զգալի կամ իմանալի գործող և արդիւնագործ : Աս ընդհանուր անորոշ գաղափարն իսկոյն բնապէս բաժնուեցաւ՝ գործողին առ խօսողն ունեցած մերձաւոր կամ հեռաւոր աննշանակէն և այսպէս երեւան եկաւ Ե , որո , նա , իբր նա առ Էս , նա առ Իեղ , նա առ նմա : Յետոյ աս

բայի ու դերանուան արմատներն — որ խփղբան անդ զատուցեալ գոյութիւն ու կիրառութիւն չունէին, այլ ստեղծուած էին և կը գործածուէին ի միասին՝ յինքեան ամփոփ և ամբողջ խորհուրդ մը ցուցնելու, կամ՝ որ նոյնն ըսել է, առաջին նախադասութիւնը (préposion) կազմելու համար, — տակաւ սկսան իրարու հետ անձկապէս միաւորիլ: Ահա ասոնց անձկագոյն միաւորութենէն՝ — որպէս այլ բարդութեանց մէջ ուր ամբողջ բառեր մէկ մէկու հետ կապուելով նոր բաղադրութիւն յառաջ կը բերեն, — առաջին բառակազմութեան սաղմն յղացաւ և սկզբնական բային ու անուան գործարանական (organique) ամուսնութենէն շրջուելը սկսեցին բառին ճշմարիտ ծնունդը ծնաւ: Եթէ աս զուգաւորութեան մէջ բայական գաղափարն աւելի ծանրակշիռ գայ՝ բայն երեւան կ'ելլէ ad-ma (ուտեմ = ուտել + ես) . իսկ եթէ անուանականն առաւել կընէ՝ կը ծագի անունն ad-tar (ուտող): Բարդութիւնն ընդհանրապէս այն անհնարին գործունեայ միջոցն է, որով լեզուի սակաւաթիւ տարրներէն բառերու յորդաբուղիս առատութիւնը կը բղխէ:

Աս բարդութիւնն եթէ բարդուած տարերաց նմանութիւնը կամ աննմանութիւնը նկատուի երեքսպատիկ է:

Ա. նոյն տարերք իրարու կը կցին, կամ՝ ինչպէս սովորութիւն եղած է ըսել, կը կրկնուին: Աս կրկնական բաղադրութեան եղանակն Հնդեւրոպական լեզուին մէջ ընդարձակ տարածութիւն առած է . մինչեւ միջարկութիւնք կը կրկնուին՝ տեւական կամ սաստկագոյն զգածում՝ յայտնելու նպատակաւ . այսպէս Յունարէն αἰαί, Հայերէն յայ յո և հայ հոս, որոնց բայական զօրութիւնը բովանդակուած է հայհոյելի մէջ . նոր Պարսկերէնն ալ ունի های های هوای هوای . այսպէս դարձեալ Յունարէն παπαί և Հայերէն բոբէ: Յիշեալ կրկնութեան յաճախագոյն գործածութիւնը կը դիտուի բայական արմատներուն մէջ՝ նշանակութեան այլեւայլ գոյները նկարելու վախճանաւ . զոր օրինակ այսպիսի կրկնական ձեւ կը ցուցնեն բայերուն յաճախական (fréquentatif) կամ սաստկական (intensif) ըսուած եղանակն, որ յոլովակի

կամ ուժգնակի կատարուած գործողութիւն մը կը նշանակէ : Սակայն սա եղանակն Հնդիկ լեզուն միայն ունի :

Նոյնպէս կրկնութեամբ կը գործածուի բայերուն կարգով ժամանակն ալ՝ որ անշուշտ գործողութեան երկու զանազան ատեն պատահումը նշանակելու համար է : Այսպէս da-da էրոս (թերեւս — րէրոս), այսինքն իրր թէ րոս է կոս րոս, ուստի և րոսա՞ ի՞՞ : Յայտնի կրկնաւոր կատարեալ մեր լեզուին մէջ միայն ար-ար-ի մնացած է անկորուստ՝ ար-նէ՞՞ բային :

Բ. Բազաղրութեան երկրորդ ձեւն է երբ չէ թէ նոյն այլ նման տարերք իրարու վրայ կը բարդուին : Այսպէս բայ բայի հետ միաւորած է էտ-Յո (ուտել) բարդ բայն , որ է՞ (ուտել) և Յէ (դնել) արմատներէն բաղկացած է : Աս բարդութեան կերպն ունին զանազան դերանունական բազաղրութիւնք , որոնցմով մեր նախահարք ջանացած են այդ բնութեամբ անկայուն մասնիկներուն (դերանունական արմատներուն) կայ և հաստատութիւն տալ և նշանակութիւննին աւելի ճշգրել : Այսպէս Հնդիկերէն

अस्य (այս) դերանունը բազաղրուած է a, sa, u երեք դերանունական պարզ արմատներէ , որոնք առանձինն գործածութիւն ալ ունին : Աս երեք տարրները կը գտնուին նմանապէս մեր ահաս բազաղրութեան մէջ՝ որոնց վրայ գալով «-ի , րէ-ի , նի-ի դերանունական մասնիկներն՝ երեւան ելած են մեր ծանօթ ահասաիկ , ահասարիկ , ահասանիկ հինգ պատիկ բարդերն : — Յունարէն οὐτος (այս) բազաղրեալ դերանուան կազմիչ մասունքը նմանապէս երեք հետագաներն են , sa, u, ta. ինչպէս նաեւ Հայերէն րոյն երեք տարերաց բազաղրութիւն է րո , ու , նո . նոյնպէս սոյն և նոյն :

Գ. Սակայն բազաղրութեան արդասաւորագոյն եղանակն երրորդն է , որ աննման տարերաց միաւորութիւնն է , այսինքն քայ և անան միատեղ գալով կը ձուլուին : Անձնական դերանունը բայական արմատին հետ միանալով՝ ամբողջ կատարեալ բայն երեւան կու գայ և այս կազմուածքը քոս ու նոսրոսոսութիւն է միանգամայն , ad (ուտել) և ma (ես) նախապէս յառաջ բերին ad ma նախադասութիւնն , որ է րոս(ել) է՞ , երկուքն ալ զատ

զատ շեշտուած՝ առանց միանալու , բայց յետոյ միանալով ծնաւ
ad-ma մէկ շեշտով միայն ; որուն դերանուան ձայնաւորն ալ
վերջապէս նուազելով ad-mi (ուտեմ) ձեւն առաւ , զոր այժմ
սահմանական եղանակի ներկայ ժամանակին եղակի առաջին
դէմք կ'անուանենք և քոյր լեզուաց հնագոյններուն մէջ ցարդ
պահուած կը գտնենք : Բնչպէս մեր մէջ «-դէմ» , որ բայական ար-
մատին (ad) թէ ձայնաւորն և թէ բաղաձայնն այլայլելէն զատ
(«-դ» , բայական ու դերանունական արմատին մէջ ուրիշ տարր
մըն ալ (ե) մուծած և հուսկ նաև դերանուան ձայնաւորը («
բոլորովին կուլ տուած է՝ անտարակոյս կանխաւ է նուազուիլը
կրելէն ետեւ և այսպէս երեւան ելած է մեր «-դէմ» ձեւն , ո-
րուն մայր ձեւն է «-դ-մ» և հնագոյն եւս «-դ-մ» :

Համապէս բայական ու դերանունական արմատի միաւորու-
թենէն — սակայն դերանուան նշանակութիւնը կամ զօրութիւնը
տիրելով՝ ինչպէս վերագոյն յիշատակեցինք , — յառաջ եկաւ
անունն , որ կոշական անուանեալ հօլովին մէջ իր նախնական
ձեւով կ'երեւի : Օրինակի համար pa պահել և ta դա քովէ քով
զարով եղաւ նախ pà tà , յետոյ pàta և վերջապէս pàti դէմ ,
ինչպէս վերն ալ այսպէս ալ հոս դերանուան ձայնաւորը նուա-
զելով : Խօսեցանք ընդհանրապէս թէ ինչպէս բայական ու դե-
րանունական արմատ միանալով գաղափար մը բացատրելու յար-
մարութիւն առած են , կը մնայ մեկնել թէ Հնդեւրոպական
բառի կազմիչ մասերն որոնք են յատկապէս :

Բառ կազմող տարրները երեք կարգ կը բաժնուին :

Ա. Փոփոխակոն , անկայուն տարերք խոնարհման և հօլովման ,
որոնք երբեմն անմիջապէս (մանաւանդ բային մէջ) պարզ ար-
մատին վրայ կու գան և երբեմն ալ անոր ուրիշ յաւելուածով
սճած ձեւին (յաճախ անուան մէջ) հետ կը կցին : Աս մաս-
նիկներն — որ բառին տրամադրանական յարաբերութիւնը կը
ցուցնեն խօսքին մասերուն հետ , — բայի խոնարհման և ան-
ուան հօլովման կազմող վանկերն են : Այսպէս vaghà-mi վագիմ ,
վագիմ , vaghà-masi վագիմս , վագիմս , vagma-si վագիմս , vagma-

tasi վաճառք և այլն : Նոյնպէս patar-s հայր, patar-sas հարս, patar-am զհայր, patar-am-s զհարս և այլն :

Բ. Անփոփոխ, կայուն տարերք, որ արմատին վրայ գալով անոր նշանակութեան առումը կը փոխեն : Այդ կայուն մասնիկներու վրայ կը յաւելուն յետոյ վերագոյն յիշուած անկայուն նշաններն հոլովելու կամ խոնարհելու համար : Նոյն անփոփոխ մասնիկներով կը շինուին հասարակօրէն գոյական և ածական անուններն . ինչպէս ad-tar «արդ, կերող», որ ad «արել բայական արմատին վրայ tar մակդիրն աւելցընելով շինուած է : Բիշ կը պատահի որ առանց այսպիսի մասնիկ մը առնելու բայական մերկ արմատն իբրեւ անուն գործածուի : Այսպիսի բացառիկ դիպուած մըն է vak-s վանկ, յայն, որ vak գալով արմատին վրայ անմիջապէս բերած է ուղղական հոլովակերտ s տառը :

Այդ յիշատակեալ մակդիրները բայի վրայ եկած ատեն՝ կը ծառայեն այլ և այլ ժամանակաց ձեւերը բային մերկ արմատէն որոշելու և հարկաւ ասոր նշանակութիւնն ալ եզանակաւորելու : Օրինակի համար այսպիսի տարր են ներկայի և ասոր հետ կապակցութիւն ունեցող ժամանակներու վրայ եկող ու, ւ մասնիկներն, ինչպէս vas-nau-mi, գետնախորհ, ar-nau-mi, արտախորհ, համեմատէ Յունարէն ἐν-νυ-μι և ἄρ-νυ-μαι, որոնք թէ իմաստով և թէ ձեւով նոյն են մերիններուն հետ :

Գ. վերջապէս բառին բաղադրութեան բոլորովին անշարժական, և հիմնական տարերքն, — որոնց վրայ նախ ամիտփոխ և յետոյ փոփոխական մակդիրք կու գան, — Բայական և դերական անուններն են, զոր վերագոյն յիշատակեցինք :

Հնդեւրոպական բառին կազմիչ մասերուն վրայ հոս այսչափ բաւական համարելով, անցնինք բայական արմատներու վրայ մասնական դիտողութեանց իջնենք :

— Իերանական արմատներն, որպիսի են sa «ա», ta «դ», na «ն», ya «յ», ka «ք», և այլն, առանձինն դիտողութեան շէնք առնուր հոս, որովհետեւ այնչափ կարեւորութիւն չունին :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե

Արմատ : Սահմանատառ : Որպիսութիւն արմատոց : — Նա-
խայեգութի եւ հայաճայն տառերու համեմատութիւնը :

Վերոյիշեալ յաւելուածոյ մասերն անջատելէն ետեւ՝ բառին
մնացած պարզ տարրը՝ սովորութիւն եղած վայելչապէս պրճա-
կոչել, բուսաբանութենէ փոխ առնելով : Աս անուանակոչու-
թիւնն ամէն նկատմամբ պատշաճական է, վասնզի բառի մը կազ-
մակերտքը զանազան ձեւերովն՝ յիշեալ նախնական տարրներէ
իր թէ կը բուսնի կ'աճի և յս նմանութեան վրայ յենլով կ'ըս-
ուին երբեմն նաեւ քոռն, ճիւղ արմատին վրայ եկած զանազան
յաւելուածներն՝ անկէ հեռանալուն համեմատութեամբ : Ար-
դարեւ ինչպէս ծառն իր արմատէն սնունդ առնելով՝ բունին
վրայ կանգուն ոստալից սաղարթադարդ կը բարձրանայ կը տա-
րածուի, այսպէս ալ Յարեթական առհմին հաստարեստ հինօր-
եայ սաղարթագեղ համատարած լեզուն, որուն տերեւադարդ
մեծաչուք հովանոյն տակ Հնդերօսլական տիեզերք կը հանդ-
չին, իր առոյգ կենդանութիւնն ու պարարտ սնունդն առնելով
աճած, զարգացած է հիւթեղ բեղմնաւոր արմատներէ :

Աս արմատներուն մէջ՝ որոնց տարրական կազմութիւնն այլ
և այլ աստիճանի է, կան ամենապարզ և անլուծանելի տեսակ-
ներն ալ, թէ և այսպիսիները սակաւաթիւ են . ինչպէս՝ ի եր-
թալ, ճա րալ : Այդ ամենապարզ արմատներէն բարդուած են
նուազ պարզութիւն ունեցողներն՝ արմատական տարերաց վրայ

եղանակաւորիչ մասեր դալով, այսինքն ոչ նախադաս այլ յետադաս յաւելական տարրներով* :

Այդ ամենապարզ արմատին վրայ դալով՝ անոր իմաստն զգալի և երբեմն անզգալի կերպով փոփոխող տարրը մի միայն գիր մըն է, զոր մենք սահմանարար (déterminative) կ'անուանենք, որ արմատին թէ ձեւը և թէ նշանակութիւնը կ'ամփոփէ, սահմանի տակ փակելով կը բացայայտէ :

Ան արմատներն որ աւելի չեն կրնար կամ չեն կրցած լուծուիլ նախնական կը կոչենք, իսկ ասոնցմէ ածանցուողներն երկրորդական (secondaire) կ'ըսենք : Այսպէս va, «լրել նախնականին վրայ դալով k, g, dh, bh, r, s սահմանատառերն՝ արմատական նշանակութիւնը փոքր ինչ եղանակաւորելով կ'ածանցին երկրորդական արմատներն՝ va-k և va-g պլուիլ, փաթթուիլ, va-dh փաթթել, կապել, հաղցընել, va-bh հիսել, ջանել, va-r պարել, վարել, հրովել, va-s հաբուել = ինչպէս քաշել :

Երկրորդական արմատներն ուրիշ սահմանատառով դարձեալ կրնան ածիլ, ինչպէս վերոյիշեալներէն va-r ածանցականը g և t սահմանատառերով կրկին ածելով va-r-g ծռել և va-r-t դարձել կրկնատառ սահմանեալներն երեւան եկած են :

Նախնական արմատն, ինչպէս վերադոյն ալ ըսինք, կրնայ բաղկանալ : 1. Միայն մէկ ձայնաւորէ, ինչպէս a, i, u. 2. a ձայնաւորէ և հետեւորդ մէկ բաղաձայնէ, ինչպէս ad, ap, as. և 3. վերջապէս մէկ կամ կրկին կից (կրկնակ) բաղաձայնէ և հետեւորդ a ձայնաւորէ, ինչպէս՝ da, pa, sa, և sta, spa, sna.

* Նախադաս տարրով երբեք չ'աճիր արմատն. ուրիշ են նախդիր մակբայներն որ յետոյ բային հետ ձուլուելով մէկ բառ սկսան համարուիլ : Որպիսի են, օրինակի աղաղաւ, շայերէն ըստ, ստ, ընտ, սո (ապա), և այլն : Համեմատէ սոսանգանել (ըստ և սանգ), սոսանգանել (սոս և սն), ընտսանել (ընտ և սանել), սոսանել (սոս և սանել) և այլն :

Ուրիշ ձեւ ունեցող արմատները կրնանք ըսել նախաւոր չեն , այլ նախնականներէն յառաջ եկած են կամ ձայնաւորի նուազմամբ , կամ նախնականներէն ածանցած են վերադոյն յիշատակեալ սահմանիչ տառերով :

Աս իրաւամբ յանդուզն երեւցող վճռոյս՝ կրնանք նախ զուտ փորձական ասլացոյց մը տալ , ցուցնելով թէ վերեւ դրուած երեքկարգեան նախնականներէն այլակերպ ձեւ ունեցող եթէ ոչ ամէն գոնէ շատ արմատներն առանց բռնութեան կարելի է վերածել ձեւով և իմաստիւ՝ այն եռաշար նախածին պարզագոյն արմատոց :

Ծան. - Հոս մեր քննութիւնն աւելի զլւերացնելու նպատակաւ՝ հարկ է ինչ ինչ դիտողութիւն ընենք նախալեզուին ձայներուն նկատմամբ : Պէտք է նախ զիտնալ որ մեր հասարակաց մայրենի լեզուին ձայնաւորներն հետեւեալ երեքն էին միայն * , է , * , մնացածներն որ դուստր լեզուներն յետոյ ծնած են , այն առաջիններէն են , ինչպէս Հայերէն է , է , ը , * : Իսկ բազաձայններէն ծանօթ էին լոկ k, g, gh կոկորդակոնները . t, d, dh ատամնականները , p, b, bh շրթնականները , y , v կէս - ձայնաւորներն , (որ այսպէս կոչուած են է և * ձայնաւորներուն նման ըլլալուն պատճառաւ) s շող - ատամնականը . r շփոզականը և n ու m ոնդականները : Ասոնցմէ դուրս գտնուած ձայներն որ հիմակ այլեւայլ դուստր լեզուներու մէջ կը գտնուին ,

* Ի առանձինն որ երբեմն կը հանդիպի , հի-—-—յ և հի-—-յ և ասոնց նրման դիպուածոց մէջ՝ աւելի է-ի քան թէ —ի նմանութիւն ունէր : Իսկ թէ նախնիք ինչու * ձայնը ցուցնող տառ մը չգտան՝ որ անշուշտ մեծ դժուարութիւն մը չէր պատճառեր , ադոր պատճառն Յունական այբուբենքին նման հանդամանաց մէջ պէտք է կարծենք փնտռել , վասնզի Յոյն լեզուն ալ՝ գոնէ մեր թարգմանիչներուն ատենը օս կրկնագիր ձեւով — ձայնը կը նշանակէր , իսկ v նշանագիրն որ անտարակոյս * կը հնչուէր նախնապէս : նոյն ժամանակներն է-ի նման հնչմունք առած էր , մտնաւտնոգ թէ է ձայնի նուազած ալ էր վերջնապէս : Մեր նախնիք , ինչպէս ծանօթ է , նոյն տառին մերթ է- և մերթ է ձայնը կու տան :

վերոյիշեալներէն բղխած են զանազան բնախօսական օրինօք : Այսպիսի ածանցական տառեր են մեր մէջ +, ի, լ, փ . քմականաց ամբողջ կարգը՝ ճ, ջ, շ, և ժ, յ, ց . նոյնպէս «, շ, ժ, շ . դարձեալ շ, շ, « և վերջապէս հ : Հոս սա ալ ըսենք անցողակի որ դուսար լեզուներու մէջէն ոմանք ան Հնդեւերուական մայր ձայները կորսնցընելէ վերջ՝ յետոյ ուրիշ ձամբով դարձեալ ստացած են եթէ ոչ նոյն դոնէ նման հնչմամբ : Զոր օրինակ gh, bh, dh շնչող (թաւ) հնչական տառերը մեր լեզուէն բոլորովին ջնջուած կ'երեւին և ասոնց համեմատ շեն դար +, փ, լ, թէեւ ասոնք ալ շնչող (թաւ) են, միայն սա տարբերութեամբ որ +, փ, լ, (=հ, պ, ր) հնչական շեն : Հնչական հին շնչողներն մեր մէջ եղած են փ, ք, ր . իսկ +, փ, լ հնազոյն sk, sp, st յօդուածոյ ձայներէն ելած են, ինչպէս հաւանական է բաղաձայնից տեղափոխութեամբ, « հ շունչին փոխուելէն ետեւ կցորդ բաղաձայնին առջեւն անցնելով : — Դարձեալ « ատամնական-չչող մեր « քմականին հետ նոյն չէ հասարակօրէն և հնազոյն կուրդականէ յառաջ եկած է ըստ օրինի, ինչպէս քանի մը քոյր լեզուաց մէջ ալ : — Նոյնպէս մայրենի լեզուին յ կէս - ձայնաւորը քիչ տեղ պահուած է և մեր յ ձայնը ծագմամբ տարբեր է նոյն տառէն, մեր մէջ շատ տեղ հին նուազումն է յ : — Վերջապէս մայր լեզուին մէջ սկզբնապէս գոյութիւն ունեցողներէն ալ ոմանք, ինչպէս, k, g; t, d; p (b), ընդհանրապէս սկզբնականութիւն չունին մեր մէջ մանաւանդ երբ նախաձայն ըլլան, այսինքն նախալեզուին այս ձայներուն շեն պատասխաներ մեր նոյնաձայն տառերն, այլ ուրիշ մայր ձայներէն աղաւաղելով յառաջ եկած են հասարակօրէն : Օրինակի համար մեր հ, ր, (պ) տառերը g, d, (b) մայր տառերուն համեմատ կու գան ընդհանրապէս, այսինքն ասոնց հետ կրնան բաղդատուիլ : Առ հասարակ խօսելով Հայ այբուբենքին ձայնական բովանդակածը (système) ձայնաւորաց բայց մանաւանդ բաղաձայնից կողմանէ մեծ այլայլութիւն կրած է, և շատ քիչ Հայ ձայն մնացած է որ նախալեզուին հնութիւնն ունենայ : Այսչափս բաւական է ըսելիքն իս լուսաւորագոյն ըմբռնելու համար, սա ճշմարտութեանց

սպացուցումն հարկ է մեր այլ աշխատասիրութեանց թողունք:

Սահմանաւորից վրայ չխօսած՝ պէտք ենք նախ նկատել համեմատութեամբ նորածին արմատներն, որոնք նախնականներէն սերած են չէ թէ օտար՝ ածանցիչ գրի յաւելուածով (աճմամբ), այլ սկզբնական ձայնաւորին այլայլութեամբ կամ նուազմամբ, երկարմամբ, և երբեմն նաեւ տեղափոխութեամբ:

Հոս սա դիտողութիւնն ալ ընենք, որ Հնդկերոպամայր լեզուն բաւական երկայնաձիգ ժամանակ ամուլ աղբրելէն և մինչեւ պառաւութեան նշաններ տալու սկսելէն ետեւ՝ զանազան դուստրներ ծնած է. վասնզի այն արմատներն՝ որոնց վրայ ստորեւ պիտի ճառենք, նոյն իսկ նախամայր լեզուին մէջ աղաւաղութեամբ յառաջ եկած են:

Գ Լ ՈՒԽ Զ.

Նուադում արմատական ձայնաւորի:

Ա. Հնդկերոպական լեզուաց մէջ է ձայնի = հնագոյնէն նուաղիլն այնչափ տարածութիւն առած է, որ ստուգելու համար օրինակ խոնել աւելորդ է* : Այդ նուաղումը կրնայ տեղի ունենալ արմատին թէ սկիզբը, թէ մէջը և թէ վերջը:

* Ան արմատներէն որ թէ ուլ և թէ էով գոյութիւն ունին, առաջնոյն երկրորդէն ժամանակաւ կանուխ բլլալն ամենեւին տարակոյս չի վերջներ, վասնզի ձայնի բնախօսութեամբ ցուցուած է որ է =էն կրնար յառաջ գալ բայց ոչ յետս ընդդէմ:

Սկզբնաձայն (արմատին սկիզբը) նուազումը ցանցառ է, ինչպէս igh արմատը եկած է նոյնանշան հնագոյն agh բառով արմատէն : Ar և ir հասանել, ստանալ : As և is նետել :

Սյղ սկզբնատառ նուազումն յաճախագոյն երեւոյթ մըն է դուստր լեզուներուն մէջ : Այսպէս հին Հնդկուհին ունի iksh* (նայլլ, տեսնել), զոր նախագոյն ձայնաւորով կ'ընծայեցնեն մեզի Հայն աշ (աշել) ** և Զանդիկն բառաւ նոյնիմաստ արմատներուն մէջ . այդ ակներեւ ցոյց մըն է Հնդկական ձեւին անհատականութեան, սակայն Հնդիկն ալ հնագոյն aks արմատն անվթար պահած է արմատի մէջ :

Միջաձայն նուազման օրինակ ըլլան dak Յունարէն διδάσχω, Լատիներէն doceo և dik Յունարէն δεικ-νυμι, որոնց արմատական նշանակութիւնն է ցոյցանել և ասկէ ստացանել : Bhid (ճեղքել) findere և bhad (ծակել, փորել) fodere : Ստուգիւ աս երկու արմատներուն իմաստին նմանութիւնը շատ ակներեւ է : Գարձեալ nid ծ-veid-իջա և nad ծ-vu-μαι=ծ-voδ-μαι որ հաւասարապէս կը բաժնուի, բաժնուի կը նշանակեն : Վերջապէս skid σκίζω, scindo և skad σκεδάωνυμι, ասոնց առաջնոյն իմաստն է քերտել և երկրորդին քերտել, և Հայ բառերն ոչինչ տարբեր են նախալեզուեան յիշեալ արմատներէն, թէեւ տառերուն կողմանէ Հայերէն քերտել և քերտել արմատներն սակաւ ինչ այլայլութիւն կրած են, մեր ց ձայնն հնագոյն հնչող առամնականէ (d) սերելով, որ ուրիշ դիպուածներու վրայ ալ կ'երեւի :

Վերջապէս վերջատառ նուազման օրինակ ըլլան ma և mi

* sh Անգղիական ոճով չ կարգալու է : Աս վերջին տառն որովհետեւ և հ ձայներու խառնուրդ մըն է, անոր համար վերագոյն գրուած կերպով պատշաճ համարուած է նշանակել :

** թէեւ ոսկի դարու մտանագրութիւնը չի ճանչնար նոյն արմատը, սակայն դաւառալեզուն ցարդ կենդանի կը ցուցնէ արմատի նշանակելու նշանակութիւնը :

մանրէլ : Երբ ամէն քոյր լեզուներն երկրորդ նուազեալ ձեւը միայն ունին ուստի և նախնական կերպարանաց հետքն իսկ կորսընցուցած են , Հայուհին անկորուստ պահած է հնագոյն մայրենի ձայնաւորով մ , որմէ սերած են մա-նո-ւ-կ և մա-նո- (ման-ր) : Համեմատէ քոյր լեզուներէն՝ Յունարէն $\mu\epsilon\nu\acute{o}$ - ω , Լատիներէն min-uo (մանրեւ , նուազեցուցանել), Գոթացերէն min-s (նուազ) և նոյն իսկ Սանսկրիտէն मिन् մի-նո- : Վերջաձայն նուազմանց օրինակ են նոյնպէս pi և pa ըմպել և dhi և dha դիէլ* : Բայց կան նաեւ այնպիսի նուազեալ արմատներ , որոնց աննուազ ձեւը գտնել կարելի չէ եղած , այսպիսի են smi զմայլել , dhi հայել , դիէլ և ուրիշ մէկ երկու հատ :

Բ. Ինչ որ ըսինք արմատական i ձայնի վրայ , նոյնն առաւելագոյն իրաւամբ ըսելու ենք իբրեւ արմատական ձայնաւոր երեւցող u ձայնին նկատմամբ թէ ընդհանրապէս հնագոյն a և երբեմն ալ va ձայնէն ծագում առած է :

Իբրեւ սկզբնաձայն նուազում կրնանք ըսել թէ բնաւ չի պատահիր u, վասնզի uru (սունալ) ru (որոտալ , մունչել) արմատին կրճատ կրկնութիւնն է փոխանակ ru-ru . նմանապէս uks (աճել , կաթել) , ug (դալարիլ , կազդուրիլ) , ud (հոսիլ) , us (այրիլ , վառիլ) համառօտութիւնք կամ նուազմունք են vaks, vag, vad, vas նոյնանչան նախնական ամբողջ ձեւերուն :

Իբրեւ միջնաձայն ալ ցանցաւ կը պատահի u : Այսպիսի են kup (ճօճիլ , երերիլ) , որ կից ունի համանիշ նախաւոր ձեւը kap : Գարձեալ krak Կր+ջել , որուն զիմաց կան նաեւ համիմաստ krak ու kark : Վերջապէս bhugh (ծոիլ) և bhagh (դառնալ) :

Վերջաձայն նուազմունք են ghu (գովել , գոչել) և gha որ

* Արմատներու վարդապետութիւնն հաստատելու համար օրինակներ չենք յաճախեր , վասնզի պատշաճ տեղն ընդարձակ ցանկը պիտի դնենք նախալեզուին թէ՛ արմատներուն և թէ՛ անոնցմէ ածանցուած կարեւոր բառերուն , գուսար լեզուներու հետ ալ համեմատելով :

իր կրճատ կրկնաւորն ալ ունի gha-gh, ուր կը հայի նաեւ մեր ֆանֆ արմատն, որմէ ֆանֆիւն, ֆանֆաշեցունեւ, ֆանֆատեւ կայլն : Դարձեալ du և da րաւ, որ ինչպէս այլ լեզուաց նոյնպէս մերին նին մէջ պահուած է թէ աննուաղ և թէ նուաղ ձեւովն, համեմատէ րամ և երո, րոր, լուսարո, արիարար և այլն :

Անմիջնորդելի կը մնան bhū (ածիւ, բուսնիւ), և gu (քաքնեւ), աս վերջնոյն ծնունդ են մեր կո, կոյանոց բառերը :

Նախապէս ar վերջաւորած արմատները տեղափոխութեամբ ra եղած և յետոյ նաեւ ru նուաղեալ ձեւն առած են : Աս երեւոյթը կը ցուցընեն dhru րոյն, րորն տալ (արմ. րորո)*, որուն նոյնանչան սկզբնական ձեւը dhvar ցարդ ապահով գոյութիւն ունի դուստր լեզուներուն մէջ, kru (լսեւ) և kar (լըսելի առնեւ, հռչակեւ), pru, plu (լուղալ) և par (խաղալ, երթալ) որ նախ տեղափոխութեամբ pra ձեւն առած և յետոյ նաեւ եղած է pru. վերջապէս sru (սորեւ, սողիւ) նմանապէս sra նոյնանչան միջնորդին ձեւով sar (սահիւ) մայր արմատին սեբունդն է :

* Ատամնականին (dh) շունչը հ' ըին անցնելով — եղած կ'երեւի, վասն զի ր = րհ է :

Գ Լ ՈՒԽ Է .

Աճում — Երկարում եւ Յաւելում — արմատական
ձայնաւորի :

Նշանակութիւնն աւելի որոշ և ազդու ընելու կամ եղանակաւորելու նպատակաւ և կամ ասոնց նման ուրիշ վախճանաւ մը՝ սկիզբ եղած էր մեր հասարակաց լեզուին շատ հին ատեններն իսկ՝ նախնական a ձայնաւորը կրկին հնչել կամ երկարել . իսկ երբ որ նախնական a նուազելով i և u (նուազականներն) յառաջ եկան, կրկնուող (կամ երկար հնչուող) ձայնաւորներուն առաջինն անվթար a մնալով երկրորդ a ն i կամ uի նուազեցաւ և ասկէ երեւան ելան ai և au կրկնաձայն կամ երկրարբառ ձայնաւորներն, որ որոշ պարագայից մէջ միայն կ'երեւան : Արդ աս ամէն երեւոյթները միանգամայն աճում ձայնաւորի կը կոչենք . ինչպէս a = aa, մինչդեռ աննման ձայնաւորաց աճումն յաետմէ կը կոչենք, ինչպէս ai և au կրկնաձայնները :

Յետոյ երբ i և u (aէն նուազելով) ծնան և հաստատուեցան, ասոնք ալ սկսան երկարիլ նոյն պատճառաց ազդեցութեան տակ և այսպէս ծագում առին նաեւ i և u երկար ձայնաւորներով արմատներ . սակայն ասոնց երկարումը նախնական լեզուն զրեթէ չի ճանչնար, աւելի արիական լեզուաց յատուկ է և երբեմն նոյն իսկ սոսկ Սանսկրիտի սեպհական երեւոյթ մըն է : Ասկէ կը հետեւի թէ սկզբնապէս չունէր մայր լեզուն i և u նուազականներն, ապա թէ ոչ ասոնց երկարումն ալ յաճախ պատահելու էր :

Մ^հ.— Հոս ցաւով խոստովանելու ենք թէ Հայ լեզուն ճայնաւորի երկարութիւնն ու սղութիւնն առանձին տառերով չի նշանակեր: Թէ նշանագրաց գիւտին ատեն այդ զանազանութիւնը զգալի չէր՝ չենք գիտեր, բայց հաւանական է թէ շատ չէր զգացուեր: Սակայն գրեթէ խնդրական չէ ամենեւին թէ երբեմն նաև մեր Հայ նախահարք խօսելու ժամանակ՝ երկար ու սուղ ճայնաւոր անշուշտ կը զանազանէին. վասն զի դուստր լեզուաց համեմատութեամբ գիտենք ասպահովապէս թէ այդ երկարութեան ու սղութեան տարբերութիւնն յայտնի գոյութիւն ունէր՝ նոյն իսկ նախալեզուին մէջ. ուստի և Հայն ալ այդ զանազանութիւնն ունէր կամ բաժնուած ատեն մէկտեղ տարած էր, թէ եւ յետոյ կրնար տակաւ կորուսանել մեծաւ մասամբ և նոյն իսկ պէտք չզգալ նշանագրով յայտնելու: —

Ա. Նախաձայն Ձ ձայնաւորին երկարումն սկզբնական չէր թէ եւ նախալեզուեան էր*, վասնզի ամէն դուստր լեզուները մի օրինակ նոյն երկարումը չեն ցուցններ. ap (հասանել, ստանալ) և ոչ արիական լեզուաց մէջ հաւասարապէս երկար է, վասնզի երանեան լեզուն սուղ ձով ալ նոյն արմատը կը գործածէ: Իսկ Եւրոպական դասերք առանց բացառութեան միշտ սուղ = ունին. համեմատէ Վատիներէն ap-iscor (ստանալ): Հոս կը վերաբերին Հայերէն ափ, յափշտակել, և հափ-ափել** (կըրկնաւոր), բայց արմատական = ձայնաւորին երկարութիւնը կամ սղութիւնն որոշել չենք կրնար: Գարձեալ ar (օրհնել, աղաչել) թէ եւ երկար ձայնաւորով կ'երեւի, բայց աս երկարութեան նախաւոր չըլլալուն կը վիայէ և սահմանատառով աճած ark (օրհնել, երգել), որ բոլորովին նոյն իմաստն ունի: Հայերէն աղա-

* Այսինքն նախկին Հնդեւրոպացիք երեսը à չեն ստեղծած, այլ սուղ ստեղծուածն յետոյ երկարած են այնպիսի վախճանաւ մը, զոր վերագոյն յիշատակեցինք:

** Յ և հ յափշտակել և հափափել բայերուն սկիզբն, արմատական չեն, այլ նախգիր են կամ անպէտ շունչ մը:

չել, նոյն արմատին հետ ըծորդ է, բայց ամենեւին նշան մը չենք կարող գտնել * ձայնաւորին երկարութիւնը կամ սղութիւնը սահմանելու . Յունարէն *ἀρ-ά* (աղօթք) արմատական երկար *ἀ* ունի : *ἀς* (նստիլ) թէեւ միշտ երկար ձայնաւորով գործածուած է բոլոր դուստր լեզուներուն մէջ, սակայն նոյն արմատին հետ անծուկ կապակցութիւն ունեցող Սանսկրիտ *अ-अ* (նիսա, կայանք) սուղ ձայնաւոր ունի . նոյնպէս Յունական *ἀ-α* (նստէին, նստան), ուր ամենեւին իրաւունք չունինք համարելու թէ սղումն յետոյ մուտք գտած ըլլայ :

Նստել միջատառ *à* սկզբնական չէ : *vāk* (բառաչել, բջել) թէեւ Հնդեւրոպական ժամանակն ալ երկար էր, սակայն չի կրնար զատուիլ *vak* (դռչել, խօսիլ) արմատէն որ սուղ ձայնաւորով է : Ձայնաւորի երկարումն հոն անչուշտ ներկայ * ժամանակին յատուկ էր միայն, որ յետոյ միւս ժամանակներուն վրայ ալ տարածուած է, և այս սովորական երեւոյթ մըն է : *ghrād* (կարկաչել) անջատուիլ չի կրնար *ghar* *ჭ-ჭ* երկար արմատէն, և անիկայ ասիէ աճած է *ā* սահմանատառով : նոյնպէս ուրիշ քանի մը միջաձայն *ā*ով արմատներ իրենց նախնական ձին կրնան հանուիլ : *ἰσὴ* *kās* (հապել) և *γὰς* (դօսի ածել) արմատներուն ըսկզբնական սուղ ձեւը գտնել շատ դժուար է : Սակայն ասոնք պատահականութիւն մը իրաւամբ պէտք են համարուիլ և չեն զօրեր զմեզ ստիպելու որ Հնդեւրոպամայր նախկին լեզուին մէջ միջատառ *ā*ով արմատ ընդունինք :

Ազգաց բաժանումէն առաջ շատ աւելի տարածութիւն առած էր վերջատառ *ā*, այնպէս որ կրնայ մէկը պնդել մինչեւ թէ ամէն աս դրից մէջ գտնուող *ā* կրնար երկարիլ : Սակայն արիական լեզուները շատ աւելի միտութիւն կը ցուցնեն վերջատառ *ā* ձայնն երկարելու, մինչդեռ Եւրոպական դասերը մայր

* Բայերուն ներկայ ժամանակին ձեւերն իրիւ տեւողութեան նշան միշտ միւս ժամանակներու ձեւերէն աւելի ծանր են զանգուածով՝ այսինքն երկար ձայնաւոր ունին կամ ուրիշ յաւելական տարրեր կ'առնուն, և ասոնք կը կրտուին հասարակօրէն երբ բայն ուրիշ ժամանակի անցնի :

ձեւին աւելի հաւատարիմ գտնուած են , թէպէտեւ ասոնք ալ բաւական յաճախութեամբ նմանադիր երկարումներն ընդունած են : Այս երկարումները կ'երեւի թէ կամայական էին և նշանակական կարեւորութիւն մը չունէին և այս յայտնի է հետեւեալ օրինակէն : Նախնի լեզուին մէջ անշուշտ gna և gnâ (ճանաչել) թէ՛ սուղ և թէ՛ երկար ձեւերն հաւասար իրաւամբ կը գործածուէին , վասն զի երկուքէն ալ ըստ կամի կազմուած ձեւեր կը գտնենք դուստր լեզուաց մէջ . օրինակի աղաղաւ սուղ ձեւէն ծագում առած են Յունական ὄνομα և Գերմանական naman. ընդհակառակն երկարին սերունդ են արիական ձեւերն , ինչպէս Սանսկրիտերէն नागञ्च 'նա՛ճան , Գանդկերէն շ-७४' 'նա՛ճան , հին Պարսկերէն 𐭪𐭣𐭥𐭥𐭥 'նա՛ճա , նոր Պարսկերէն گان , և Լատինական nomen, իսկ Հայերէն անուն (= ա-նումն) , սեռ. անուն (= ա-նուման) դարձեալ արմատական ձայնաւորին ամանակն ա-նորոչ կը թողու :

Այդ վերջատառ երկարման կամ սղման տարտամ վիճակն հաստատուն կերպարանք ստացած է յետոյ դուստր լեզուներու մէջ , որոնցմէ ոմանք երկար ձեւը միայն , իսկ ոմանք ալ լրկ սուղն իրենց սեպհականած կ'երեւին , թէեւ ձօթագոյն լեզուներն երկու ձեւերն ալ միանգամայն կը ցուցնեն երբեմն նոյն իսկ մի և նոյն բառի վրայ . այսպէս յունարէն δοτήρ և δωτήρ րոտող , δῶτις և ἰδῶσις րոտր , և այլն :

Վերջատառ և Հնդկերոսական մայր արմատներէն յիշենք քանի մը հատ , gâ և ga գնալ , dà և da տալ , կապել , գիտել , dhâ և dha դնել , դիել , pâ և pa ըմպել , պահել , հովուել , bhâ և bha փայլիլ , երեւիլ , stâ և sta ստանալ , կալ , snâ և sna լուանալ , նաւել և այլն :

Լեզուաց բաժանումէն առաջ տիրող աս սովորութիւնն երթալով տարածուած է նաեւ այն և ձայներու վրայ , որոնք արմատական չեն այլ ածանցական , և ասոնք ալ դարձեալ կրկին՝ երկար ու սուղ ձայնաւորով գործածուած կը գտնենք այլ և այլ քոյր լեզուներուն մէջ : Այսպիսի են gnâ և gna ճանաչել որ չէ թէ gan. արմատին տեղափոխութեամբ այլ ածանցիչ ձի մը յա-

Գ. Աւելի հնութիւն և հաստատութիւն կը ցուցընէ արմատականն ու, թէեւ ասոր ալ նախնի ձեւն ւ երբեմն զուգընթաց է առաջնոյն . այսպէս dhù և dhu խուժել, bhù և bhu բուսանել, աճիլ, rù, lù և ru, lu լուծանել, pù և pu փշել, հատիլ, փտիլ . pù միայն Հնդկերէն է :

Գ. Արմատին մէջ երբեք ai կրկնաձայնը չ'երեւար, և Հընդիկ քերականներուն դրած այսպիսի արմատները բուն i են, ինչպէս քոյր լեզուները կը ցուցընեն : Օրինակի համար vèp = vaip յաւելական ձայնաւորով դրուած ձեւը՝ նախապէս vip (ճօճիլ, դողալ) արմատն ըլլալուն կը վիայէ Լատին vib-rare ճօճեցընել :

Ե. Իսկ au իրեւ արմատ av և ասկէ նուազած iv և yu ձեւերով կ'երեւայ և ասոնց ամէնն ալ թէ նախնական շեն այլ ւ պարզ ձայնաւորն է իրենց մայրը՝ կրնայ դիւրաւ ցուցուիլ : Այսպէս av հ-աանել և av ագանել քոյր լեզուաց միջնորդութեամբ կրնան նախաւոր սի վերածուիլ . dhav (խուժել) ընկեր ունի dhu . նոյնպէս հետեւեալները giv կեալ և gu կեցուցանել, div տիւ լինել և du վառել . tiv և tu ուռնուլ, այտնուլ . div, dyu դիմել և du յղել . miv փոփոխել, և mu մղել, չարժել, Լատիներէն movere . siv և su կարել, skiv, skyu և sku շուել : Նոյն կերպով ձեւացած է նաեւ spiv (թփնել) գերմանական արմատն, որուն նախաւոր եւրոպական ձեւն է spu :

Գ Լ Ո Ի Խ Ը .

Այլալուծիւն - անկում , յաւելում , տեղափոխութիւն -
բաղաձայնից :

Արմատական բաղաձայնից կրած այլալուծիւնները ձայնա-
ւորաց չափ ծանրակշիռ չեն : Հոս երեք գիւլուած կարելի է ,
անկում , յաւելում և տեղափոխութիւն :

Ա. Հետեւեալ k, t, n, p բաղաձայններէն առաջ անմիջապէս
կից եղող s չչողը կրնայ սահիլ իյնալ նոյն իսկ նախազգային ժա-
մանակէն կը գտնենք արմատներ , որոնց սկիզբը նոյն չչողն իյ-
նալու մէտ է , որ դարձեալ երեւան կու գայ երբ կերպով մը
բառին մէջ գայ , զոր օրինակ եթէ բառին սկիզբը նախդիր մը
գայ : Այսպէս kar (գործել , առնել) , զոր նախանկար skar
ձեւովն բաւական յաճախ կը ցուցնեն Արեաց լեզուները : Նոյն-
պէս kad և skad (խածանել) հաւասար գոյուծիւն ունին : Շը-
չողը նմանապէս կորսնցուցած է tan (թնդալ) , որուն ամբողջ
ձեւն ալ stan հաւասարապէս գործածուած է : Դարձեալ ta (կալ) ,
որուն անվթար ձեւն sta շատ աւելի գործածութիւն ունի : Իսկ
tag և stag (թագուցանել , ծածկել) արմատներուն երկրորդ
անապական ձեւը միայն հերոպական լեզուներուն մէջ պահուած
է : — Կրնայ ոէն առաջ s ինկած ըլլալ եթէ nau (նաւ) բառին
բայական արմատն է sna, snu (լուղալ) : — Վերջնապէս նոյն

անկումը պատահած է նաեւ քէն առաջ, ինչպէս քս և քսս (փը-
չել) կը ցուցնեն :

Թանօթ. — Վերոյիշեալ երկու դասակարգութեանց մէջէն կրկ-
նաձեւ պահուած skad և kad, stan և tan, քսս և քսս արմատ-
ներուն համեմատ կու գան մեր լեզուէն խաբ կամ խաթ*, Թան և
թ, որոնց վերջին երկուքն իրենց այս պարզական ձեւերով չեն
պահուած մեր մէջ, այլ զանազան ածանցիչ տառերով (դ, գ),
աճած են : Համեմատէ Թան-դ, որմէ Թնդ-ալ, սրտա-
Թանդ, և թո-թ, որմէ կրկնական ձեւով թո-թո-թ-ել ունինք, բայց
հին լեզունիս աւանդած է մեզի նաեւ «թ», որ նախաձայն չչողն
անկորուստ պահած է, և ասկէ ունինք դարձեալ կրկնուած ձե-
ւով «թ-թ-ել :

Բ. Զանազան քոյր լեզուներ արմատին մէջն այս կամ այն բա-
ղաձայնը մուծանելու սովորութիւնն ունին, որմէ զերծ է մայ-
րենի նախաւոր լեզուն : Այսպէս ֆի և բի մէջ † մը մտցնել
Գերմանական - Սլաւեան լեզուաց յատուկ է : Աս երեւոյթը կը
դիտենք stru (սորել) արմատին մէջ, որուն հասարակաց նախ-
նի ձեւն է sru : Այսպէս նաեւ svasar (քոյր) նախալեզուեան
ձեւին դիմաց կը գտնենք գոթերէն svistar, նոր Գերմանե-
րէն schwester, Հին Սլաւոներէն sestra : Նմանապէս Հին Սլա-
ւոնին միայն ծանօթ է strang (հողալ), զոր զբացի Լիթաւա-
կան ու Գերմանական քոյրերն իսկ sarg դիտեն :

Գ. Տեղափոխութեան ենթակայ է միայն ք լպիրծ ձայնն,
այս ետեւ առաջ սահելու յատկութիւնը նոյն տառն ամէն լե-
զուի մէջ ունի (և եթէ չենք սխալիր ամենէն աւելի Հայ լեզուիս

* Խաթ (խածանել) արմատին հնագոյն ձեւն էր խաթ, ինչպէս յայտնի է
Խաթ-ալ բայէն, որ բուն խաթ-ել ըսել է, վասն զի խաթ-ելի անձը մանա-
ւանդ ընկերը խաթ-ել մըն է : Խաթ արմատին միջամուկ յաւելուածոյ ուղա-
կանին (ն) վրայ քիչ մը ետքը պիտի խօսինք. իսկ Թ, † և ք ձայներուն մեր
լեզուին մէջ ծագումն արդէն մեկնած ենք, տես էջ 26 :

մէջ) : Գնենք երկու օրինակ , arg և ragh արագեւ և arg արթ-
նեւ և rag ն-երէեւ * :

Թանգի. — Հայերէն երկու արմատներն արէ և արթ բաւական
պայծառութեամբ կը ցուցընեն թէ նախնական ձեւն arg է և
ոչ rag , ուստի և սա վերջինը տեղափոխութեան հետեւութիւն
է : Ընդհակառակն Հայերէն արագ յայտնի չ'ըներ թէ ragh եթէ
argh է նախնական ձեւը , վասնզի սկզբնաձայն « կրնայ ան-
բուն յաւելուած մըն ալ ըլլալ . այս վերջին պատահականու-
թեան թերեւս փոքր ինչ կը նպաստէ երագ ձեւն՝ և նախատա-
ռով , որ շատ հեղ , ինչպէս գիտենք , հնչման զիւրիչ յաւելուած
մըն է անպէտ :

Մինչեւ հիմա մեր նկատողութեան նիւթ մատակարարող փո-
փոխութիւններն սա հասարակաց ծանուցիչն ունէին , որ արմա-
տական ձեւին վրայ նոր տարր չէին յաւելուր , այլ միայն ար-
մատական տարերաց նուազմամբ , աճմամբ , կորուսմամբ և յա-
ւելմամբ և տեղափոխութեամբ յառաջ եկած առ երեւոյթ նոր
արմատներ էին : Անցնինք հիմակ արմատի աւելի ծանրակշիռ եղա-
նակաւորումներուն՝ արմատին վրայ եկած ծանուցիչ գրերով ,
զորոնք « անհամարան անուանեցինք :

* Ներիւլ բային արմատը ն-երէ = ն-արէ է , ուստի և նի նախդրով հիւս-
ուած , ինչպէս ն-ուլ (նշոյլ) = նի-ուլ , որ յայտնի է լուլ , լուլ-լ բառերէն :
Այսպէս է նաեւ ն-իւլ = նի-իւլ , թէեւ -իւլ (սեւ) մինակ չի գործածուիր մեր
մէջ , սակայն քոյրերն ունին , համեմատէ Հնդկերէն ॐ (մութ) :

Սահմանատառք a, n, m եւ կրկնութիւն արմատոց :

Նախ կը ճառենք a, n, m սահմանատառից վրայ, որովհետեւ ասոնցմով ձեւացածներն աւելի մերձաւորութիւն և անձուկ կապ ունին դեռ եւս իրենց պարզագոյն մայր ձեւերուն հետ կամ անոնց հետ զուգընթաց գործունէութիւն իբրեւ երկրորդական ձեւք մայր ձեւերուն պակասութեան լրացուցիչք : մինչդեռ միւս սահմանատառք բոլորովին զատուցեալ առանձինն կեանք կը ցուցնեն և խօսողական գիտակցութեան մէջ մայր արմատէն անջատած հեռացած արմատներ նկատուած են :

Ա. Արդէն նախաւոր լեզուին ատեն կային « ով յաւելում կրած արմատներ, որ ընդհանուր սովորութեան համեմատ, ինչպէս վերագոյն յիշատակեցինք, կրնային նաեւ երկարիլ : Աս երեւոյթք կը դիտենք հետեւեալներուն վրայ . gya և gi ճնշել, ճմլել . gna և gan ճանաչել . ghva և ghu գոշել, կոշել . dra և dar ընթանալ . dhya և dhi դիտել, bhsa և bhas ուտել, ծամել, ya և i երթալ : Ասոնք ամէնն ալ Հնդեւրոպական ժամանակին կը վերաբերին . լոկ արիական է dra (նիրհել), որուն եւրոպական ձեւն է dar . սոսկ Եւրոպացւոց յատուկ են gnà և strà որ gan (ծնանել) և star (ցրուել) նախնականներէն սերած են : Աս աճումն աւելի յաճախ է Յունական լեզուին մէջ θαν և θνη մեռանել, χαμ և χμη ջանալ, յողնիլ, θαμ և θμη սանձել, և այլն :

Իսկ եթէ « սահմանատառին նշանակութիւնն հարցուի, սա

հաւանական պատասխանը կարող ենք տալ : Հնդեւրոպական լեզուաց առաջին լծորդութեան բայերուն ներկայ ժամանակներն աս * աճուժը կը ցուցընեն իրրեւ ներկայ ժամանակի նշան : Արդ աս ներկայի յատուկ ձեւին յետոյ ընդհանրականութիւն արուելով , ինչպէս ուրիշ նման դիպուածներէ ալ գիտենք , բայի ընդհանուր արմատական ձեւի մը պէս սկսուած է գործածուիլ : Ահա աս եղանակաւ par (ընում , հեղում) եղած է para , նոյնպէս man (խմանալ , խորհիլ) ստացած է mana ձեւ : Սակայն para , mana այսպէս ձեւանալով , իրրեւ արմատ նկատուելու սկսածին պէս , կարծես հարկ մըն էր միավանկութեան օրինաց տակ մտնէին և առով ամփոփուէին ըլլային pra , mna . Աս է յիշեալ երեւոյթին հաւանական մեկնութիւնը և ուրիշ կերպ մեկնել զժուար է եթէ անկարելի չէ , օրինակի աղագաւ՝ իրրեւ տեղափոխութիւն չեն կրնար ըմբռնուիլ pra և mna ձեւերը , վասնզի ան ատեն gya , dhya , ghva ածանցականներն* որ վերագոյն յիշեցինք , պիտի ստիպուէինք ուրիշ եղանակաւ մեկնել , բայց անպատեհութիւն է՝ միեւնոյն երեւոյթը զանազան կերպով բացատրել : Մեր տուած մեկնութեան հաստատութիւն մըն է Յունական լեզուն , որ * սահմանատառով աճած արմատներուն ամբողջական ձեւն ալ հասուցած է մեզի երբեմն հաւատարմութեամբ . այսպէս θαν-εἶν մեռնիլ , θάνα-τος մահ , θνη-τός մահկանացու . նոյնպէս καμ-εἶν ջանալ , աշխատիլ , καμα-τός և χυη-τός աշխատեալ . դարձեալ δαμ. նուաճել , և ասկէ δαμα-τωρ նուաճող և δμη-τός նուաճեալ և այլն :

Մանօբլ.—Մեր մէջ ալ * սահմանատառով աճած արմատներեն , թնա , քնա , Ֆնա , և ին. օրոնցմէ ծնած են թնանիլ , քնալ , քնայուն , Ֆալ , Ֆացորդ , Ֆացուած եւլն : Ասոնց ամբողջական արմատական ձեւերըն էին մեր մէջ թինա , քինա , ֆինա , որ մեր լեզուին հոգւոյն հա-

* Ասոնց սկզբնական ձեւերն ըլլալով gi , dhi , ghu , տեղափոխութեամբ gya , dhya և ghva ձեւերն , ինչպէս յայտնի կը տեսնուի , չէին կրնար աւնուլ :

մեմատ « վրայ եկած ատեն՝ է՝ ձայնաւորն հարկաւ պիտի տու-
 ժէին : Իսկ «ն» աճեցուն արմատն ոչ միակ այլ կրկին պարզ ձեւ
 կ'երեւայ թէ ունէր, այսինքն «ան» և «ն» . առջինէն ծնած են
 հովասան, ընդասան եւլն. երկրորդէն ծնունդ առած են, ամու-
 «ն», ի միասն, իսկ պարզական արմատին սկզբնական ձայնաւորը
 պահուած է «ան» (ձեռնասուն) բառին մէջ :

Բ. Ն ռնգականով աճած արմատներն առանձինն կարգ-
 չեն կազմեր, այլ ձայնաւորով վերջաւորած արմատներուն օ-
 ժանդակ ձեւ մըն են և անոնց հետ փոխանակաւ կը դործա-
 ծուին խոնարհման ատեն որոշ օրինաց համեմատ : Յիշատակենք
 kan և ka (երգել), gan և ga ծնանիլ, ճանաչել, ճաճանչել,
 ghan և gha գանել, tan և ta տարածել, stan և sta թնդալ,
 skan և ska քանել, svan և sva հնչել, եւլն : Ասոնք և ուրիշ
 ասոնց նմանները կ'երեւի թէ նախալեզուին մէջ սկզբնապէս չկա-
 յին այլ յետոյ գոյութեան եկած են տակաւ :

Ն սահմանատառին սկզբնաւորութեան մասին կրնանք ստու-
 գութեամբ ըսել թէ նոյն է բայերուն ներկայ ժամանակին ձեւը
 կազմող նա և նա մասնիկներուն հետ, Հայերէն քա-ն-ճ, քա-լ-
 ի, ա-ն-ճ, ա-ի : Արդ աս կրկին մասնիկներուն ալ ձայ-
 նաւորներն (ա, ու) տակաւ նուազելով, կորնչելով և միավանկու-
 թեան օրինաց հպատակելով, բուն արմատին մասն համարուած
 և այսպէս յառաջ եկած են ռնգական վերջով կրճատ միավանկ
 արմատներ, որ այնուհետեւ բայերուն չէ թէ միայն ներկայ ժա-
 մանակը շինելու կը ծառայէին, այլ՝ իրրեւ անկախ և զատ ար-
 մատ նկատուելով, նաեւ ուրիշ ամէն ժամանակներուն մէջ ալ
 սկսած էին մտնել : Այսպէս ուրեմն, օրինակի համար, ga-na և
 ta-nu նախնական ձեւերէն կրճատուելով ելան gan (ճանաչել)
 և tan (տարածել) վերոյիշեալ արմատներն :

Գ. Նախընթաց ռնգական սահմանատառին կը յարենք չրթ-
 նական ռնգականն, որ նոյնպէս առաջնոյն նման ազատ գոյու-
 թիւն չի ցուցըներ : Համեմատենք kam և ka յոգնիլ, gam և ga
 գնալ, dam և da նուաճել, կաչկանդել, dram և dra ընթա-

նալ, nam և na ծռել, yam և ya բռնել, ram և ra հաճիլ, հեշտանալ: Իսկ tam հեղձնուլ և vam փոխել, արմատներուն առանց ռնգականի պարզագոյն ձեւերը չեն դանուած: Եւրոպական սահմանի ամփոփուած են tram, Լատիներէն tremo և tar դողալ, darm, Լատիներէն dormio և dar նիրհել:

Այս սահմանատառին ծագումը մեկնել չենք կրնար, սակայն ան ստոյգ է որ նախաւոր լեզուն չրթնական ռնգականով վերջաւորած արմատ բնաւ չէ ունեցած, իսկ անլուծանելի մնացած vam և tam արմատները մեր ստացած ապահով արգասիքը չեն կարող տարակուսական թողուլ:

Դ. Առերեւոյթ արմատոց փոքր քանակութիւն մըն ալ կրկնուելով յառաջ եկած է, որ նախապէս յաճախական եղանակի և ներկայ ժամանակի բացատրիչ ու ծանուցիչ ըլլալով՝ ապա ստէպ գործածութեամբ ընդհանրականութիւն ստացած և աս պատճառաւ միալանկութեան օրինաց ալ տակ ինկած են: Աս կըրճատ կրկնութեանց մեծ մասը բնաձայն են, այսպէս kark (= kar-kar) քրքջել, kuk (= ku-ku) քուքալ, քքուել, gag (= ga-ga) կականել, կանչել, կակաչուն լինել, garg (= gar-gar) կարկաչել (= կա-կար-չ-ել), ghagh (= gha-gha) քանքալ, որ թէեւ չկայ, բայց քանք-ալեցոցքանել բայէն կրնայ հանուիլ: Համեմատէ նաեւ արձաքանք + bab (= ba-ba) պապաչել, Յունարէն βαβάζειν, վերջապէս rar (= ra-ra) լալ, բաղդատէ լալին, լալկան: — Եւրոպական օղին մէջ միայն կրկնուած են bu-b (=bu-bu), բչել, բառաչել, Յունարէն βουβ, Լատիներէն bubere, baubari. parp (= par-par) կարկաչել, պապաչել, համեմատէ քարքար թռչունը, նոյնպէս քարտալ (տրտալ) որ պարզ ձեւով է:

Ուրիշ կրճատ կրկնութիւնք ալ կան որ բնաձայն չեն, ինչպէս ghagh (= gha-gha) դնալ, համեմատէ Գոթացերէն gagan. garg (= gar-gar) կլանել, համեմատէ մեր որկոր (= կոր-կոր) և կո-կոր-ք բառերը, dhadh (= dha-dha) ծծել, որուն պարզ ձեւն է dha դիել: վերջապէս pap (= pa-pa) քարարել, համեմատէ քապ, քարար:

Մանի — Հայերէն օրինակներէն կը տեսնենք որ կրկնութեանց մէջ մեծ թեր կը խաղայ մեր մայրենի լեզուն ալ . հոս Հայ լեզուիս մանրամասնութեանց իջնել նպատակնիս չէ , օր մը եթէ բախտն ունենանք Հայածեւ արմատոց կրկնութիւնները դիտելու , ընդարձակ երփնադոյն տեսարան մը պիտի բանանք այն գեղեցիկ գունագեղ խաղերն ընծայեցնելով , զոր մեր մայրենի լեզուն շողշողալով մթնորոգին մէջ խաղացած է Հայ օղը բեկբեկելով :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ .

Սահմանատառք :

Մինչեւ հիմա մեր գննութեան տակ ինկող a , n , m սահմանատառերն , ինչպէս նաեւ կրկնութեամբ յառաջ եկած կըրձատ արմատներն , ինչպէս նշանակեցիք , իրենց մայր պարզագոյն ձեւէն զատ ու ազատ չէին կրնար նկատուիլ , բայց այժմ մեր աչքին առջեւ այնպիսի արմատներ պիտի ելլեն , որոնք բոլորովին անկախութիւն ստացած և օտարացած են իրենց մօրմէն : Բաղաձայնից սովորական դասաւորութեան հետեւելով որ հիմակ համեմատական լեզուաքննութենէ ընդունուած է ընդհանրապէս , ծանուցիչ և ածանցիչ սահմանատառից վրայ հե-

տազայ կարգաւ կը ճառենք , k , g , gh ; t , d , dh ; p , b , bh ; r , s . Նախընթաց տառից ցանկէն կը հետեւի որ Հնդեւրոպական մայր լեզուին ամէն ծանօթ ձայն դրեթէ իրրեւ սահմանաւ տառ ալ կրնար դործածուիլ և դործածուած է : Աս խուզարկութեանս նպատակը պիտի ըլլայ հաւանական ցուցընել որ վերոյիշեալ բաղաձայններով վերջաւորած արմատներն սկզբնական չեն և իրենց պարզագոյն ձեւերն ունին , բացառութեամբ միայն անոնց , որ ձով կամ վերի բաղաձայններուն մէկէն կազմուած են , ինչպէս ak ու ka , ad ու da և այլն :

Ա. k տառով արմատներն աճեցնելու սովորութիւնն հին և մայր լեզուին շատ ընտելական է , և երկար ատեն կենդանի պահուած դուստր լեզուներու մէջ : Մայր լեզուն աս սահմանատառով աճած բաւական արմատ կը ճանչնայ : Մենք կը յիշենք ark մանչել , հնչել , երգել , ar օրհնել , աղաչել , և տեղափոխութեամբ ra հնչել , rá հաջել : — ark փայլիլ , շողալ , և ar նոյնանչան , որ հարկաւ կը հանուի մեր արեւ , արեգ , արուսեակի , բառերէն : Համեմատէ նոյնպէս Հնդկերէն अग्नि- , अग्नि-पुरुष- (կարմիր , բոցագոյն) : — tak ընթանալ , ընթանալ : Առանց մէկալ քոյր լեզուներուն կարօտելու՝ Հայերէնը միայն բաւական է յիշեալ արմատին պարզագոյն ta ձեւն երեւան հանելու , որ մեր մէջ ազգային տառագարձութեան օրինաց համեմատ թաւացած եղած է ըս , և ասկէ սերած են թէ՛ ընթանալ և թէ՛ ընթանալ* : Իսկ ածանցականն ապահով գոյութիւն չունի մեր մէջ , բայց քոյր լեզուները զայն շատ յաճախ կը գործածեն : Համեմատէ Յունարէն ταχίς ընթացիկ , արագ , τάχειν , τήχειν հոսել : — pak եփել , զոր մեր մէջ միայն պիտի բառը պահած է ապահովութեամբ , նոյն արմատէն է նաեւ պոպոկ . բայց մենք երկուքին ալ հայու-

* Թէ մեր մէջ ընթանալ նախդիր մը կայ՝ ամէն հայ բանասէրք գիտեն Գարձեալ յայտնի է , որ յիշուած երկու բայերուն մէջ ալ յաւելական տարբերն է ըս , որ ներկայ ժամանակի միայն յատուկ է բացի և ընթացայ նոյն յաւելատարբէն զուրկ են :

Թիւնը կասկածելի կը համարինք, մանաւանդ վերջնոյն պարսկականութիւնը կարծենք թէ անտարակուսելի է. համեմատէ նպ. 𐎠𐎡𐎣 (եփած) : Սակայն պարզական ձեւը pa, հաւանական նշաններով կ'երեւայ թէ պահուած է եփ ձեւով, որ կրկնականի մը = փե-փ կը թուի թէ մնացորդ է, և այս վերջինը նախ փե-փ ձեւն առնելէն ետեւ՝ վերջապէս նախաշունչ հ տառն ալ թողով ե-փ կերպարանքն առած է, ուրեմն ե-փ=փե-փ=փե-փ: Աս ճամբով յառաջ եկած է փի բառն ալ, որուն նախընթաց ձեւը կենդանի է հփի, և նոյն իսկ ասոր մայրն ողջ է տակաւին՝ փո-փոփել, որ բուն հփի, շոնշ րաւ կը նշանակէ, ուստի և փո-փեւել. այս վերջինն ամենամայրն է բոլոր յիշատակուածներուն : — mak և ma մայել : Պարզ ձեւը մա՝ արդի լեզուի մայել բային մէջ է, իսկ մափ՝ որ հանած ձայնին նմանողութենէն անուն առած կ'երեւի, կը բովանդակէ ածանցաձեւը : Կան նաեւ նոյնանշան muk և mu, որոնց վերջինը մուն, իսկ առջինը մունջ և մնլել = մունչ-ել բառերուն մէջ ծածկուած է : — muk մոցել և mu մղել, Լատ. mouvere, Պղ. mouvoir. mu նախամայրն այլ եւ այլ Հայ դուստրներ ծնած է զանազան սահմանատառիւք, որ են մո-ր (մոտնել), մո-խ (մխել), մո-ծ (մուծանել) մո-ղ (մղել) և վերջապէս մո-ց, որմէ մոց-ել (զատել, չհեռացընել), որ muk ածանցականէն սերած է : — sark և sar հարկանել, արկանել : Պարզագոյնը պահուած է հաւատարմութեամբ մեր աւանդապահ լեզուին մէջ : Գիտենք որ մեր հարկ-անել բայն երկու արմատական ձեւ ունի հարկ և հար. առջինով կը կազմուին ներկան և ասոր յարակից ձեւերն, իսկ երկրորդով բային այն ժամանակներն, որոնք ներկայէն կախում չունին, ինչպէս հար-ի, հար-ից, հար-եալ : — skak փի-ել և ska համանիչ մայր ձեւն, զոր աւանդած է մեր մայր լեզուն փո-յ-փո-յ-ել կրկնականին մէջ :

Աւելի կրնայինք օրինակներն յաճախել, բայց կարծենք այսօր չափս ալ բաւական է զմեզ համոզելու թէ k ստուգիւ սահմանատառ մըն է ածանցիչ յատկութեամբ, որ ազգայնութիւնները կազմուելէն վերջն ալ՝ գործունէութիւնը պահած է զրեթէ աւելն քոյր լեզուաց մէջ : Իսկ եթէ ածանցատառին ծագումն հար-

ցրնենք, որ նախալեզուին սկզբնաւորութենէն մինչեւ նոր աւաններն իսկ այսքան կենդանութիւն ցուցած է, կրնանք սահաւանական պատասխանն առնուլ: Ամենաճին ժամանակէ սկսելով կը գտնենք բայերու վրայ sk = ska ձեւով ներկայարուն մը (ներկայի յատուկ ձեւ մը) և ասոր հետ կարծենք նոյննացնելու է մեր սահմանատառն, որովհետեւ երբեմն նաեւ իրարու տեղապահի պաշտօն կը վարեն sk և k, և ուրիշ նշաններ ալ կան՝ որոնցմէ կրնայ հաւանականութեամբ հետեւցուիլ թէ ասոնք իրօք նոյն էին երբեմն: Ածանցատառս մեր մէջ հասարակօրէն շձայնի նուազած է, այսպէս գփի-ւ-ել, մոո-ւ-ել, հանգ-ւ-ել և այլն, որոնց մէջ՝ թէ շմիայն սահմանական ներկայի յատուկ է, կը հետեւի հետագայ ժամանակներէն գփի-եայ, մոո-եայ, հանգ-եայ: Բայց կան նաեւ բայեր, որոնց շտառը բային բոլոր ժամանակներուն վրայ տարածուած է յետոյ, ինչպիսի են աղ-ա-ել՝ աղ-ալ-եցի, հառ-ա-ել՝ հառ-ալ-եցի և այլն: — Նախալեզուին Յոյն - Իտալական ճիւղին մէջ՝ սկզբնաւորական (սկիւլ նշանակող) իմաստ մը տրուած է յետոյ նոյն յօդուածոյ sk = շտարրին: Այսպէս Յունարէն γηρά-σχω, Լատիներէն sene-sco թերմոս, և դարձեալ γει-γνώ-σχω և no-sco ճանա-լ-եմ, թան-եայ: Վերջին օրինակիս մէջ Հայն, Յոյնն ու Լատինն իրարու հետ կը նոյնանան նաեւ sc = շ ներկայարուն ածանցիչ մասնկով. հոս դիտողութեան արժանի է սկզբնաւորական նշանակութեան բացակայութիւնը, զոր ճանաչել բայն ոչ մեր և ոչ միւս քոյր լեզուներուն մէջ բնաւ չունի, որ բաւական վաստ մըն ալ է նոյն նշանակութեան նախնական չըլլալուն:

Ի. Նախորդ k և sk տառերուն նուազումն է կարծես g, թէ և նախալեզուին ժամանակն իսկ ծնունդ առած: Ըսուածին հաւանականութեան դրդիչ պատճառ մըն ալ նախ սա դէպքն է, որ երբեմն g սահմանատառին հետ sg բաղադրութիւնն ալ կը գտնենք, ինչպէս kի զուգընթաց մերթ sk ալ կը հանդիպի, համեմատէ sak և sask հեոե-իլ, vrak և vrask հեոյու-լ, նոյնպէս ալ sag և sasg հիլ-լ, յանիլ-լ, mag և masg ընիլ-լ, մեր-ծէլ: Երկրորդ՝ կը գտնուին տասնի չափ դրեթէ նոյնանշան ար-

մատներ, որոնք իրարմէ միայն k և g սահմանատառով կը գանազանուեն և ասոնք մինչեւ համազգային ժամանակը կ'ելլեն: Այսչափս այս նկատմամբ հերիք համարելով՝ g ածանցատառի քանի մը օրինակ բերենք: — arg ձորել, որ քոյր լեզուներուն մէջ հասարակօրէն տեղափոխութեամբ (որ սովորական երեւոյթ մըն է ք լոյիք ձայնին քով) կը գանուի rag ձեւով, ինչպէս լատ. reg-ere, միայն Հայերէն աբա-ել (= ձորել) նախաձայն ունի. բայց սա նախնականութեան իրաւունք չի կրնար ունենալ ցորչափ ընդունուած կը մնայ թէ Հայ լեզուն սկզբնատառ ք չի տանիր, առանց ո կամ է յենարանի: Իսկ ածանցականիս պարզական ձեւն ar աղել, յեբէ-բել նշանակութեամբ թէ՛ քոյր լեզուներու և թէ Հայերէնի մէջ պահուած է, համեմատէ մեր աբ արմատն, որմէ աբ-նել, աբ-աբ-ի և այլն: — arg աբ-աբ-ել ուր կը հային նաև աբ-նել (= փայլեցնել) և աբ-աթ (= փայլուն), իսկ ar պարզական նոյնանշանէն են մեր աբ-ել (աբ-եզ) աբ-ուսեակ բառերն, ինչպէս արդէն յիշատակած ենք: — yug լծել (= լծ-ել). Յուն. ζεύγ-ουμ, լատ. jungo = jug-no լծել, զա-բել: Ասոր պարզականը yu մեր յա-աբել (զա-ա-աբել) ածանցականէն կը հետեւի, բայց կայ նաև նոյն մերկ ձեւով քոյր լեզուաց մէջ, ինչպէս Հնդկերէն Յ յա: — varg և var ձորի-ել, ձորակ-ել: Ածանցականին լծորդ հայերէն արմատն է ձորի ինչպէս յայտնի է դրուածէն. իսկ պարզական ձեւը var մեր մէջ այնչափ յայտնի դոյութիւն չունի պարել, պարտել նշանակութեամբ, թէեւ այս առմամբ կրնայ երբեմն մեր ձորելն ալ մեկնուիլ. բայց միւս քոյրերն var արմատը սոյն իմաստով աւանդած են, այսպէս Հնդ. वर և Գնդ. वर-ը ձոր, ծածիլ, պահել կը նշանակեն: Սակայն նոյն իսկ Հայերէն գաղ-ր և ասկէ գաղ-ր-ի նոյն պարզազոյն արմատին կը պատկանին, որմէ են նաև գեղ-ի (= ծածկոյթ) և գա-ի (= ծածկեալ) և ասոնց Յունարէն լծորդներն εἶρος գեղ-ի և ἀργ-ը գա-ի, որոնք Յունական տառադարձութեան օրինաց համեմատ իրենց նախաձայն վ դրէն զըրկուած են, զոր մենք չի դարձուցած ենք, որ՝ ինչպէս Հայ նոյնպէս ուրիշ քանի մը քոյր լեզուաց ալ ծանօթ երեւոյթ մըն է: —

Այդչափ օրինակ կը բաւէ : իսկ սահմանատառիս ծագումն հոս հարկաւ չենք կրնար որոնել, քանի որ զայն լոկ նուազում կը համարինք k լծակցին, որուն վրայ բաւական խօսեցանք արդէն :

Գ. Նախորդ սահմանատառն հնադոյն k ի նուազում կրցանք կարծել, իսկ gh ածանցատառիս հնութիւնն այնչափ բարձր է, որ ծագումն որոշել թող թէ ապահովութեամբ և ոչ հաւանա- կանութեամբ կարելի է : Սակայն սա ստոյգ է, որ qgh ալ իբրեւ սահմանատառ հարկ է ընդունիլ, սկզբնական թերևս միայն հետեւեալներն համարելով, որ են agh քաղջու և իւր նուազականն igh ըլլալ : Այդ ածանցատառիս ալ քանի մը օրինակ տանք ապահովագոյններէն : — dhargh հան-դարձ-ել և dhar դառ-նել, հրմ. դար, որմէ կը յայտնուի թէ դառ-նել (= դար-նել = դառ-նել) ձևին մէջ ը ձայնը տուժուած է : — bhargh և bhar դարաւ, որոնց լծորդ են հայերէն քրանջ և քառ ու քաղ . առջինէն ելած է քարքանջ-ել = քա-քրանջ-ել և միւսէն քար-քառ-ել ու քաղ-քաղ-ել, երեքն ալ կրկնական և քիչ շատ բնա- ձայն : — Սահմանատառիս խոր հնութեան վկայող սա իրո- ղութիւնն ալ յիշատակենք, որ սոյն տառն ածանցական զօրութիւնը կորուսած կ'երեւի նախալեզուն զուստը լեզուներու շը- բաժնուած . վասն զի Ասիականաց յատուկ այսպիսի ածանցք մը չէ վկայուած, իսկ հետեւեալ երկուքն որ Եւրոպականաց սահ- մանին ամփոփուած կ'երեւին — lagh եղեալ կալ, ալիեալ դնել և vargh խեղդել — անշուշտ նախալեզուեան ժամանակն իսկ զոյու- թիւն ունէին, վասն զի մեր ասիարնակ հայերէն լանջ-ք և որոգ- այթ բառերն ալ անոնցմէ զատ ուրիշ արմատներէ չեն կրնար մեկնուիլ :

Կոկորդական սահմանատառերը թողլով՝ անցնինք ատամնա- կաններուն, որ են t, d, dh :

Ա. Ամենահին ժամանակներէ սկսելով լեզուաց անհատակա- նութիւնը կազմուելէն վերջն ալ կենդանութենէ չէ դադրած t սահմանատառն, որ ընդհանրապէս մեծ թեր կը խաղայ զուստը լեզուաց մէջ թէ և հնդկերոպամայրն այնչափ հարուստ մթերք չ'ընծայեցներ նոյն տառով ածանցած արմատներու : Ահա քանի

մը օրինակ : — kant +անդ-ել , յունարէն κεντ-έω և ka , որուն կրկնական ձևը բովանդակուած է մեր +այ-+այելին մէջ (էջ 48) . սա բուն հայ է , մինչդեռ +անդել երկրայական հայութիւն ունի , համեմատէ նպ. ڪانت +անդ-ել : — kart +երև-ել և kar +երել , քէր-ев . — kit և ki նայել , քնել : Առջինն՝ հնդկի լեզուի մէջ գոյութիւն ունի թէև նուազեալ ձևով , իսկ երկրորդին հետ նոյն է մեր քի-ն արմատը ն սահմանատառով , որով , ինչպէս որ յիշատակած ենք , ածանցականք սկզբնականներէն այնչափ չեն օտարանար : Նոյն քի արմատէն կրկնութեամբ կազմուած է քնել (=արմատ+քի-ն-ն=քի-քի) և սակէ քնել=ք-քնել, — sput, spu քիւլ : Ածանցականը մենք քիւրիկ բառէն միայն գիտենք , իսկ պարզականն՝ քի-ք-ել (էջ 38) կրկնականէն : — Սահմանատառիս բեղմնաւորութիւնը զարմանալի է մանաւանդ եւրոպական դուստր լեզուներուն մէջ . համեմատէ լատ. plec-t-ere և հին բարձր գերմաներէն fleh-t-an հի-տել : Առանձինն լեզուներն յետոյ դեռ կարողութիւններն չէին կորսնցուցած պարզական արմատներն այդ սահմանատառով ածանցելու . այսպէս յունարէն δα-τέ-ομαι (բաժանել) , որուն հնդեւրոպամայր ձևն է da , դարձեալ ἀρύ-τω (ստեղծել) որ ἀρύ-ω պարզագոյն ձևն ալ ունի առընթեր : Նմանապէս լատիներէն me-te-re հի-տել , որուն առամականէն զուրկ է յունական նոյնանշանն 'α-μύ-ω , նոյնպէս be-te-re (երթալ) , որուն պարզական ձևը յոյն լծակցին քով կը գտնուի եղ , որմէ է-եղ-ν (չորայ) : Գերմանական լեզուներն ալ նոյն տառով ածանցումներ կը ցուցնեն , ինչպէս գոթերէն al-th-an թեր-ալ , լատ. ad-ul-tu-s (չափահաս) , դարձեալ գոթերէն ba-th-an աղ-ալ և լատիներէն fa-te-or փո-տել փո-տում-ալ , որ հնդեւրոպամայր պարզագոյն bha ք-մ արմատէն ածանցած են նոյն առամական սահմանատառով : Արդ սա օրինակները յայտնի կը ցուցնեն որ այդ տառով սահմանուածներն ոչինչ տարբեր են նոյն կերպով ածանցուած այլ և այլ առումներուն և յատկապէս -nt , (-ող) և -ta (-եալ) ընդունելութիւններուն ձևերէն :

Բ. Նախալեզուին d ով աճած արմատներուն թիւը նախըն-

թացէն աւելի կ'երևի, ասոնց մէջէն դարձեալ քանի մը հատն յիշենք: — kard «բո-նուլ, որ նոյնանչան skard իբո-նուլ արմատին նուազեալն է, որուն պարզականը skar թէև մենք չունինք, բայց կայ պահուած յունական ἀ-σκαίρ-ω նոյնանչանին մէջ: — kad «նկ-նել, հորհ-նել, աբի-նել, լատ. cadere, cedere և հայերէն «տոկել. ասոր պարզականն հնդկի ու զանդիկ քոյրերը պահած են անգական նով աճած. հնդ. कृत् (սատակել), զնդ. کاد-ا-ء «ն» (սատակումն). նաեւ հին պարսկերէն բեւեռագրութիւնը նոյնն արմատն աւանդած են վէ նախորիւ 𐎧𐎡𐎴𐎠 𐎧𐎡𐎴𐎠 (սատակել): — gad (գոշել, խօսիլ) մեր կարակերն է, որուն սկզբնական նշանակութիւնը ծաղրածո-լեծօժ յայն հանել, իօնել եղած պիտի ըլլայ: Պարզականը ga ամբողջուած է մեր կա-կանել կրկնականին մէջ, ն անգականով աճած. հնդկերէն ալ गद् (երգել) նոյն արմատն է, թէև երկար է ձայնաւորով և իմաստն ալ ձայնի ուրիշ մէկ եղանակաւորումը կը ցուցնէ: Նախալեզուին յայնել ընդհանուր նշանակութիւնն յետոյ դուտոր լեզուներուն մէջ կրնար զանազան գոյն առնուլ, և բնական էր որ դադապարաց յառաջադիմութեան հետեւէր: Աս ըսուածին ուրիշ օրինակ մըն ալ հետեւորդն է: — ghard «զմել, շուլել ածանցականը գոթական լեզուն ունի grêt-an «զքալ, լու պարզականը ghar բովանդակուած է նոր բարձր գերմաներէն gel-len շուլել, «տր յայն հանել բային մէջ, զոր մենք ալ ունինք կրկնաձև գեր ու գեր: Առջինէն է գեր գործել (ողոս հարկանել), երկրորդէն գեր-գերել կրկնականը: Համեմատէ նաեւ հնդ. घर्ष (գոր-գոր-ա (քրքիջ), դարձեալ հին հիւսիսային լեզուաւ gal-a երգել: — mand յառել, «տառել և man մնալ: Առջինն ունի Հընդիկը՝ մանր (յամել, սպասել, հանգչիլ), իսկ պարզականը պահած ենք մենք մնալ = մնալ, Յոյնը μέν-ω, μί-μν-ω և լատինք՝ man-eo նոյնանչան բայերով: — վերջապէս smid և smi ժողովել: Ածանցականն ունինք մեր ժժոր-ել = ժժոր-ել բային մէջ սկզբնատառ շոյղը թի փոխուած, որ հասարակօրէն ղ կ'ըլլայ Տի առջև*:

* Նոյն փոփոխութիւնը կը ցուցնէ նաեւ իտր-ել = իտր-ել, բայց ասի-

Համեմատէ նաև յունարէն μειδ-άω որ սկզբնաձայն չչողը տուժած է, լեթերէն smaid-it ժողով: Պարզականը պահած է հնդկերէն «ֆ» (ժողով), որ նոյնպէս պահուած է մեր շնայ-լ-ել բայով (որուն հետ համեմատելու է անգլիերէն smile ժողով), նաև եթէ ըսահմանատառ կամ ուրիշ ածանցիչ մասնիկ ըլլայ: Համեմատէ նոյնպէս լատիներէն mir-us շնայել, հինալի, և ասկէ mir-ari շնայել, և հին բարձր գերմաներէն smier-en, smiel-en ժողով: Ժողով և շնայել գաղափարաց նմանութիւնը կարծենք անուրանալի է: — Քանի մը խօսք ալ աւելցնենք սահմանատառիս ծագման վրայ: Թէև ինչպէս զց նախագոյն k ի նուազում զըրինք, նոյնպէս հոս նոյնչափ հաւանականութեամբ կրնայինք զ d սկզբնագոյն t ի խանդարում համարիլ, սակայն աւելի հաւանական կ'երևի da որևէ արմատին մնացորդ կարծել, վասն զի ասիկա նշանակութեամբ մեծ յարմարութիւն ունի այսպիսի պաշտօն մը վարելու և իւր օժանդակիչ զօրութիւնը քոյր լեզուաց մէջ յետոյ շատ կարեւոր թեր խաղացած է արդէն: Արձեալ պիտի տեսնենք ստորեւ որ յաջորդ ածանցատառին ալ ծագումը՝ յաճախ գործածուած նման արմատով մը պիտի կարենանք մեկնել:

Ք. dhով աճածները նախորդին չափ չեն երեւար թուով և գծուարարցծ կը թուին, բայց կրնանք քանի մը ապահով օրինակ գտնել: — mardh Ֆրանսալ, որմէ են յունարէն μαλθ-αχός Ֆրանսի, գոթերէն mild-is Ֆրանս, իսկ մեր մէջ այդ ածանցականը կ'երևի թէ անվթար գոյութիւն չունի, բայց mar պարզականն ստուգիւ ամիստուած է մեր Ֆրանսի, Ֆրանս մասերուն մէջ, որոնց կ'և ճտառերն ածանցատառ կամ մասնիկ մը միայն կրնան ըլլալ: — vardh վերանալ, «ճիւղ», զոր բայապէս գործածուած սանսկրիտերէն वरुण արմատին մէջ կը գտնենք. հոս կը պատկանի նաև յունարէն ὄρθ-ος «ճիւղ», վեր, որ գաւառական ὄρθ-ός ձեւն

կայ շրթնական ունգականն ալ ՚ի դարձուցած է, որ դիւրաւ կրնար պատահիլ որովհետեւ նման են ՚իրարու՝ արտաբերութեան նոյն գործարանով կազմուելուն:

ալ ունի : Իսկ պարզագոյն նոյնանչան var արմատէն է վեր , որ-
մէ վերանալ :

Գալով սահմանատառիս ծագման՝ չենք դանդաղիր ասոր վրայ
dha քնել հնդեւրոպամայր բային կրճատ ձեւը ձանչնալու , որ
արդէն դուստր լեզուաց մէջ կարեւոր թեր կը խաղայ խոնարհ-
ման և բնակերտութեան մէջ : Բաւական է յիշել յունական Պոյ-
մասնիկն , որ կրաւորականի անորոշ անցեալը կը կազմէ , նոյն-
պէս գերմանական da՝ սոյն լեզուի մէջ անցեալ ժամանակի կազմիչ
մասնիկ մըն է , վերջապէս յունարէն չժ-θω=չծ-θω աստիւ և չժ-θω
հափքնել , որոնք ամէնն սլ վերագոյն յիշուած dha արմատով ի-
րենց լիուլի մեկնութիւնը կ'աւնուն :

Լմնցուցինք ատամնականներն ալ , անցնինք չրթնականներ-
բուն , որ են p , (b) bh .

Ա. Առաջին ածանցատառով աճածներն իրենց բազմութեան
համեմատ դիւրին ալ լուծում ունին , մենք հետեւեալներն յա-
ռաջ կը բերենք : — skap Կերել , յունարէն σκάπ-τω նոյն իմաս-
տով . իսկ հայերէն միայն կրկնական ձեւին մէջ մնացած է ձայ-
նաւորն անվթար շափ (շափ) , որմէ շափ-շափել = շափ-շափել ,
իսկ չկրկնուած ձեւին ձայնաւորը նուազած է շիփ կամ շափ , որ-
մէ շիփ-ել . Կերել ու շիփել կամ շափել գաղափարներուն նմանու-
թիւնն յայտնի է : Իսկ պարզական ska ձեւը կ'աւանդէ մեզի ու-
րիշ քոյրերէն զատ նաեւ յունարէն σκάω Կերել , քնել : — trap Ե-
ծել , շրջել , որ գեղեցիկ պահուած է մեր Բա-բափ-ել = Բա-բափ-ել
կրկնականին մէջ . հոս կը պատկանի նաեւ յունարէն τράπ-ω է
Բաց Դառնու : Ածանցականիս պարզականը կը ներկայացնեն
հնդ. ८१ Դառ (յրայէն անցնիլ) և զնդ. ۱۰۰ Դառ (մտնել) :
— stap Կրել , շարժել , մեր Բափ-ել , Բափ-ել , Բա-բափ-ել և Բափ-
աւ-ել բայերուն վրայ չքեզութեամբ կը շողայ : Տարակոյս չկայ
որ ասոնց պարզականն է sta Կալ , որուն նաեւ նշանակութեան
կողմանէ նմանութիւնը կրնանք դիւրաւ ըմբռնել , եթէ ածան-
ցականն ըմբռնենք է վերայ Կալ իմաստով : Աս ըմբռնումը կ'ար-
դարացնեն նոյն sta արմատէն ուրիշ սահմանատառով աճած ար-
մատք ալ , որ նշանակութեանց նոյն սղերսը կը ցուցնեն , այս-

պէս stag հրել, լատ. tang-o քուէլ, գոթ. stiggan հրել, որոնց հետ կը համեմատի հայերէն թեկ-ն (=թէկն), թեկ-ունք, էան-ի՝ էան-եւով հրելէն այսպէս կոչուած : — Եթէ փորձ մըն ալ փորձենք սահմանատառիս ծագումն իմանալու, պիտի դրդուինք նման մեկնութիւն մը տալ ասոր ալ սկզբնաւորութեան : Հոն գտանք dha քնել, առնել մայր բայն, հոս ալ մեր դէմ կ'ելլէ ap=pa քորթել, որմէ լատիներէն op-us, op-era քորթ ելած են : Արդ աս երկու բայերու իմաստն իրարու նման ըլլալով կրնային նոյն պաշտօնի՝ այսինքն սահմանատառութեան կոչուիլ նախապէս : Յետոյ նոյն ածանցատառն սկսած է հնդիկ լեզուի մէջ անցողական (պատճառական) բայերուն ձեւը կազմել և այն՝ շատ յարմարութեամբ, ինչպէս յայտնի է նշանակութենէն . այսպէս **अपश्य** քհա-յա (ընել որ վախնայ, վախցնել) :

Բ. Սահմանատառ b մը չպիտի կարենանք դնել, վասնզի արմատին վերջն երեւցած տեղերն հնութեան երաշխաւորութիւն չի տար, այլ հնագոյն bh և երբեմն նաեւ v ձայնէ սերած կ'երեւի, նոյնպէս կրճատ կրկնութիւն է մերթ : Անցնինք ուրեմն շնչող շրթնականին որ է bh :

Գ. Ասոր ածանցականներն այնչափ բազմութիւ չեն երեւար : — Gharbh քրտել, զոր շատ քոյր լեզուներն ալ ունին . համեմատէ գոթ. greip-an, նոր Պարսկերէն گرهز քրեթ-րան և այլն : Անտարակոյս աս աճած արմատէն է նաեւ քաղաք-ար, համեմատէ նոր բարձր գերմ. greif-en քրտել և be-griff ըմբռնում = քաղաք : Պարզականը ghar նոյնպէս գեղեցիկ պահուած է մեր մէջ՝ քրեթ (= բռնուած), և ասկէ քրեթել, զոր նաեւ Հնդիկներն ունին՝ **खृष्ट** քար = քհար (բռնել, առնուլ) : — Գոհ ըլլալով այս մէկ բայց շատ ապահով հասարակաց օրինակով, յիշատակենք լոկ Հայերէն նոյնատառ ածանցական մըն ալ, որ բովանդակուած է մեր «կէլ-ք-ն» բառին մէջ : Ասոր մէջ ք տառին ածանցականութեան բարձրագոյ վկայ մըն է «կ-անել, որ միանգամայն կը ցուցնէ թէ «կէլ-ք-ն» բառին զ ձայնն անմիջապէս հետեւող քին պատճառաւ սկզբնական « կերպարանքն այլայլած է . իսկ «կէլք» ալ իր կողմանէ կը վկայէ թէ «կ-անել՝ արմատա-

կան է ձայնաւորը տուժած է, ուստի և սլիտի ըլլար «կն-անել: Աս վերջնոյն վրայէն Հնդեւրոսպամայր ձեւ մըն ալ եթէ հանել ուզենք՝ միայն skak = skaç կրնայ ըլլալ, որ բարբբախտութեամբ ալ իրօք կը գտնուի յառաջ գալ նշանակութեամբ: Այսանէ ստուգիւ ձագիլ, յառաջ գալ մըն է և մեր բային սկզբնական իմաստն ուրիշ կերպ դժուարաւ կրնար ըմբռնուիլ:

Այ մնան վերջին սահմանատառքն, որ են r, s.

Ա. Այ դոյզն դժուարութիւն կը պատճառեն առջինով սահմանուածներն, որ բաւական բազմաթիւ ալ են: Բայց ստոնց դժուարալոյժ հանգամանքը սա միայն կը ցուցընէ, որ այս ածանցատառը միւսները հնութեամբ կը գերազանցէ և թերեւս նախալեզուին առաջին սահմանիչ տառն է: Դնենք ասոր ալ քանի մը օրինակ: — Gar գոչէլ, որ մեր մէջ պահուած չէ, այլ ր = dh և շ = k. սահմանատառերով աւելի եւս աճած են — Կար-ր-ալ և Կար-կ-ա-լ-ել = Կ-կ-ր-լ-ել: Իսկ garին պարզականը ga գոչէլ կը հեռուի մեր կ-ր = ga-d (էջ 51) և կ-ն = ga-n (էջ 45) արմատներէն, որոնց սահմանատառերն եթէ վերցուին կը մնայ պարզադոյն մայր արմատը ga և Հայերէն կ: — Ghar գոչէլ, երբէլ: Վերագոյն յիշատակեցինք թէ ասոր լծորդները պահած ենք քեր ու քեշ (էջ 51) արմատներով. իսկ gha պարզականը կրնանք հանել մեր գան-գ կրճատ կրկնականէն, որ կ'երեւայ գանգիւն և արձագանք բառերով: — Dhvar դիվել, լիւր-ուել: Շատ շնորհակալ ըլլալու ենք մեր նախնեաց որ աս արմատը կորստեան ճանկէն կորզած պահած և մեզի աւանդած են Ոսկերբրանի Եսայեայ մեկնութեան մէջ, ուր Հրէից համար ըստած է՝ « Ընդ ամենայն տիեզերս դուրսագնուէ թափառականք »: Պարզականը dhu և dhav նոյնպէս պահուած է որոշակի դե-դե-ել կրկնականին մէջ. յայտնի է որ դ-դու-ու-ել ալ մայր dhvar արմատին կրկնուած ձեւն է:

Պէտք չունինք աւելի օրինակ բերելու. հոս սա պարագան յիշատակենք որ ըով ածանցած արմատ գրեթէ չկայ որ լի աբիական կամ եւրոպական լեզուաց յատուկ ըլլայ, որմէ կը հետեւի նոյն սահմանատառին խոր հնութիւնը կամ ազգաց բա-

Ժանման հետ ածանցական զօրութենէն դադարումը : Մագման վրայ ալ կրնանք ըսել որ ր եթէ մասնիկ մը չէ , ստուգիւ ճր առ նել արմատին կրճատ ձեւն է : Նթէ վերջին կարծիքը ճշմարիտ է , ան առեն d, dh, p ածանցատառից պէս ասոր ալ նշանակութիւն մը տրուած էր նախապէս : Թերեւս մեր Հնդեւրոպահայր նախնիք այս կամ այն արմատին յատուկ իմաստին աւելի ոյժ տալու համար կամ նման նպատակաւ մը՝ կը զրդուէին առնել նշանակող բայ մըն ալ մայր արմատին վրայ յաւելուլ :

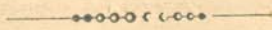
Բ. Նախընթաց սահմանատառն մեռելութեան երեւոյթ ունէր՝ իրմով ածանցուածներուն իրենց մայր արմատներէն օտարացած ըլլալովն , իսկ s կենդանութեան սա նշանն ունի՝ որ անով սահմանուածներն իրենց մայրերուն հետ նմանութիւննին չեն կորսնցուցած : Գարձեալ՝ նախալեզուն այլեւայլ գաւառալեզուաց բաժնուելէն ետեւ՝ մեր ածանցատառը տակաւին լիուրի զօրութիւն ունէր և ասոր ալ նշան սա իրողութիւնն է որ գաւառաբարբառք յետոյ իրարմէ անկախ՝ այլեւայլ մայր արմատներ նոյն սահմանատառով բեղմնաւորած կ'երեւին : Բերենք օրինակներն : — Krus և kru լեւլ : կրկին ձեւովն ալ պահուած է մեր մէջ թէեւ նախաձայն « տառը տուժելով՝ լուս որմէ լուել , և լուս , որմէ լուսայ , լուսոր , լուսեալ : Բաղդատէ յունարէն κλύω լեւլ , գոթ. hliu-ma լեւլէ , զնդ. 𐎧𐎡𐎴𐎠𐎢𐎡 լսել , և հին բարձրր գերմաներէն hlôs-ên լեւլ : — Ghars (մազերը անկուիլ , քստմնիլ , ցնծալ , ցնորիլ) քարշեւլ , կրկնուած քարքաշեւլ = քարքաշեւլ և ր իյնալով քարքաշեւլ , քարքաշու (ծեր) , համեմատելատ. horr-ere = hors-ere քարքաշիլ : Իսկ պարզականը ghar պահուած կ'երեւայ մեր յար (անկուած) բառին մէջ , իբր յունարէն χέρσος կամ լատիներէն hirs-utus նշանակութեամբ , որոնք նմանապէս ghars ածանցականէն են : — Tars լեւլ , ցարձիլ , զոր շատ քոյր լեզուներն ալ հաւատարմութեամբ աւանդած են , այսպէս հնդկերէն तर्ष (քարուիլ , պապակիլ) , յունարէն τερσ-αίνω և լատիներէն torr-eo = tors-eo (խորովել , չորցնել) , terra = tersa (ցամաք , երկիր) , գոթերէն thaur-jan (ծարուիլ)

և հայերէն Քարշ-ամիլ (թուով) և դարս-ովել * (ծարուիլ, ցամբիլ, լքուիլ) : Ածանցականիս պարզականը tar թէ մեր մէջ պահուած է թէ ոչ՝ ապահովութեամբ չենք կրնար ըսել, վասն զի մեր Քար (թառամել) արմատը նոյնանշան Քարշ (թարչամել) ձեւէն միայն շ=Տ ի բացակայութեամբ կը տարբերի, բայց այս տարբերութիւնն աւերելոյթ կրնայ ըլլալ եթէ = հնագոյն քհ=ՐՏ ի միատառ գրութիւնն է, ինչպէս նաեւ ուրիշ օրինակներ կը ցուցնեն. այսպէս արու (հոտղ) նախալեզուին ars (հոսել) արմատէն ելած կ'երեւայ : Աս վերջին պատահականութիւնը միայն կը կասեցնէ զմեզ Քար արմատը Քարչին պարզագոյն ձեւը չհամարելու, որուն բաւական իրաւունք ալ ունէինք, վասն զի երբեմն գրեթէ առանց պատճառի = կը գտնենք ուր ք կ'սպասէինք, ինչպէս յեռն, յեռն, գարն, գարն, որ յերին, գորին, դրուելու էին, ինչպէս ունինք լեռն, լեռն եւ : Սակայն եթէ Քար երկղիմի կերպարանօքն զմեզ շիրցաւ համոզել իր պարզականութեան, աս նկատմամբ աւելի զօրութիւն պիտի ունենար Քարս եթէ կարենայինք ապահովութեամբ պնդել որ մեր Ք ձայնըն հնալեզուին է տառէն կրնայ ծնանիլ, որ չատ հաւանական ալ է. և եթէ դարս-ով ու Քար-ա * ձեւերն իրարու դէմ դընենք՝ թէ ձեւով և թէ իմաստով նոյն կ'ելլեն մէկ մէկու հետ, որով կարծես կ'ստիպուինք ընդունիլ վերջնոյն թէ լծորդութիւնը և թէ պարզագոյն արմատականութիւնը : Բայց նաեւ եթէ մեր Քարսն ալ տկարանայ tar պարզականը ներկայացնելու, կայ հին լատիներէն tor-um=torridum եր-Ք, ցած+ նշանակութեամբ : — Mars Ժանալ, հնգ. Ժարշ, և լիթ. Ֆերշ-տէ : Հոս ալ հայեր-

* Սկան նրդել, ծարաւել, նուաղել, և ներգեւել դարս-ովի քաղցոյ և ի ծարաւոյ. Բզ. 91. — Ի տեղ ք թէեւ ոչ յաճախ բայց երբեմն երեւան կու գայ. ասոր ապահով օրինակ մըն է դարս որ ըստ օրինի ըլլալու էր դարս-ով. համեմատէ գոթ. thu և լատ. tu և այլն.

** Ու և ար նոյն են, միայն թէ վերջինն աւելի հին է. համեմատէ յուսնակ և յալմնակ, քարանդակ ու քալանդակ և այլն :

րէնի մասին նոյն տարակուսանաց մէջ կը մնանք * ձայնին երկ-
 դիմի կերպարանաց պատճառաւ . ուստի և յայտնի չէ թէ մաս-
 նային արմատը մո՞՝ mars ածանցականին թէ՛ mar պարզականին
 ներկայացուցիչն է . մենք առ այժմ առջինն աւելի հաւանական
 կը համարինք , վասնզի նախընթաց քանի մը օրինակներու մէջ
 * կրնար միշտ սկզբնական rsի ծագում նկատուիլ : — Vas հոգ-
 նիւ մեր մէջ պահուած է գե՞՝ ձեւով և ծանօթ շնախորով զ-գե,
 որմէ զ-գե-նո՞ւ—լ յունարէն նv-vo-μi, ուր մենք ալ Յունաց նման
 բառին մէջ s չըղը նախ հի փոխած եւ յետոյ անհետ ը-
 րած ենք , որով չենք կրնար պնդել թէ՛ ածանցականիս պար-
 զական ձեւն ամփոփուած ըլլայ մեր գե՛ արմատին մէջ որ ըս-
 տուգիւ գեհ=գե=vas է , ուստի և աս վերջնոյն մայր va ձեւը
 փնտռելու ենք քոյր լեզուներու միջոցով , և իրօք ալ բովան-
 դակուած է հնդկի ॠ ॠ՝ մոնել, հի-ուել արմատին մէջ : — Իսկ
 լոկ արիական լեզուաց յատուկ ածանցականներէն ունինք aks
 ուել, որուն ak նոյնանչան պարզականը պահուած է մեր ուն
 բառով , որմէ ուանել, համեմատէ լատ. oc-ulus ուր : Աս վեր-
 ջին հայ բառը կրնայ թէ՛ ak և թէ՛ aks արմատին ծնունդ ըլ-
 լալ : Դարձեալ միայն արիական ածանցք է ghus հնել, գուել,
 հայերէն գուշակ և ասկէ գուշակել, որ բուն գուել, լո-ր ուլ կը
 նշանակէ , պարզականը ghu մեր գուել բային մէջ պահուած է :
 Ամէն սահմանատուերն ըստ կարի նկատելէն ետեւ՝ կը մնայ
 նախ օլեզուեան արմատներու ցանկ մը զնել՝ անոնցմէ բուսած
 կարեւոր բառերն ալ կցելով, հետեւեալ տառական կարգաւ՝ a,
 i, u; k, (ϕ,) g, gh; t, d, dh, n; p, b, bh, m; y, r, (l,) v, s

* Հաստատուն ճշմարտութիւն մըն է որ մանաւանդ նախաձայն ւ կրնայ գե
 դառնալ . ինչպէս գիւն vinum, գիտել videre, գործ արգ. werk, ևն.

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ Ա .

Նախալեզուեան արմատներ :

1. Ak (aq) անցնել, ըստանցել, հասնել, սրանալ, հայ. աս, որմկ
ասեղն, և հ և յ նախաշունչ յաւելուածով՝ հասանել, յեասն :
Համեմատէ յունարէն ἄχος, ἰχνέομαι ֆալ, հասնել, ἀχόνη յեասն,
լատիներէն acus ասեղն : Աս արմատին ներքեւ սա կարեւոր դի-
տողութիւնն ընենք, որ նախալեզուն կ'երեայ թէ երկու k ու-
նէր, մէկը կոկորդական, միւսը քմական. սա երկրորդն ասիա-
կան դասերք և եւրոպականներէն սլաւականներն « ձայնիւ ա-
ւանդած են . սակայն բուն սկզբնալեզուն տակաւին այս անջա-
տումը չէր ձանձնար հարկաւ :

2 Ak ականել և aks աշել . լատ. oc-ulus աշ, յուն. ὄσσο-ομαι
ականել, ὄσσο աշ երկուս, դոթ. ah-jan ականել, զնդ. 𐎠𐎡𐎢𐎣 ակն
աշել, 𐎠𐎡𐎢 ակն՝ աշ, և ևս :

3. Ak ծով, կործանալ : Մեր ականջ, նաեւ անկիւն բառերն սս
արմատին կը նային, միայն թէ վերջինը միջատառ ունդական մը
աւելի ունի ank, ասկէ է միանդամայն անկն, որուն ձայնա-
ւորը նուազած է. եթէ ասոր ֆով ալ զրուիլը և անկուսեփ յոքնա-
կանին մէջ անֆեղ նշանակելն աչքի առջև բերենք, բնաւ չենք
տարակուսիր հաստատելու թէ ականջ, անկն և անֆեղ նոյն ak և
ank արմատներէն ծագում առած են : Թերեւս վերջին ձեւէն
չի կրնար զատուիլ վերջապէս նաեւ անկանել, անֆանել (էյնալ,
հիսել=ծով, ծով) : Քոյր լեզուներէն հոս կը պատկանին՝ հնդ.

ԱՎ աճ' և աճ. ծածկ, յուն. ὄγχοϛ կոր, ճանկ, լատ. unguis, դարձ-
կալ angulus աճկան :

1. Ag, հնդ. **ԱՎ** աջ, յուն. ἄγω, լատ. agere աճել, յաճել,
որմէ աճու' ագարակ (==ագրակ) նշանակութեամբ. վերջին բառն
որ յուն. ἄγρός, լատ. ager և գոթ. akr-s նոյնանշաններուն
հետ լծորդ է, եթէ օտարամուտ չէ, արմատին փառն անվը-
թար պահած է : Աս արմատին կը հանուի այժ անասունն ալ
յաճող կամ գղ. agile նշանակութեամբ, Յուն. αἴ, Հնդ. **ԱՎ**
աջա' այժ :

2. Ag, ang ==ժանել որ հնագոյն աճ արմատին միջածայն
ունդականը նուազելով յառաջ եկած է, ուստի և սկզբնական
նի տեղը կը բռնէ. համեմատէ լատ. ung-ere և Հնդ- **ԱՆ** աճ
==ժանել : Աս արմատէն է նաեւ աճուղ (ածուխ), որուն հետ կը
համեմատի համանիչ Հնդ. **ԱՆ** ագրա, Լիթ. anglis և այլն .
Հնդ. **ԱՆ** ագնի, լատ. ig-nis հոր նմանապէս նոյն արմա-
տէն են : Աժող այսպէս կոչուած է նախապէս՝ հրային բնու-
թեանէն առնելով, իսկ հորն իրրեւ շողան կըմբռնէին նախնիք
և զժել կրնայ բնապէս շողացողանել նշանակել :

1. Agh, angh Նեղել, Յուն. ἄγω, լատ. angō և Հայ-
անկ-ակ թէ քաքա և թէ Նեղ նշանակութեամբ . Հայ բառին հետ
բաղդաստել պէտք է մասնաւորապէս Գոթ. aggvu-s, Հսլ. **ԱՆ**
== աճու' : Նոյն արմատին կը վերաբերի նաեւ աճ, սեռ. աճի'
որ բուն Նեղել կը նշանակէ, Հնդ. **ԱՆ** ագնի, Յուն. ἄγος
լատ. anguis, Լիթ. angis և այլն : Նոյն պատճառն ազդած է
թէ' աճել == աճել բային և թէ' աճ == աճ բառին սկզականը =
ի փոխելով : Օձին լծորդ է իժ, իժի, Զնդ. քաճա թի, բայց աս
վերջինն օտար է թերեւս :

2. Agh Բողջու և ասկէ նուազած igh բռնու, Հնդկերէն իճ
== իճի, Յուն. ἰγανών (Հեսիւք) բռնու, լատ. egeo կորուել,
egenus կորու : Թէ' անուաղ և թէ' նուաղ ձեւը պահուած կե-
րեւայ մեր մէջ՝ աճ և իճ, թէեւ ասոնք այնպէս հիւսուած մտած
են մեր Բողջ = Բողջ-ը և իճ = իճ-ը արմատներուն մէջ, որ քա-
կել հաննէն այնչափ դիւրին չէ : Հաս այնչափ միայն ըսենք որ մեր

Թ֊ֆ֊ե֊լ , լե֊ց֊ե֊լ կը նշանակէ , չենք կրնար որոշել թէ վերոյիշեալ նշանակութիւններուն հետ կրնայ կապուիլ . տարակոյս չկայ որ առաջնոյն աւելի խնամութիւն ունի : Գիտողութեան արժանի է նաեւ նպ . آمان مامال , مان مامان : Վերջին հայ բառին հետ կըրնան համեմատուիլ նաև Յուն . ἄμ-η և ἄμ-νι-ον ան֊ա֊ն :

1. Ar յ֊ռ֊նե֊լ , ե֊լանե֊լ , երթալ , Հնդ . ॠण्टिण्टिण्टि Լն֊օ֊թ , Յուն . ὄρνυμαι , Լատ . orior , հհիւս . ar-na յ֊ռ֊նե֊մ , ե֊լանե֊մ : Հայերէն աբ և ել ձեւերով պահուած . առջինը , նախդիրն առած և բաղաձայնը թաւացուցած է հետեւորդ ռնգականին պատճառաւ , և ազատ արմատն երեւան կ'ելլէ որի հրամ : ձեւին մէջ . նոյն արմատին է ածանցատառով ածած ձեւն է եր֊նալ :

2. Ar ա֊նու֊լ , Հնդ . ॠण्टिण्टिण्टि Լն֊օ֊թ , Յուն . ὄρνυμαι ա֊ն֊մ , որ յ֊ռ֊նե֊մի նշանակութեան եղանակաւորումը կրնայ ըլլալ :

3. Ar ա֊նե֊լ , յ֊բե֊լ , յերիւրե֊լ , յարդարե֊լ , Յուն . ἀρ-αρ-ισχω յեր֊է֊բե֊լ , յարժ֊բե֊լ որ կրկնաւոր է մեր աբ֊աբ֊ի և աբ֊աբ֊ք ձեւերուն նման : Ինչպէս այլուր նոյնպէս հոս կը գտնենք , նախդիրն յերիւրե֊լ և յարդարե֊լ բայերուն սկիզբը : Անտարակուսելի է որ նաև յարմարե֊լ հոս կը պատկանի նոյն նախատառ , ձայնով , որուն բուն արմատական մասը կը բովանդակուի յաբ , յարե֊լ բառերուն մէջ : Մեր աբք մակբային հետ կրնայ Յուն . ἄρτι նոյնանշանը բաղադատուիլ :

4. Ar հե֊թ֊ ա֊նե֊լ , աբաաա հանե֊լ , լիթ . ir-ti շարա֊թ֊լ , հսլ . oriti շարե֊լ , լր֊ծե֊լ : Իբրեւ բայ այս վերջին երկու սլաւեաններուն մէջ պահուած , իսկ մեր մէջ աբտաբս , աբտաբոյ և այլն մակբայներով աւանդուած է :

5. Ar հերի֊լ , Լատ . ar-are , Հսլ . or-ati , Գոթ . ar-jan : Աս արմատէն է Յուն . ἄροτρον , Լատ . aratrum և Հայերէն աբաաբ , որ վերջինն օտարամուտ համարելու կարծեմք բնաւ հիմ չկայ . վասն զի նաև աբտ , Լատ . ar-vum , Յուն . ἄρ-ουρα , Գոթ . aird-a (երկիր) բառերուն հետ արմատակից և գրեթէ համանիչ է , որով յի կրնար ուրացուիլ թէ հայական նախալեզուին ալ ծանօթ էր հերի֊լ գաղափարը :

6. Ar օրհ֊ե֊լ , աղա֊լ : Մեր արմատն է աղ որմէ աղաչե֊լ ,

ազաւթք, անշուշտ նաեւ ողէ, ող-ազակ, ողմուկ: Համեմատէ
Հնդ. अर्क = ր օրհնել-արէ՝ अर्क = րէ, Յուն. ἀλλά = ր-ընդ, = րէ:

7. Ar իտալի, այրել նշանակութեամբ արմատ մըն ալ հարկ
է ընդունիլ, որմէ ծագումն առած կ'երեւան արեւ, ար-եգ,
ար-ուսեակ կամ ար-աւսեակ, և այս երկու վերջիններն լայն բա-
սին հետ յարաբերութիւն չեն կրնար ունենալ, վասն զի անշու-
ծանելի կերպով կապուած են Հնդ. ար-ընդ բառին հետ, որ իր-
բեւ ածական քոչագոյն (արշարոյս) և իրբեւ գոյական արե- , օր
կը նշանակէ: Այս ar իտալի արմատին ածանցումն է արթ-արթել՝
g=թ սահմանաւանուով, որուն վրայ սակաւիկ մի յետոյ կը խօ-
սինք:

1. Ark ք-ուել, երգել, խօսել, ողտել, որուն եւրոպական ձեւն
է rak , իսկ հայական ողտ, զոր կրնանք թէ անկէ և թէ ասկէ:
յառաջ եկած համարիլ: Հայ արմատը ք և շ նախդիրներով ծած-
կուած է շողտորդ և քողտել բառերուն մէջ, իսկ ողտել զուտ
արմատական կերպարանքը կ'ընծայեցնէ: Քոյր լեզուներէն մեր
արմատին հետ լծորդ են Հնդ. अर्क = րձ՝ օրհնել, ք-ուել, երգել,
Յուն. λά-σχω , έ-λαχ-ον , λέ-λα-χα ք-ուել, երգել, խօսել, Լատ-
loqu-i խօսիլ: Հնդ. րեկ-տի խօսիլ: Հոս կը պատկանին նաեւ
թերևս երգ , երգել:

2. Ark և տեղափոխութեամբ rak և s սահմանաւանուով ա-
ւելի եւս ածած raks պահել, արգելու: Վերջին ձեւէն է Հայե-
րէն երաշի (= եր-իս) Ե սովորական յաւելուածով, և կը նշանա-
կէ պաշտպանութիւն, վասնզի երաշիաւորութիւն ստուգիւ ուրիշ բան
չէ: Համեմատէ Հնդ. रक्ष र-իշ և Յուն. ἀρξ-ειν պահել, պաշտպանել
Պարզական ark ձեւին կը վերաբերին Յուն. ἀρχ-έω և Լատ. arc-eo
արգելու: Հաւանական է որ նաեւ արգել, արգելուլ Յոյն ու Լա-
տին քոյրերուն լծակից ըլլան: Թէ և մեր ք , ր , ք հնչական
տառերը նախալեզուին gh, dh, bh շնչող հնչականներէն յառաջ
կուգան՝ շունչը կորսուելով, սակայն երբեմն k, t, p չհնչողնե-
րուն հետ ալ կրնան համեմատութեան գալ:

1. Arg ողղել, իտրել, արթ-թել, Հնդ. अर्ग = րլ, Յուն. ἀργ-νυμι
և Հայ. արթել և ասկէ արթա-ր , որուն մէջ թ ձայնը փի հետ չը-

համաձայնելով — նուազած կ'երեւայ, ինչպէս աղաւել, ամա-
 ղել, ճանաղել արմատներուն շ ձայնը թի առջեւ նոյն նուազումը
 կամ փոփոխումը կը ցուցնէ, որ յայտնի է աղաւելք, ամաւել-
 և ծանաւել ձեւերէն: Ասոնց վրայ սա դիտողութեան արժա-
 նի կէտը կայ, որ նուազող շ ձայնը շնչող ըլլալուն՝ իր շունչն
 յաջորդ ատամնականին անցընելով զայն թ = փ ըրած է, որ ե-
 թեւոյթն արաւափին վրայ չի նշմարուիր, վասնզի նուազող ծ տա-
 ւը շունչ չունի, թաւ չէ: — Arg ունի նոյնանշան rag ձեւ մըն
 ալ, զոր տես իր կարգին մէջ:

2. Arg շողալ, Հայ. արծ, որմէ կրկնութեամբ արծ-արծել, և
 արծնել որ բուն շողացոցանել կը նշանակէ: Հնդկերէն अर्घ्य արջ'
 իրոպել, նշանակութեամբ մեծ տարբերութիւն չունի: Այս ար-
 մատէն է նաեւ արծաթ, Լատ. argentum և Յուն. ἄργυρος, ևն.
 և սա անունն առած է փայլան, «դէրակ գունէն»: — Տեղափոխ-
 եալ համանիշ rag ձեւը տես իր կարգին մէջ:

1. Argh շարժել, յարել, քրքրել, Հնդ. अर्घ्य արգհ, Յուն.
 ἀργ-έω: Մենք չենք վարանիր շարժել բային նախաձայն շ տաւը
 նախդիր նկատելու, որով կը մնայ արժ և ասիկա ըստ օրինի կը
 համեմատուի յառաջ բերուած Յոյն և Հնդկի արմատներուն հետ:
 Վերագոյն յիշատակեցինք շողոտորդ՝ նոյն շ նախդրիւ, հոս կը
 յաւելունք նաեւ շակնջել (ունկն դնել), որ ակնջ բառէն չի
 կրնար զատուիլ: Նաեւ արշակ, և ասկէ արշակել և յարշակել argh
 արմատին կը պատկանին: — Arghին տեղափոխեալ ձեւն է ragh
 արաքել: զոր տես:

2. Argh արժել, յարգել, Հնդ. अर्घ्य արհ = արգհ՝ արժել և अर्घ्य
 արգհա՝ արժանիք, նպ. ارزان արժան, ارزیدن արժել: Մենք սա արմա-
 տը կրկին ձեւով պահած ենք արգ և արժ: Առջինէն բխած է՝
 բայական գործածութեամբ, յարգել՝ ծանօթ յ նախդրիւ. ան-
 նախդիր ձեւն իբրեւ բայ չի գործածուիր, բայց պահուած է
 արգոյ, արգաւոր, արգաւանդ բառերուն մէջ: Իսկ երկրորդէն ե-
 լած են արժել, արժանի, ևն. Մեր եւրոպական քոյրերն argh ար-
 ժել արմատն անհետ ըրած են:

Ard Բրժէլ, Խոթէլ, Հնդ. արդ՝ որդէլ և Յուն. ἀρδω Բրժէլ :
Աս արմատը մենք կորուսած ենք , որչափ կ'երեւայ :

Ardh Խոթել, Խնառել, անոցանել, Հնդկերէն արդհ և Յուն. ἄρθω , իսկ հայերէն թէեւ բայական գործածութիւն չունի , բայց բովանդակուած է արդիւնք բառին մէջ , որուն հետ մեր ձաւորապէս կը համեմատուին Հռ. ras-ti (=ard-ti) Բարդառածել, Ծծել, ras-tu (=ard-tu) Բարդ՝ Վաշի , Խոհոթի , rod-u (=ord-u) Բարդ՝ Զնուներ :

1. Arbh Ժառայել, արհարհել, պահուած մեր արքանեակ բառին մէջ , որուն հետ նոյն արմատն ունին համանիշ նրդ. arb-eit արհարհելան , Վասարի , հին Ալ. rabu (=arb-u) Բարբ՝ Ժառայ :

2. Arbh Բողբուլ որմէ կը բխին թէ՛ Ժառանգութեան և թէ՛ արհարհելան գաղափարներն : Առաջին առումն ունին գերմանական լեզուներն , ինչպէս Գոթ. arbi Ժառանգութեան , երկրորդ առման բխումն է ὄρφ-ανος , Լատ. orb-us և հայերէն արբ :

Ars արշաւել, սահել, հոսել, Հնդկերէն արշ, որուն հետ ամէն նկատմամբ նոյն է մեր արշ արմատն , որմէ ելած է արշաւել, արշաւանք , ետ : Սակայն արշ նաեւ ար (=արհ=արշ) ձեւն առած է մեր մէջ , վասն զի արու (=հոսող) ալ հոս կը պատկանի : Այս տառական երեւութիւն պատահեցանք կանխաւ Բարշամել և Բարամել բայերուն վրայ խօսած ատեննիս : Մեր ք տառին կը ցողս չչողը կամ շ ձայնիւ կը պահուի կամ ո շնչողին մէջ կ'ամբ փոփոխի և կամ իսպառ անհետ կ'ըլլայ : Այս վերջին դէպքը կ'ընծայեցնէ արու , որուն հետ կը համեմատին Չանդկերէն արշան և Յուն. ἀρσην, ἀρρην արո- : Հաւանական է որ այս բառերն ալ վերջիչեալ արմատէն ծագում առած ըլլան . վասն զի արուն ըմբռնուած է ընդհանրապէս իրրեւ քեղծարհել, և այս նշանակութիւնը կրնան առնուլ հոսել իմաստն ունեցող արմատները : Շչողը նոյնպէս անբերելոյթ եղած է հետեւեալ բառերուն մէջ արիւն , Հնդկերէն արս , հին Լատ. assir, իսկ Յուն. εἶαρ, ἔαρ , և Բարուն Չնդկերէն վանհրա , նպ. ր. Լատ. ver և Յուն. ἔαρ . Աս նըկատմամբ տես նաեւ էջ 57 :

1. AV Եթիլ, Կածել, Կառանել, Հնդ. ԻՅ Եթ և Յուն. ἄω կըլ-

տացրնել : Մեր մէջ պահուած է ափ և ս- ձեւերով . առջինէն յափել, յափենալ և երկրորդէն՝ հասանել, հասատք, հասատիք՝ յ և հ նախորով :

2. Av հափնել, քնակնել, Չանդկերէն ա՛վ՝ հոնել և ասկէ ս-ըստ ափանելէ, հողալեափ, Լատ. ind-u-o հափնել, ex-u-o հանաել : Մեր արմատն է դարձեալ ափ և ս , որոնցմէ ելած են նախ ափանել թէ հափնել և թէ քնակնել նշանակութեամբ , և երկրորդ ս-ը (հո- դաթափ) և ս-թ (քնակարան) և ս-թեւան :

3. Av փռել, փռել, Յուն. αῖμα , Լատ. ov-are , Հնդ. 𑀧𑀺𑀢𑀺𑀓 ա՛վ , իսկ Հայերէն պահուած սառ ձայնարկութեան և թերեւս սեւտել բային և ք-ս-թ բառին մէջ . սս վերջնոյն ք նախորոյն նկատմամբ տես էջ 60 և համեմատէ լըրել և ք-ոլորել , ս-ըս և բոսըս , ողջախոս և ք-(ո)ղջախոս , որոնց նախաձայն ք տառն արմատական դժուարաւ կրնայ ըլլալ :

1. As նոսրել, զոր Հնդկերէն սս և Չանդկերէն ահն լեզուները միայն գիտեն , գոնէ բայական գործածութեամբ :

2. As ե՛ժ , Հնդկերէն սս-թ, Չանդկերէն ահ-թ՝ ե՛ժ , Յուն. ἐσ-τί , Լատ. es-t է և այլն : Մեր էական բային արմատը միայն է մնացած է , մինչդեռ միւս քոյրերը չչողին հետքն երբեմն պահած են :

As նոսրել, Հնդկերէն ս՛ս , Յուն. ἴσ-ται նոսրի : Մենք սս արմատը չունինք :

I երևալ, այս արմատն որ ամէն քոյր լեզուներուն մէջ պահուած է անվթար , անհետ ջնջուած է մեր լեզուէն :

Ik, ic ելնել, որել, սոսալ, Հնդկերէն և Չանդկերէն էս և Գոթ. aig-an, aih, սս արմատէն ալ զուրկ է մեր լեզուն : — Igh ըղձալ տես 2. agh քաղձալ :

Id սոսել, Յուն. οἶδ-άω սոսել, οἶδ-μα և οἶδ-ος սոսեցի , Հայ. այս-նուլ, այս-ոյց , նաեւ այս-ք որ սոսած երեւութէն այսպէս կոչուած է :

Idh այրել, լաւել, Հնդ. էդհ Յուն. αἶθ-ω , Լատ. aes-tas (=aed-tas) սմտան , Հրդ. eid էարոյն : Այս արմատէն զուրկ ենք մենք եթէ հոս չի պատկանիր այրել , զոր օտարազգի հայագէտք կ'ուզեն սոս (կրակ) բառին հետ նոյնացնել : Սակայն սոս եկա-

մուտ է մեր մէջ և պահուած միայն արագոյն , արբուշան , արբ-
 ճանակ օտարաձեւ բառերուն մէջ , և նոյն բառին արմատն ինչ-
 պէս եւրոպական քերթ, նոյնպէս Հայ հողին վրայ բնաւ երեւցած
 չէ . իսկ այրել հայարուն բայ մըն է , որ յայտնի է նաեւ զանա-
 զան ածանցումներէն , ինչսխիսի են այր-եաց , ուստի են այրեաց-
 ասեր , հր-այրեաց+ և այլն : Ուստի և մենք — որովհետեւ Հայ լեզ-
 ուիս տառական օրէնք մեր համեմատութիւնը չեն արդիւր —
 մեծ հաւանականութեամբ կ'ընդունինք որ այրել կրնայ վերագոյն
 դրուած idh արմատին հետ համեմատուիլ , մեր այ-բ ձեւին բ
 ձայնն ոչ արմատական տարր այլ լոկ մասնիկ համարելով , որուն
 առջև կրնար դիւրաւ առամնականն իյնալ , ինչպէս արդեամբք
 հանդիպած է երբեմն . այս վերջին ճամարութեան անսուտ վը-
 կայ են ե-բեք , ե-բես , ե-բաշտ , որոնց նախաւոր ձեւերն էին
 աներկբայապէս լրե-ք , որես , լրե-շտ : իսկ ենթադրուած բ
 մասնիկը նոյն արմատէն բուսած յունական հեթագայ բառերը
 կը ցուցնեն՝ αἶθ-ը հրեղէն երկինք , վերէն օդ , ելեեր , αἶθ-ρα պարզ
 օդ : Այրել ու փայլել առնչական են և վերէն երկինք՝ օդ կրնար բը-
 նապէս հրեղէն , փայլան , պարզ , նկատուիլ :

Is և isk խնդրել , սղել , Հնդկերէն էշ , էճճ = էսկ , հրդ-
 eise-ön հայցել , Հսլ. iska , էշ , Գոթ. fra-isan խնդրել : Մեր
 արմատն է այց , (= այսկ) որմէ այցել և հ յաւելուածով հայցել ,
 որուն կը համաձայնի պատահմամբ միայն նրդ. h-eisch-en ,
 տես նաեւ էջ 61 : Եւրոպացի հայագէտ մը՝ Ֆր. Միւլլէր սը-
 խալած է հայցելն հարցանելին աղաւաղումն համարելով , վասն զի
 անհիմն ենթադրութիւն մըն է լոկ նոյնպէս անհաւանական
 է Հնդկերէն սած-յա՛ճ աղբրեւ բառին հետ համեմատել , ինչպէս
 կ'ընէ Paul de Lagarde (բուն անունն է P. Boetticher) Գեր-
 մանացին , որովհետեւ չկայ նման օրինակ մը՝ որով կարենայ
 համեմատութիւնն հաւանականութիւն ստանալ :

Uk վարժել , սովորել , Հնդ. ३०३ " = 3 , Լիթ. j-ուսկ-տի , Գոթ.
 bi-ūh-ti վարժութեան , սովորութեան . եթէ "սասնիլ հոս չի կրնար
 բերուիլ՝ տառական դժուարութեանց պատճառաւ , հայ լեզուն
 ուրիշ բառ չի ցուցներ որ կարենայ այն արմատին հետ համեմա-

տութեան դալ : Նշանակութեան ասնչութիւնը նոյն է որ կայ նաեւ հին սովորել և նոր սորվել բայերուն մէջ :

Ug տփնել, տծել և ud բիել, թնալ, տես vag և vad .

Ur սռնալ, վայել Յուն. ὄλ-άω, ὄλ-ολ-ύζω, Լատ. ul-ul-a բռն և հայ. թերեւս սոր-սոր թռչնոյն անունն աս արմատէն ծագու մըն առած է :

Us վառել, փայլել, տես vas .

1. Kak քրփել, Հնդ. ककञ्च, Յուն. κακχάζω, Լատ. cachin-nari, հայերէն աս բնածայն արմատը չկայ :

2. Kak պարել, կարել, Հնդ. կերէն կած և կանծ, Լատ. cingo, Լիթ. kink-au, և Յուն. κάκαλον պար, պարեսոյ, Հայ. ցանկ և ցանփ, որոնցմէ ցանկել կամ ցանփել՝ որ բուն պարել կը նշանակէ, և ցանփ կամ ցանկ մակրային հանապաղ, մէջը նշանակութիւնը բխած է պարել նախնական իմաստէն :

Kat արվել, շաղախարել : Հնդ. կերէն կարել՝ արվել, Յուն. κατ-ίλος շաղախար, Լիթ. kat-ilinti շաղխաղիել, և Հայ. թերեւս կարակ, կարակել, նոյնպէս կարաղի եւ, բայց տես նաեւ gad .

Kan շալել, հնչել, Հնդ. कण्च, կան՝ հնչել. Յուն. καν-άζω շալել, Լատ. can-ere հնչել, երգել, և Հայ. կա-կան, կա-կանել, բայց տես նաեւ gan .

Kant, knat շարնել, հրել, խայթել, Հնդ. कण्च, կանթ, Յուն. κεντ-έω . համեմատէ հայերէն խիթ և ասկէ խիթել և թերեւս խայթ, ուստի խայթել . աս վերջնոյն միջածայն յ տառը կարելի է հնազոյն ուղղակեան յիշեցնէ :

1. Kap կարել, կարել, Լատ. cap-ere, capulum, Յուն. κάπη բանարեղ, երբխահալ, Գոթ. haban բռնել, ռանեալ. Հայերէն կար և կափ . առջինէն կարել, կարուտ, ասկէ կարտել . միւսէն կափուլ, կափուցանել, կափարիչ եւ :

2. Kap, kamp ճեղել, ճոճել. քոչալ . Հնդ. կերէն կամոյ, Յուն. κομπ-ίζω, բովանդակուած է մեր կափ-կափել (ակաւանբը դող-դողալ) կրկնականին մէջ :

Kam կորանալ, Հնդ. կամ, Չնդ. կամար, Յուն. καμάρω, Լատ. camerus, նալ. ڪ և հայերէն կամար : Այդ զարմանալի՝ կատար-

եալ համաձայնութիւնն իրաւամբ կատարած կուտայ փոխառութեան և հաւանական է որ ասոնց ծաղումը պարսկական ըլլայ : Աս արմատէն է անշուշտ նաև քամակ , զոր բնական է կը բմբունել :

Kar քնել, յատկապէս պահուած արիական լեզուաց մէջ , զոր մենք ունինք կար (ընող) և կեր-ր (եղած , շինուած) ձեւերով բարդ բառերուն ծայրն , ինչպէս վիսասկար ք.Վ.Տ, կամակար ք.Բ.Ե, դաստակեր-ր (ձեռագործ) որ իրրեւ քաղաքի յատուկ անուն յիշուած է յոյն պատմագիրներէ, ինչպէս Δασταγέρδο (Թէոփանէս) և արարական ձեւով ք. ք. ք. , դարձեալ Տիգրանակեր-ր Digra-nocerta և այլն : Միայն հին լատին լեզուն ունի cer-us արարել, և սովորական լատիններէն creare արարել, արեղծել, որ kar արմատին կը պատկանին : Իսկ կար ու կեր-ր , զոր յիշեցինք , խնամութիւն չունին մեր կարել (կարող լինել) բային կար արմատին հետ որ բնիկ հայ է , մինչդեռ առաջին երկուքն օտարութեան կատարած կուտան իրապէս՝ անձուկ կապ շունենալով մեր մայրենի լեզուին հետ :

2. Kar քնել, կնել, շնդ. կար , Յուն. καλέω , Լատ. cal-are , cla-mare կնել, արդար-կել, երգ. hallen կնել, բովանդակուած է արող (գոչող, հոշակող) բառին մէջ , որուն հետ գեղեցիկ կրնան համեմատուիլ Յուն. κῆρυξ և շնդ. կար-ն քր-սան երգել. սակայն արող սեմական փոխառութիւն ալ կրնայ ըլլալ , եթէ քաղղէական համանիշ արդար-ն շայտց երկրէն հոն գաղութած չէ :

3. Kar, Լատ. currere քնանալ, currus կար-ր : շայերէն ունինք կար-ք և սակէ կար-ազար , կար-ապետ , բայց նաև կար-պետ (յասաջընթաց) , զոր առջինէն զատել անկարելի է : Հոս ալ մեր զէմը կ'ելլէ ք և ք իրարու տեղ փոխանակուած , և ինչպէս Լատին'րէն currere, նոյնպէս շայերէն կար-ք կրնային համանիշ kars ածանցական մը գուշակել տալ . սակայն կարելի է որ Հռոմք պարզեւ զրկած ըլլան շայտց՝ carrus կար-ր գաղղիական-լատինական բառն :

Kart կարել , կարել , շնդ. կերէն կար-ր , Լիթ. kirt-au կարել :

Այս արմատն, որուն հետ աղերս չունին մեր կորել ու կոորել բայերն, պահուած է նախ կարճ (կորուած) ածականին մէջ, որմէ կրճատել. մեր կարճին հետ համեմատէ Լատ. *curtus*. թէ արմատին վերջն երբեմն քմական մը (ճ, ջ) հնագոյն ր կամ ր ատամնականէն կրնայ յառաջ գալ, կը վկայեն շարժանալ և շարժանալ, Վորճել և Վրորել (թաթխել), շարժան կամ շարժան ու վերջ և սարորել, շարջ և շարճն, լարջ և լրնագոյն, լրնացեալ, որոնք իրարմէ անբաժանելի են : Ոչ ճ այլ ր կը ցուցնեն կորար և կրարներ (փոքր տարիք ունեցող), որոնք դարձեալ նոյն *kart* կորել արմատէն են : Կրարներին երկրորդ կազմիչ մասը «եր» նոյն է մեր սարր (տարի) բառին հետ որ հետագայ բարդերուն ծայրը միայն պահուած է, նաւասարր (նոր տարի), երիտասարր, աւսարր (սլառու) և կը համեմատի նպ. *كارت* րարէ բառին հետ :

2. *Kart* հեռել, Հնդկերէն կարր, որմէ ելած են նոյնպէս Յուն. *καρτ-αλος* րրէ, կորճ : Լատ. *crat-es* հեռակէն քորթուած, շանրակ, Գոթ. *haud-s* (հիւսուած ճիւղերով) պարթ րեղ, րուս : Մեր մէջ ալ աս արմատը բայական գործածութիւն չունի, սակայն անկէ է անշուշտ իրճիթ, որ ճեղերէ հեռուած րակ կը նըշանակէ : Թէ ճ հնագոյն ատամնականէ մը կրնայ ծագիլ նախընթաց արմատին վրայ տեսանք : Մենք չենք դանդաղիր նաեւ իրնինն ածականն այդ արմատէն հանել և կը կարծենք թէ բուն կեռար կը նշանակէր : Գարձեալ հաւանական է որ կարն բառն ալ հոս պատկանի, որուն մէջ հեռակէն գաղափարին բովանդակուիլը կարնահարր արնել ոճէն բաւական լոյս կ'առնու : Վերջապէս մեծ հաւանականութիւն կայ որ նաեւ րր (որթատունկ, հիւսկէն կողով) հոս վերաբերի, վասնզի նախածայն բաղաձայնք կրնան երբեմն իյնալ, մանաւանդ երբ մօտ կամ կից ունին ր. համեմատէ արախ, որ ըլլալու էր արախ և այս յայտնի է իրախ և տարար բառերէն : Գարձեալ տես *CRU* լրել :

Kas րել, իրորել, Հնդկերէն կաշ, Լիթ. *kàs-ti*, Յուն. *κέ-ωρεω* վերջատառ շրջը կորսուած, և Հայ. րաշ-ել կրճատ կրկնական և ասկէ րաշտտել :

Kàs հաղալ, Հնդկերէն կաս, Լիթ. *kos-ti*, Հրդ. *huos-to*

հալ, որոնք մեր հալ, հալել բառերուն հետ դժուարաւ կրնան լծորդութիւն ունենալ :

Ki, kin քննել, զննել, Հնդկերէն և Չանդկերէն ճէ, և Հայ. քն, որմէ կրկնութեամբ քն-ն-ել = քն-+ն-ել և գ-ննել՝ նախաձայն + կորսուելով վրայ եկած շ նախդրին պատճառաւ : Լատիներէն quae-s-o, quae-r-o Խնդրել նոյն ki արմատէն է Յ սահմանատառով աճած, որուն լծորդ կերեւան ճէշ-դ և թերեւս ճշ-մարիտ (ճշդուած, ստուգուած) :

Ku և կրճատ կրկնութեամբ, kuk քոքալ, իսկ առջինէն ք-քոքել, ք-քոքանք, կ-կոք (դարձեալ կրկնուած Հայ լեզուիս օրինաց համաձայն), Հնդկերէն կո, Յուն. κωκύω քոքալ, Նար. ڪو քոք :

1. Kud կշտմբել, Հնդկերէն կոտ, Յուն. κωδ-αζω, Հայ. kud-iti, Հայերէն թերեւս հոս վերաբերի կշտմբել, որուն ըսկիրքը կշ կրնայ տեղափոխութեամբ կոտ-շ ձեւէն ծագած ըլլալ, որ Հնդիկ լեզուին մէջ արդեամբ կը գտնուի — կոտո՝ կշտմբել :

2. Kud կորել, կորել, Լատ. cud-ere, մեր արմատն է կոտ որմէ ածանցած են կո-ո-ր և կո-որ և ասոնցմէ կորել և կորորել : Այս կորել այսինքն ցածցնել, կորճեցնել նշանակութենէն յառաջ կուգայ արհամարհել, նոսաստացնել առումը, որ բովանդակուած է խորել, խորան բառերուն մէջ, իսկ խոր (կտրուած) սկզբնական իմաստը պահած է : Դարձեալ այս արմատին երկրորդ առումէն են խոան և խոնարհ, որոնց մայր է ku և kun աւելի պարզ ձեւ մը, զոր քոյր լեզուներէն ալ ունին Հբզ. haben կորել, կորել, heu խոր, Գոթ. hun-s խոնարհ, խոան, Հայ. kov-ati կորել : Այդ համեմատուած Հայ բառերէն անոնք, որ արմատական ոչ ու այլ « կը ցուցնեն, զայն հնադոյն ունին ամփոփած կերեւին, որ մեր մէջ զիւրաւ կրնայ պատահիլ : Եւրոպացի հայագէտք մեր խոր և խոնարհ բառերը վայրապար չարչրկած են՝ քոյր և օտար լեզուներու զանազան բառերուն հետ համեմատելով, որոնց հետ անոնք բնաւ յարաբերութիւն կամ խնամութիւն չունին :

դերանունէն , որմէ ելած են sue-scere սովորել , con-sue-tudo սովորութիւն : Երանեան լեզուներն այդ դերանունն իրենց յատուկ օրինաց համեմատ դարձեալ փոխած են , համեմատէ Նսլ. خود քնն , خود քարտ , սովորութիւն :

Cu , քvan սնտանալ , սնանիլ , սնանալ , պահուած մեր մէջ ստան և սին արմատներով , որոնցմէ ելած են հովաստան , ընդաստան , սնք , ի միասին , ամուսին , սին (պարասլ) , սնանիլ , սան (ձեռնաստուն) = ստան : Մեր բառերուն հետ լծորդ են Յունն , χυ-ρος ոյժ , χεν-έος սին , հնդկերէն սնանեա՝ սին , դարձեալ սովաս՝ ոյժ , Լատ. cav-us սին , cav-ea խոտուլ :

Cru , քrus լուել , Հնդ. և Զնդ. սրտ . Յուն . κλύ-ω , և Լատ. cluere և ասիէ in-clu-tus հուշակատար , Գոթ. hliu-ma լուելիք , և հայերէն լու , նախատառ « ինկած , ինչպէս լուայ . լու-ր , լուեալ , լուիլու , հ-լու , որուն նախաձայն չունչը նախդիր մըն է յոյժ նշանակութեամբ , ինչպէս հնազանդ , հղաւր , հուժկու , հպարտ բառերուն սկիզբը , և արիական լեզուաց մէջ յաճախ դործածական է , Հնդ. սու , Զնդ. քս հու , հսլ. (Կր . սու : Բայց նաև անվթար պահած ենք պարզական սրտ արմատը՝ նախընթաց որ և ոս (= սոս) մասնիկներուն առջեւ պատասպարուած , սրժ և սրտ-ձեւերով և են դ-սրժել և պա-րտաւել (= պա-սրտաւել) որոնք բուն կը նշանակեն « հաճեալ » ազարտել : Իսկ CRUS ձեւին կը պատասխանէ լուելուեալ եթէ տեղափոխութեան արդիւնք չէ = սլել . քոյր լեզուներէն հոս կը պատկանին Զնդ. քսձա սրտու , Լիթ. klaus-aù , հրգ. klòsèn լուել , սնասալ , էջ 56 .

Ծան. — Ուշադիր ընթերցողը քոյր լեզուաց համեմատութենէն տեսաւ և գործոյս ընթացքին մէջ դեռ պիտի տեսնէ , որ նախալեզուին k ձայնին մեր մէջ կը պատասխանէ ըստ օրինի կ և + , ի , իսկ ք քմականին — որ նախամայր լեզուին սկզբնաւորութեան ատեն հարկաւ գոյութիւն չունէր և առաջնոյն հետ նոյն էր — « , ք , ի , բայց նաև շ , որուն ստորեւ քանի մը օրինակ կուտանք : Արդ որովհետեւ մեր իրրեւ ապահով յառաջ բերած համեմատութիւններն երկրայութիւն չեն կրնար ծնանիլ , կը մնայ մեկ

նել թէ նախաւոր լեզուին միւսնոյն ք ձայնն ինչպէս կրնար այս շափ բազմադիմի տառեր յառաջ բերել հայ լեզուին մէջ, ինչպիսի են հ, +, Խ, ց, *, շ, և այլն: Աս երեւոյթին մենք սա հաւանական մեկնութիւնը կուտանք: Մեր մայրենի լեզուն դռնէ մատենագրական մեզի ծանօթ վիճակին մէջ միտութիւն կը ցուցնէ միջակ (չհնչող) տառերը թաւացնելու, սակայն այս՝ տալաւին սովորութիւն չէ եղած, որով կը գտնենք դեռ շատ մը բառեր, որոնք հ ունին նախալեզուեան անյթար հնչմամբ, փոխանակ + կա՞մ Խ տառերուն, թէեւ ասոնք ալ սկսած են արդէն բաւական տարածուիլ ու աիրել, ինչպէս համեմատուած բառերէն տեսնք: Իսկ գալով *, ց, շ քմականաց ծագման, էջ 57 նշանակեցիք որ նախատոհմեան լեզուն sk յօդուածոյ բազմայնն ունէր, որուն շշողը տակաւ սկսած էր նախալեզուին ժամանակն իսկ ճուղիլ քայքայիլ կրրսուիլ. արդ այս շշող կոկորդական յօդուածքին եղանակաւորումները կամ ներկայացուցիչները կը համարենք մենք (Չ քմականը և) մեր մէջ *, ց, շ, նաեւ +, Խ բազադրեալ ձայներն եթէ ոչ միշտ գտնէ շատ անգամ. վասն զի այս տառերն ունեցող հայ բառերուն զիմաց քոյր լեզուներն յաճախ sk կը հանեն, և նոյն իսկ Չ՝ sk յօդուածով նոյնանշան արմատներ երբեմն կից ունի: Ահա իրն այսպէս ըմբռնելով կը տեսնենք որ նախաւոր k և sk ձայներէն կրնային տակաւ սերիլ մեր մէջ հ, +, Խ, *, ց, շ, և այլն. սակայն սա կրնանք նա թէ պէտք ենք խոստովանիլ թերևս թէ նախալեզուին քն մեր մէջ հ, իսկ Չն * է տակաւին ընդհանրապէս. ինչպէս, որոնք, որոնէք, Յուն. κλονί-ς, Լատ. clunis, լիթ. szlaunis, Հնդկերէն ործի, զանդկերէն, որոնի: Սոր և սորուարա (գլխու ծածկոյթ), նպ. سورا, զանդկերէն սորա, սորանի, Յուն. κάρ, κάρα՝ Ալեքեայ, Չանդկերէն սասարա, նպ. سور, Յուն. ἐχυρός, Լատ. socer, Գոթ. svaihra. Տասն, որոսնց, Չանդկերէն որոսան, Յուն. δέξα, Լատ. decem. Արորասր (= տարու) Յուն. δαχρῖ, հին Լատ. dacru-ma (lacru-ma), Գոթ. tagr և այլն. այս վերջին բառն արիական Հնդկերոպացիք չունին: Ինչպէս արդէն յիշատակեցիք փոխանակ սի չէ թէ միայն ց այլ նաեւ շ կրնայ պա.

տահիլ, ասոր դեղեցիկ օրինակ մըն է շոան, սեռ. շան (= շոան),
— հնդկերէն «ժան, Զանդկերէն սպան, Յուն. χύων, Լատ. canis,
— որուն քով զարմանալի դիրք մը կառնու «կանաթ, Գոթ. hund-
և բնաւ շի կրնար զատուիլ անկէ : Արդ «կանաթին նախաձայն «կ
յօդուածքն, որուն դիմաց քոյրերը մէկ տառ միայն կը հանեն՝
կ կամ », կրնայ հաւանական ընել թէ քոյրերուն նոյն ձայները
սկզբնական sk բաղադրութենէ ծագում առած ըլլան : Հաւա-
նականութեան դէմ սա հնարաւորութիւնը կայ միայն, որ «կի
մէջ կ կրնայ հնագոյն զ ձայնէն ալ յառաջ եկած ըլլալ՝ փո-
խանակ ք ըլլալու նախընթաց «ին պատճառաւ (որմէ ետեւ
ք հարկաւ կի փոխուելու էր) . վասն զի մեր մէջ սկզբնա-
կան զ չէ թէ միայն արմատին սկիզբն այլ և վերջը կրնայ
ք ի դառնալ : Այս վերջին պատահականութիւնն անով աւելի
հաւանականութիւն կը ստանայ, որ նաեւ «կեսուր և իսկ
(Լատ. se-d=sue-d) բառերուն նոյն «կ յօդուածքն ալ սկզբ-
բնական sv և ոչ ց ձայնէ յառաջ եկած է, ինչպէս քոյր լեզու-
ները կը վկայեն : Այս պատճառաւ ահա «կանաթ թէեւ մեր կար-
ծեաց ոյժ շի տար այնչափ, սակայն ունինք երկու ուրիշ օրինակ
ալ, որոնք այս նկատմամբ մեզի աւելի նպաստ կուտան, և են
հասկ, հասկանալ և գոգոսկ : Հասկ ստուգիւ լծորդ է հաս արմա-
տին հետ, որմէ կը բղխին հասանել, հասուն, հաս, հասակ և այլն
և կը համեմատուի Գոթ. ahs հասկ և թերևս հին Լատ. agna
հասկ բառերուն հետ : Հասկին վերջատառ կը մասնիկ համա-
րելու հիմ չունինք, վասն զի ունինք նաեւ հասկանալ, ուր
անկարելի է նոյն տառը մասնիկ համարիլ : Իսկ գո-գոսկ կը հա-
մեմատի հնդկերէն գո, Յուն. δόξω խոյնել, խոճնել, Գոթ.
tah-jan գոգոսել բայերուն հետ : Մինչև և հիմակ ըսածնիս զըլ-
խաւորելով կ'ըսենք թէ սոյն հետազօտութիւնս թէեւ ստուգու-
թիւն ոչ՝ սակայն դոնէ բաւական զօրութիւն կուտայ մեր սա
կարծեաց՝ թէ մեր ու քոյր լեզուաց « ձայնը սկզբնական sk բա-
ղադրութենէ նուազմամբ յառաջ եկած է : — Նախալեզուին k
կամ ց ձայնն երբեմն, թէեւ դուն ուրեք, նաեւ կորսուած է
բառին մէջ . այսպէս լեռք, Հնդկերէն յուրք, Յուն. ἦπαρ, սեռ.

եկ , եկեալ , դարձեալ եկ (դալուստ , օտար) գոյականը : Իսկ մեր
 գո և գնո (= գնո) արմատներն , որոնցմէ գու և գնալ բայերը
 կը բխեն , աւելի հաւանական է որ նախալեզուին gha նոյնա-
 նշան արմատէն յառաջ եկած ըլլան , վասնզի նախաձայն g մեր
 մէջ գ չի կրնար ծնանիլ այլ կ' գոնէ ըստ օրինի :

3. Ga, gan քաննել , Հնդ. Գն , Չնդ. Գն , Նպ. ګان , Յուն.
 γίγνομαι , Լատ. gigno, և Հայերէն քննել , ուստի քաննել , քննող ,
 քնող , և գո , որմէ ճեղ , Հնդ. Գն , Լատ. gens, gentis, na-
 tio. Կ'երեւայ թէ ճեղ բուն ճեղ (= ճայր) գրուելու էր , վասնզի
 ունինք անճեղել , որուն է ձայնաւորը միայն եով կրնայ մեկնուիլ :
 Մեր արմատէն կը մեկնուի իրաւամբ նաեւ կն (ծնանող) , Յուն.
 γυνή , Գոթ. qino, Հնդ. Գն (կին դից) , Չնդ. Գն և այլն :

4. Ga, gan քաննել , Հնդ. Գն , և ասկէ Գնոյն քաննել ,
 Յուն. γι-γνώ-σχω , Գոթ. kunnan, kann, և Հայ. քան ու քան , ո-
 բոնցմէ քանաչել , և քանեայ , քանալթ , քանուցանել :

5. Ga, gan քաննել , Յուն. γανέω շողալ , և Հայ. քանալ , որ-
 մէ կրկնութեամբ քան-քանալ , բոցաքանալ , թերեւս նաեւ քան-ճ ,
 որ կրճատ կրկնութիւն մը կրնայ ըլլալ : Հաւանական է որ մեր
 Հայ նախնիք իրրեւ շողալ ըմբռնած ըլլան քանճն , որուն թե-
 ւիկներն ստուգիւ բոցաձայնաչ են :

Gandh Գնդել , կողել , Հնդ. Գորհ , և Հայ. կանդ , որ կրկ-
 նուելու ատեն վերջատառ ատամնականը շի փոխելով եզած է
 կալ-կանդել :

Gap Խորոնել ըլլալ , (քնն) Բացոնել նշանակութեամբ արմատէ
 մըն ալ կը բխեն քոք ու քոք բառերն , որոնց հետ համեմատէ
 Յուն. Կαψ քոք , Ծάπ-τω փոքել , և հին հիւսիսական լեզուաւ kaf
 քոք : Թէ քոք նախապէս քո- էր , յայտնի է քո-ի (ծովագոյն ,
 կապուտակ) բառէն , որոնց յարաբերութիւնը կը նկատուի նաեւ
 Արաբական Կ Գն և Գն (ծորելի , ջրագոյն = կապոյտ) բա-
 ռերուն մէջ :

1. Gar կաննել , Հնդ. Գար , Յուն. Եι-βρώ-σχω , Լատ. vorare,
 Լիթ. gèr-ti Կարել , և Հայ. կեր , կոր , կուլ , որոնցմէ կերայ , կեր ,

կերեալ, կերակուր, կեր, կուր և բարդութեանց ծայրն՝ մարդա-
կեր, գաղանակուր, և կլանել, ծովակուլ և ըն-կդ-մել, ըն-կլ-
ուզ-անել : Աս արմատն ունինք նաեւ կոր ձեւով, որմէ են որ-կոր
և կո-կոր-որ կրկնականները . համեմատէ Հնդ. գալա, Լատ. gula
կուորոր (էջ 15) :

2. Gar ծերանուլ, Հնդ. ջար, Յուն. γέρων ծեր, γῆρας ծերո-
թիւն, γράϋς պառաւ, Հայ. ծեր, ասկէ ծերանալ և այլն : Բայց նա-
եւ ծիւրել և կորնչել, կորուստ հոս կը սլատկանին և նախաւոր
նոյնաշան gvar ձեւէ մը յառաջ եկած կ'երեւին :

3. Gar ծորեցնել, քեղել, ժողել, աճողել, կուտել, Հնդ. ջար՝
ժողել, գրամ՝ ժողով, Յուն. ἀ-γέρω-ω ժողել, ἀ-γορ-ά ժողով : Հա-
յերէն կուր, որմէ կարել, կարուակ, և կրճատ կրկնութեամբ
կար-կել և թերեւս նաեւ ամբողջապէս կրկնուելով՝ կարկած = կա-
կր-ած : Գարձեալ հոս կը սլատկանին կար-կառ-ել թէ՛ քեղել և թէ՛
երկնցնել նշանակութեամբ, և կար-կառ (դէզ), գուցէ թէ՛ նաեւ
երկար = կեր-կար կամ կրա-ր և երկայն = կրա-նի :

4. Gar ծորել, Հնդ. գալ՝ ծորել, սորել, ջալ՝ ջուր, Նբդ.
Quelle աղբիւր, թերեւս Յուն. βάλω արկանել, և Հայ. ծոր, որ-
մէ ծորել, անտարակոյս նաեւ ծոր-ծոր (հեղեղատ) :

5. Gar կորող ըլլալ, արմատ կար, որմէ կարել, կարող, կար, կարի,
կարիք, կարեւոր, կորով, կորովի : Քոյր լեզուներն այս արմատին
բայական գործածութիւնը չունին Հայ բառերուն նշանակու-
թեամբ, իսկ նոյն արմատէն բխած Հնդ. գարա և գարա, Յուն.
βαρύς, Լատ. gravis, Գոթ. kaurus, թանր կը նշանակեն : Հաւա-
նական է որ վերջին Հայ բառն ալ իր քոյրերուն հետ նոյն ըլ-
լայ, որուն մէջ բոլոր դժուարութիւնն հանողը միջատառ Ն ձայնն
է, որ ք ըլլալու էր : Սակայն եթէ այն ահագին ոստումն աչքի
առջեւ բերենք, զոր արտաւոր (==արտար-ը==արտարու) բառն ըրած է՝
որպէսզի երկու ք քովէ քով չգան, հոս ալ կրնանք ընդունիլ՝
որ նոյն անպատեհութեան կամ դժուարութեան առաջքն առ-
նուած է՝ նախընթաց ք ձայնը Նի փոխելով, որով թար-ք եղած է
թան-ր : Ինչպէս գիտենք, թանր, սեռ. թանա այն բառերուն կար-
գէն է, որոնք = ձայնէն սլատկառեալ ք տառն ունին, որ կը

կորսուի երբ — դարձեալ երեւան կուգայ ինչպէս +աղց-ը, +աղցոս-
փո-ը, փո-ոս, Ռանջ-ը, Ռանջո- և այլն :

Gardh կամ ghardh ցանկաւ, Հնդ- գարդն, Հսլ. ժլըդ-ատի, Գոթ. grêdus +աղց, և Հայ. ժլար, ժլարեւ: Հաւանական է որ +աղց ալ հոս վերաբերի, եթէ նախապէս գաղց կը հնչուէր և յեւ տոյ ծանօթ ուղղագրութիւնն սկսած է արիբեւ, վասն զի ու նինք քանի մը բառ, որոնք թէ՛ գ և թէ՛ + կը ցուցնեն, որպիսի են ֆանգարեւ և ֆանգարեւ, Ռագեւ և Ռագեւ, փագագեւ և փագագեւ: Իսկ վերջատառ ցին նկատմամբ կրնայ +աղց-ը բառն համեմատուիլ վասն զի ասոր մէջ ալ ց հնչող ատամնականէ մը ծագում առած է: Քաղցը և +աղց իրարու հետ կարծենք առնչութիւն չունին:

Garbh կամ gharbh գրաւեւ, հնդկերէն գրաղհ, գրահ, զանդ- կերէն գարեւ, Հսլ. գարթ, Նսլ. گارک, Հսլ. grabiti, Գոթ. greipan, և Հայ. գրաւեւ, գրաւ էջ 54:

Gi, giv կեւ, հնդկերէն ջի և ջիւ, զանդկերէն ջի, Հսլ. ջիւ, Նսլ. جی, Հսլ. ժիպի, Լատ. vivere, Հայ. կեւ, կենդանի, կենցաղ:

Gu աղբս արկանեւ, հնդկերէն գու՝ նարեւ է պեաս, գու՝նա՝ աղբ, Հսլ. գուլն՝ աղբ, Հայ. կու, կոյանոց, էջ 50.

Gvar վաւել, Յուն. γρῦω վաւել, γρῦός հրդեհ, Հսլ. գոր-էտի՝ քորթոտել, Հրգ. kolo ածոնի և Հայ. կրակ, կրակեալ, կրակաւեղաց:

Ծան. — Տեսանք դարձեալ որ նախալեզուին ց ձայնին հա- յերէն ըստ օրինի կը պատասխանէ կ, բայց նաեւ թ և երբեմն ճ, որ վերջին երկուքն ցին հետ այնպէս կը համեմատին ինչպէս « նախալեզուին կին հետ, զոր քմական անուանեցինք: Իսկ անորոշ թող տալու ենք առայժմ խնդիրն, որ կրնայ յուզուիլ նախալեզուին ց և Հայերէն գ ձայներուն լծակցութեան վրայ յօր: Սա հաւանական է որ դեռ այս լծորդութիւնը պահած քանի մը բառ գոնէ մնացած ըլլան Հայ լեզուին մէջ, եթէ լերկ հնչողները չհնչողներու փոխելու սովորութիւնը տակաւին շատ կանուխ չէր մեզի ծանօթ մատենագրական լեզուէն: Գարձեալ

կան քանի մը բառ , ինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք , որոնք գէթ վերջատառ ֆ կը ցուցնեն սկզբնալեզուին ցին դիմաց : Աս վերջնոյն ձայնը մեզի նման քի կը փոխէ միայն գոթական լեզուն , իսկ միւս քոյրերը կամ նոյն ձայնիւ կը պահեն կամ ջ , շ , փ ձայներով կ'աւանդեն : Միայն Յոյնք β և Լատինք ν կը ցուցնեն մայր լեզուին ցին դիմաց , որմէ կը հետեւի թէ այս վերջինն աւնոց մէջ gv ձեւն առնելէն ետեւ , g ինկած և ν միայն մնացած է : Ասոր կը վկայեն այն ամէն օրինակներն որ նշանակեցինք g տառին ստորեւ : Հոս քանի մը բառ ալ դնենք ξ և θ տառերով , զորոնք այլուր համեմատելու պատեհութիւնը թերեւս չենք ունենար : Կաղին , Յուն. $\theta\acute{\alpha}\lambda\lambda\alpha\nu\sigma$, Լատ. glans . ծոնք , ծոնք Հնդ. ξ ան , Նպ. ξ ; Յուն. $\gamma\acute{o}\nu\sigma$, Լատ. genu , Գոթ. kniu . ծոնք , Յուն. $\gamma\acute{\epsilon}\nu\upsilon\sigma$, Լատ. gena , Գոթ. kinnus , իսկ Հնդ. հանո :—

Gha ֆնալ , ֆալ , Գոթ. gaggan ֆանֆան՝ ֆնալ , Լիթ. ֆնֆոնէ՝ ֆալ : Քոյր լեզուներուն բառերը ghan-gh ձեւով կրճատ կրկնականէ մը սերած կ'երեւին , իսկ մերիններուն արմատն են ֆա և ֆն , որոնցմէ ֆալ և ֆնալ : Աս վերջիններուն նկատմամբ տե՛ս նաեւ ga, gam ֆալ :

Gha, ghan արնել , վերորել , Հնդ. հան , Հայ. $\gg\langle \gg\langle$ ջան , Նպ. $\cup\text{z} ; \cup\text{z}$, և Հայ. ֆան , ֆանել , բայց նաեւ շենուլ , և դատիկ (գենուին) :

1. Ghar ֆերել , Հնդ. հար , Նրգ. ger-n հանելի , թերեւս Յուն. $\chi\acute{\alpha}\rho\epsilon\iota\nu$ որտե՛ս էնել և Հայ. ֆորով :

2. Ghar վեռնալ , շողալ , հնդկերէն ֆհար , ֆհարմա՝ վերմ . զանդկերէն ֆարմա , Նպ. fkr վերմ , fkr վերմօվերմ , Յուն. $\chi\lambda\epsilon\mu\epsilon\rho\acute{o}\varsigma$ վերմ , Նրգ. glimmen շողալ և Հայ. վեր , վեռնուլ , վերանել , վերմ , ֆնլ , ֆուրչի , նաեւ ֆողլ , որուն ջ տառն եթէ կըրճատ կրկնութեամբ մը չի մեկնուիր , մասնիկ մը միայն ըմբռնուեալու է , ինչպէս Վջ = medium բառին մէջ (էջ 72) :

3. Ghar բանել , առնալ , հնդկերէն հար , Հայ. ֆերի (բանըւած , ձեռք բերուած) և ասկէ ֆերել : Դարձեալ հոս կը պատ-

կանի յեան և ընթեռել, յուն. χείρ, χειρός, հնդ. **हृत्** հարանս (առնուլ, ձեռն) :

4. Ghar գեղեցիկ, հին հիւսիսային լեզուն ունի gala երգել, և հնդկերէն կայ գհար-գհարս՝ քրթիջ : Այս վերջնայն նման կրկնըւած է մեր գեղ-գեղել բայն ալ, նոյնպէս գեր (գործել) այս արմատէն է :

Ghars գարշել, գարշուել, զոր տես էջ 58 :

1. Ghu գուշել, կուշել, հնդկերէն հու, զանդկերէն զու, Հսլ. զվա-դէ՛ հնչել, հայերէն գովել, թերեւս նաեւ գ-գոռել և զ-զուել ու ն-նովել, որոնք գուշել նշանակութեան հետ կրնան կապուիլ. սա արմատէն է նաեւ յոյն, հնդկերէն հիւս, Հսլ. զվնը, թէև հայ բառը փոքր ինչ այլայլութիւն կրած է և ըլլալու էր յոսան :

2. Ghu, յծել, հնդկերէն հու, հայերէն յոսնի և յոսնել բառերով պահուած : Աս արմատէն է թերեւս նաեւ զու՛, Ջնդ.

गुह्य զու-գրս (օրհնած ջուր Ջանդկաց) և Հնդ. **होत्र** հօտրս, բայց անշուշտ փոխ առնուած բառ մըն է զու՛ :

Ման. — Համեմատուած արմատներէն տեսնուեցաւ որ նախալեզուին gh տառը մեր մէջ շունչը կորսնցնելով պահուած է կամ գով կամ ասկէ սերած յ (և շ) ով : Վերջնայն օրինակ են նաեւ յեան, յօեան, Լատ. hiem-s, հնդկերէն հիմս ձիւն, ձմեռն. Ջանդկերէն զիմ, զիմս ձմեռն. Յուն. χειών ձիւն, χειμών ձմեռն, ձմերուք, χειμωρ-ίσειν ձմերել, Հսլ. զիմս ձմեռն : Գարձեալ յի, հնդկերէն հայա. յոսնի, Լիթաւերէն ժո-վիս, Յուն. ἰχθός (որուն թէ նախատառ ձայնաւորը և թէ միջաձայն թաւ ատամնականն՝ որ անպէտ յաւելուած են, վերցուելով կը մնայ շ՝ = յոս-կն), Ինչ, հնդկերէն սինհա (առիւծ), և Ինչ (*) (ինծի), հնդկերէն սհամ : Թէև նախալեզուեան gbին հայերէն գ և յ (շ, ժ) կը պատասխանեն ըստ օրինի, սակայն կրնան դիպուածներ ալ պատահիլ, որոնք

(*) Անձնական դերանուն տրականին (Ինչ) վերջատառ յ ն հօրովակերտ դիր չէ այլ արմատական, և նոյն է ես, զի՛ն ձեւերուն = ձայներուն հետ, միայն հոն նախընթաց անդականէն պատասպարուելով յ մնացած է սկզբնական ձեւով, երբ հոս = եղած է անպատասպար մնալով :

նախնական նոյն տառին դիմաց նաեւ է և թ (ս) հանեն : Ահա երկու ապահով օրինակ : Կարդո՞ւր = կո-կրո՞ւր , Լատիներէն grando, Հուլ. քրո-քը , իսկ Յուն. γάλαζα (= χαλαδία) , որուն չ ձայնը սկզբնական ghին համեմատ կուզայ ըստ օրինի . արդ եթէ յունական լեզուին յիշուած տառն ուրիշ մեկնութիւն չի կրնար տանիլ հոս , ան ատեն Հայ բառն հնագոյն քրո-քո՞ւր ձեւէն փոխուած պէտք ենք ընդունիլ յետոյ , երբ նախալեզուին ք ձայնը է ի փոխելու միտութիւնն սկսած էր արդէն նաեւ նախնական gh է ծնած ք ի վրայ տարածուիլ : Ստոյգ օրինակ մըն ալ թ ի է ք-քո՞ւր , որ ըլլալու էր բուն ք-քո՞յն կամ ք-քո՞ւն , ինչպէս կը հետեւի քոյր լեզուներէն , Յուն. σπλην ք-քո՞ւն , σπλάγγιον ք-քո՞րէ , Նուլ. جزء , Հուլ. սք-քէն , Հնդ. պի-պան : Բաւական ապահով օրինակ մըն ալ է թի-թո՞ւն , Յուն. γελιδών , Լատ. hirundo. վերջապէս « փոխուած յ է տեսնեք agh «ել արմատին մէջ , զոր տես դարձեալ առ-ասան , եթէ երասանի և քոքրասան բառերուն հետ , ինչպէս մեզի կ'երեւայ , յարարութիւն չունի , ստուգիւ համեմատուելու է Յուն. ἀγχόνη և Չնդ. ար-ը-ար սք-քան (առասան) նոյնանչաններուն հետ , որով կը հետեւի թէ առ-ասան պէտք էր ըլլալ տառադարձական ընդհանուր օրինաց համեմատ : — Նախալեզուին gh թաւը կամ անարատ կը պահեն քոյրերն , ինչպէս Յոյնն և երբեմն Հնդիկն ու Չանդիկն , կան որ միայն հ շունչը կը ցուցնեն՝ զոր օրինակ Հնդիկն ու Լատինը , կան ալ մեզի պէս լոկ ք կոկորդականը պահողներ , որպիսի են Լատինք , Գերմանք , Սլաւք , նոյնպէս Չանդիկք ու Պարսիկք , և այլք վերջապէս մեզի նման ք , թ շշող ձայներով ալ կ'աւանդեն նոյն թաւն , ինչպէս Երանեանք և Սլաւք : —

Tak ընթանալ , թանալ , Հնդ. քակ , Չնդ. քակ , և Նուլ. تاختان , որ արմատէն են ասպարակ , Նուլ. اسب تک , քակէ (ձի) = ընթացիկ , Նուլ. تازى , թերեւս նաեւ նապաստակ , համեմատէ Լակոներէն ταχίνας , տես նաեւ էջ 45 :

Taks քաշել , Հնդ. քակշ , Չնդ. քաշ , Լիթ. քաշալ՝ քաշեմ , Լատ. tex-ere հիսել , և Հայ. քաշել :

Tap Գապիլ, Գապանալ, հնդկերէն և զանդկերէն Գապ, նպ. تاپ, تب, Լատ. tepeo Բաղնանալ, tepidus Բաղն, Հսլ. top-iti Վերոնայանէլ, և հայերէն Գապ, Գապիլ, Գապանալ, Գաա-իլ = նպ. تاپ, Գապ-ակ = նպ. تاپ :

Tam Բեմիլ, Մեամիլ, հնդկերէն Գամ՝ Բեմիլ, Գամ-ըմ՝ մե-իլ, զանդկերէն Գեմանն՝ մե-իլ, նպ. ٢ մե-իլ, Մեարթ, Լատ. tem-etum Բեմիլ, Լիթ. tamsà մե-իլ, նբգ. daemmer-ung Գըշալոյս, վերջալոյս, և հայերէն Գամ-արեւ, որ մէկ անգամ միայն գործածուած բառ մըն է ամբողջ հայ մատենագրութեան մէջ : Գարձեալ նաեւ Բե-թ-իլ այս արմատէն կրնայ ըլլալ եթէ ք լոկ նեցուկ մըն է նախընթաց Տ ունգականին, որմէ զուրկ է արդի լեզուին մէջ Բեմիլ այսպիսի յենարան է ք նաեւ Գեմարա-արձա-բառին մէջ, նպ. ماخر : Վերջապէս նկատելով որ հայ լեզուն յանդուզն ոստումներ ալ ըրած է երբեմն, անհաւանական չէ ընդունիլ որ նման ոստամբ մը տեղափոխութիւն կրած ըլլայ նաեւ մե-իլ = Բեմ. համեմատէ սաթ = Բառ, նբգ. gans, Կ-դոնիլ-ն = նոնիլ, նբգ. nagel, Գ-բոսոս-բ = Գոսոս, Յուն. δάχρυ λι :

Tar Կարիլ, Կարիլ, Կարիլ, հնդկերէն և զանդկերէն Կար, որ արմատէն են Յուն. τέρας, Լատ. terminus վերջ, սահման. իսկ մեր մէջ ազահովապէս պահուած է Կար նախորով, ինչպէս Կարալսարհ, Կարադէմ, Կարադիր, Կարակոյս, Կարաժամ և բառերուն սկիզբը և արմատով ու պաշտօնիւ նոյն է լատին trans Կարիլոյս, Կարիլ, Կար, նախադրութեան հետ : Մեր արմատէն է թերեւս նաեւ Բեր (և ասկէ Բերի) եթէ բուն սահման, վերջ կը նշանակէր, որ շատ հաւանական է :

Targ, Գարնալ, Գարնիլ, հնդկերէն Գարջ, Յուն. τάρβ-ος Կարիլ, τάρβ-εω Կարիլոյս, անգղոս. thrac-ian Կարիլ և հայերէն արմատն է Կարիլ, որմէ Կարիլոնք, Կարիլոլ, Կարիլիլ և : Մեր Կարիլ արմատն հնագոյն Բերիլ ձեւէն ծագումն առած ըլլալու է, թերեւս նախ Կարիլ ձեւն առնելով և ապա Կ շունչն ալ կորսնցընելով, վասն զի Բ, ինչպէս գիտենք, Կարիլ բաղադրութիւն է : Բայց կրնայ ըլլալ որ առանց այդ միջական փոփոխութեանց նախալեզուին Գ ատամնականն անմիջապէս ինկած ըլլայ, վասն զի

չէ թէ միայն որ այլ և որ ձայնը կորսուած կը գտնենք բառին սկիզբն, երբ իրմէ ետեւ ըլլիր ծ հնչիւնը կուգայ. տես էջ 87:

Tarp ընդարձակ, Լատ. torp-ere, Լիթ. tirp-ti, և Հայ. որդայ և ասկէ կրկնութեամբ որդայուել = որդայուել. Տաղտապէին երթալ զհեռի ճանապարհն. Բզ. 135:

Tarp դարձակ, յոդէլ, լեռնաբէլ, հնդկերէն որդայ, (հնդկերէն որդ-բա, որդ-ալ անհանգիստ, թափառական) Յուն. τρέπω հին Լատ. trep-it (Festus) = vertit որդայուել, trep-idus և ասկէ trep-idare ճեպել, աճարարել, Հալ. trep-ati որդալ, և հայերէն լեռնաբէլ = լեռ-լեռնաբէլ, թերեւս նաեւ որդալ (տրվալ), որոնց նախնական նշանակութիւնն եղած պիտի ըլլայ որդայ շարժել, յոդէլ (մարմնով, հոգեւով): Վերջապէս եթէ հոս չի վերաբերիր որդայ, ասոր հետ պէտք են համեմատուիլ Յուն. θρόπτω = τροφτω և Լիթ. trupù քրեթ:

1. Tars լեռնաբէլ, լեռնաբէլ, որդայուել, ծարուել, տես էջ 57, 67. կը յաւելունք հոս որեւէ (ցամաք, չոր երկիր) և երաշխաւ տարրա terra, առանց որոշել կարենալու թէ պարզական նոյնանշան tar թէ յաւաւելական tars արմատն սերած է որեւէ, սակայն կը կրկնենք թէ երկրորդ դիպուածն աւելի հաւանական կ'երեւայ մեզի:

2. Tars, tras որդալ, շարժարեւել, Հնդ. արտ, Զնդ. արտ, Բարբ. արտ, Հայ. արտ, Լատ. terr-ere = ters-ere, terr-or արհաւիրք, զարհուրանք, Յուն. τρέιν, որ շարժն անհետ ըրած է, ինչպէս որ այս լեզուին օրէնք կը պահանջեն: Արնար զարմանք պատճառել, եթէ ամէն քոյր լեզուներու մէջ պահուած սոյն արմատն Հայ լեզուէն աներեւոյթ եղած ըլլար: Վերադոյն յիշատակեցինք targ արմատին ներքեւ թէ մեր նախնիք ըլլիր ծ ձայնին քով եղած բաղաձայնը դիւրաւ կուլ կու տան, ահա նոյն գործողութիւնն այս արմատին վրայ ալ կատարուած կը գտնենք, որով սկզբնալեզուին tars ձեւն եղած է մեր մէջ արտ, և շատակաստից անցիկ նախդիւ շարժ և յետոյ ը կորսուելով հին առջեւ՝ արտ: Համեմատէ արտ-աւիրք, արտ-ականք, շարժ-ուրեւել, արտ, արտեղ, և այլն: Հոս կը դիտենք որ արտ արմատին վրայ նախնական րտ

յօղուածքն բնով ըստ օրինի փոխանակուած է, երբ այլուր (էջ 57) այս երկու վերջին ձայներուն միաւորումէն կամ ձուլումէն = բն և երբեմն նոյն իսկ լոկ ք գտած էինք՝ և իսպառ ջընջուելով: Իսկ արև արմատը tarsին հետ որ համեմատեցինք, սա էր պատճառն որ աւելի ատամնականներն լինալու մէտ կ'երեւին ըին քով. ապա թէ ոչ արև կրնար հաւասար իրաւամբ նաեւ ghar, horrere քարշեւ արմատին հետ համեմատութեան բերուիլ: Վերջապէս նախաձայն ատամնականը պահելով, բայց վերջատառ չնոյր կուլ տալով երեւան ելած է րող, րողալ, րողումն և այլն. թէեւ ասոնք կարելի է պարզագոյն նոյնանշան tar արմատէ մըն ալ յառաջ եկած ըլլան. բաղդատէ Հնդ. րար-ալ, րար-ոյն:

Tu արեւ, արեւանալ: Հայերէն րարոյլ = րո-ճո-բել և րոսոն (բլուր). Հնդ. րո-ճո, արեւանալ, րի՛՛ջ պարարոսնալ. Լատ. tu-me-re արեւ, tu-mulus քլուր, Լիթ. tu-inti արեւ:

Ծան. — Ինչ երեւոյթ որ դիտեցինք k կոկորդականին վրայ՝ Հայ լեզուին հետ ունեցած յարաբերութեան կողմանէ, նոյնը կը տեսնենք է ատամնականին ալ վրայ, այսինքն՝ մեր մէջ ր, ր և երբեմն նաեւ ր տառերով պահուած է, ինչպէս որ համեմատուած ապահով օրինակներէն կրնանք ստուգութեամբ հետեւցընել: Գարձեալ գոնէ հեղ մը ք նախալեզուին էին զէմն ելաւ. տարակոյս չկայ որ ք, յ, ց քմականներն ալ կէս մը հնազոյն ատամնականներէն ծագում առած են, ինչպէս տակաւին ուրիշ օրինակներ ալ պիտի տեսնենք: Վերջապէս տեսնք որ է ըի քով չղիմանալով աներեւոյթ եղած է երբեմն, թերեւս և չնչով մը դեռ ժամանակ մը երեւալով: Նախալեզուին է ձայնը քոյրերն ընդհանրապէս անարատ պահած են: Գոթացին th = րով հասարակօրէն, բայց երբեմն ալ d = րով աւանդած է մեզի պէս: Ինչպէս որ kի վրայ խօսելով ըսինք թէ կ, նոյնպէս հոս ալ կրկնելու ենք թէ ր է ընդհանրապէս էի փոխանորդը մեր մէջ:—

1. Da, dá րալ, նոյնպէս Հնդկերէն և Զանդկերէն, Նպ.

داد , Յուն. διδόναι , Լատ. dare , Հու. da-ti , և Հայերէն պա և
 քառ . առջինէն դամ , դայց , դալ . երկրորդէն եքառ , դար , դաւ-
 եալ , դարք , արիդար և այլն : Չարմանալի է որ դերմանուհին
 այդ արմատն անհետ կորուսած է : Տես նաեւ էջ 20 :

2. Da, dà կարել, բերել . այդ արմատէն՝ զոր Հնդկին ու Յոյ-
 նը պահած են , կը հանուի աքամն , որուն նախածայն ու ին կը
 համաձայնի նաեւ Յուն. δάδος , սեռ. δῶντος , մինչ դեռ Հնդ.
 դան , Լատ. dens, Գոթ. tunthus բաղաձայնով կը սկսին : Այս
 բանն ունինք դանդան ձեւով ալ դանդանաանդ (ատամնակալ)
 բարդին մէջ , բայց Հայերէն չէ , այլ նոր Պարսկերէն دادان
 բառին փոխառութիւնն է : — Սոյն պարզականին ածանցականն
 է daç իւրեւել, իւրեւել, զոր արդէն էջ 75 յիշատակեցինք . հոս
 կը յաւելուիք նաեւ ծասկել, որուն ոչ յօղուածքին նկատմամբ
 տես էջ 75 :

3. Da կապել, պարել, Հնդ. դա' և Յուն. δέω և ռնգականով
 ածած dam նոսաճել և շինել, կանգնել, որ նշանակութիւնները կա-
 պել իմաստին մէջ մէկ եղանակաւ որումներն են միայն . համեմա-
 տէ Յուն. δέω կապել և δαμνάω նոսաճել, ընդունեցնել, δόμος դան ,
 Լատ. domare նոսաճել, domus դան , Գոթ. tim-rjan շինել, ga-
 tam-jan նոսաճել : Ուրիշ քոյր լեզուներուն մէջ ալ այս արմատը կը
 գտնուի . իսկ մեր լեզուէն հոս կը պատկանին ծածել (= ճակել,
 ճղմել), ծածք (= կալ), դարձեալ դամալիք և դան = դան :
 Նաեւ Յուն. διά-δραμα դամի, լափ (= շրջակալ) և δέσμα կապ մեր
 արմատէն բխած կ'երեւին :

Dar պարել, Հնդ. դար և Յուն. δέρω ճարնել, և Հայերէն դա
 (= ապ) նախգրիւ պա-դառ և ասկէ պարարել : Այդ արմատէն
 կը հանուին նաեւ Հնդ. դար'ա' փայր . դրառ , դրառ'ա' ծառ , Յուն.
 δόρυ փայր , δρῦς կաղնի , Գոթ. triu ծառ , և Հայերէն ծառ , բայց
 նաեւ ան-դառ (ան նախդիր է) . թէ ծառը և թէ անդառը կրնա-
 յին նախնիք իրրեւ հարանեղ նկատել իրաւամբ :

Darç պանել, Հնդ. դարս և դարսա՝ երես , պանի , դարսանա՝ ե-
 ռալ, Յուն. δέρχομαι տեսնել, Գոթ. tarh-jan երեւելի լինել : Հայ
 լեզուն անվթար չէ կրցեր պահել արմատին ու կամ դ (էջ 67, 84)

ձայները տուժելով, որով երեւան եկած են մեր գետանել և երես
և թերեւս նաեւ երազ բառերը :

Dargh կամ dhargh գնդեւ, բռնել և այսպէս գոհալ. հնդ-
կերէն դարգ, Յուն. δράσσω = δράζω, Զանդկերէն դրաթ, Հայ-
դրըժատի, Գոթ. dragan գանդել, կել և հայերէն հանդուրժել.
դարձեալ գերջակ, նալ. درزی և գերջան, նալ. درزن. տես նաեւ
էջ 49 :

Darbh կամ dharbh հիւսել, կաշտել, հնդկերէն դարբն և Հայ-
դարբին և սակէ դարբնել :

Digh կամ dhigh գիշել, Հնդկերէն դին, զանդկերէն դին
նալ. دز (զզեակ) և հայերէն դիշել, գիշ: Նախնեաց դիշիկ
թոճ, գիշ մըն էր լուկ: Պարսեզ, — զանդկերէն գիշի-դար, նալ.
نار دوس որ բուն վայր շարժ գիշի կը նշանակէ, մեզի բնիկ հայ
բառ չ'երեւար, այլ զանդիկ, որ չէ թէ միայն ուրիշ հնդկերո-
պական այլ նաեւ սեմական ազգաց մէջ դազթած մտած է Նրան-
եաններէն ելլելով :

Div գայել, որ հնդիկ լեզուին մէջ միայն բայական դործա-
ծութիւն ունի, սակայն նոյն արմատէն են գիւ (լուսաւոր, վայ-
լուն) և գիւ, որ յոքնակի սեռականով բարդուած կամ ածան-
ցուած ձեւերուն մէջ պահուած է միայն, ինչպէս գիւ-ց-ալն,
գիւ-ց-ապալա, գիւ-ց-ական և այլն: Սովորական դործածու-
թեան մէջ նոյն բառն ոչ գիւ այլ գիւ ձեւն ունի, ինչպէս գիւք,
գիւց և այլն: Տարակոյս չկայ թէ գիւ բնիկ հայ ստացուածք է,
բայց գիւ (զիք) կասկած կրնայ տալ օտարութեան ոչ ոք այլ ք
ցուցնելուն. սակայն չի կրնար դիւրաւ ըմբռնուիլ թէ Հայք այդ
բառն ո՞ր ազգէն արդեօք փոխ առած պիտի ըլլան. վասն զի
Նրանեանց կրօնական զաղափարները չեն ներեր փոխառութիւ-
նըն սպոնցմէ կարծելու — ասոնք մեզի իրենց գիւք միայն տը-
ւած են. ուստի և կը մնայ կարծել թէ հայ լեզուն կամ տնօ-
րէնութեամբ զից տառական օրինաց դէմ անսաստաճ է այդ
բառին մէջ, կամ Հայք նոյն բառն այնպիսի ազգէ մը ստացած
են, զոր մենք որոշել չենք կրնար: Առաջին հնարաւորութիւնն
աւելի հաւանական կ'երեւի մեզի, վասն զի հայական լեզուն այն-

Dhi քիտել, Հնդ. քհի, Յուն. θείωμα, Նպ. և ديد زاج. քիտ, քիտել, դարձեալ քիտք, Նպ. քد և քիմակ, Նպ. քد :

Dhu քիւլ, ծիւլ, Հնդ. քհու, Յուն. θύω, Հնդ. քհու-մա, Լատ. fumus ծուխ, Յուն. θέειον ծծումք, և Հայ. ծուխ և կրկնութեամբ ծծումք, որուն վերջատառ ք յենարանին նկատմամբ՝ համեմատէ պարզութիւնը, բայց նաեւ պարզութիւնը՝ համեմատ Պարսկականին کَشَفَ և բեմբ, բայց նաեւ բեմբ՝ համեմատ յունականին 67μα, տես դարձեալ Բեմբի, ամբար, էջ 85 :

Dhvar, dhru քիւլ, Բաբելոն. քիւլ, Հնդ. քհվար, քհոր, Չնդ. քվար, Նպ. دوارى, Յուն. θόρυμα և Հայ. քուար ու քուու, որոնցմէ ք-քուարիւ և քուարի, քուահ տալ. տես նաեւ էջ 30 և 55 : Այս արմատէն կը հանուի նաեւ քուահ, քուարք, Յուն. θύρα, Գոթ. daur, Լատ. fora-s է քուար, Չնդ. քվար, Նպ. د և և :

Ծան. — Համեմատութեան բերուած օրինակներէն տեսնուեցաւ որ նախալեզուին ձին ք, իսկ dhին ք կը պատասխանէ ըստ օրինի, թէեւ դիպուածներ ալ երեւցան, ուր չէ թէ միայն ձին այլ նաեւ dhին դիմաց թ գտանք : Գոնէ երկու ասպակով օրինակի վրայ ալ տեսանք ք (տանել, տիտ = ծիծ) փոխանակ քի, որ կը մեկնուի նախաւոր լերկ հնչողը շհնչողի փոխելու միտուութեամբ : Վերջապէս վերջատառ ց ալ պիտի գտնենք երբեմն նախալեզուին ձին լծորդ, ինչպէս քանցել, քցել, քաղցր, զոր իրենց կարգին պիտի գտնենք. համեմատէ նաեւ քաղց, կեցալ, զոր արդէն յիշատակած ենք : Թէ արդեօք նախատառ ց մըն ալ նոյն առնչութիւնն ունի թէ ոչ՝ հաստատել չենք կրնար, բայց անհաւանական ալ չենք գտներ : Գոնէ մեր ծանօթ ց նախդիրը — ց-այդ, ց-երեկ, ց-արդ, ց-երբ — կ'երեւայ թէ նրդ. համանիշ նոյնաձայն շԱ նախդրին հետ նոյն սկիզբն ունեցած է և երկուքն ալ կը համեմատին միւս բոյրերուն da, de և այլն համանիշ մասնիկներուն հետ, զոր ոմանք նախադաս և ոմանք վերջադաս կը դործածեն և մերինին պէս հայցական խնդրով հասարակօրէն ինչպէս Յուն. εἰχόνδε, Չնդ. 29 126 ք լսալ, քայալիւրա՝ է քուան : — Քոյր լեզուները նախալեզուեան ձն անվթար կը պահեն ընդ-

հանրապէս, միայն Գոթացիին մեզի պէս էի կը փոխէ. իսկ նա-
խաւոր ձին Հնդիկը և Յոյնք նոյնպէս երբեմն Չանդիկը հին ձայ-
նիւ պահած են, Լատինք էի փոխած են, իսկ միւս քոյրերը և
չունչը թողլով միայն ու ձայնը պահած են մեզի նման. Հնդիկին
ալ մերթ լոկ և չունչն աւանդած է: —

Ուր զնախաւոր, զհնաւոր, զհնդ. և զհնդ. նա, Լատ. noxa զը-
նա, nocere զնախաւոր, nex զհնդ, necare սղանել, Յուն. νεκ-ρός զը-
նա, νέκυσ զնախաւոր, զհնդ. १३५१ նախա և Հայերէն վնաս, վնասել,
վնասակար, որոնք թերեւս բնիկ Հայ չեն՝ վնասողին պատճա-
ռաւ որ յատկապէս արիական է և նոյնն ունեցող Հայ բառերն
ստորջ հայութիւն չեն ցուցներ: Աննախորհր ձեւով աւանդուած
ունինք այս արմատը մենք նեխ, նեխել և այլն բառերուն մէջ, որ
ազգային ապահով ստացուածք են:

1. Nagh զնախաւոր, իսլանդ. նախա, Յուն. γύσσω = γύρω և սակէ ց-γύς,
սեռ. ց-γύς-ος, Լատ. unguis և ungula և Նրդ. nagel և Հայ-
եղանախաւոր, որ վերջին Լատինական ու Գերմանական բառերուն
հետ մերձաւորապէս կը համեմատուի մասնկողմ մէկտեղ, թէեւ
Հայ բառը նախնական նախա ձեւէն շատ այլալուծութիւն կրած է
ը լպիրծ տառին տեղափոխութեան պատճառաւ:

2. Nagh կապել, հնդկերէն նախ և Լատ. necto = neh-to և
հայերէն պահուած միայն նեխ (= կապ) բառով համեմատէ հնդկ-
կերէն նախախաւոր նեխ:

Nu զնախաւոր, հնդկերէն նախ և Լիթուաներէն nau-t և Նրդ. niu-
mo զնախաւոր, որոնք նախախաւոր, իսկ հայերէն միայն կատուին յատկա-
ցուած՝ նախալ:

Ծան. — Նախատառ նով շատ արմատ չկայ որ ապահովու-
թեամբ կարենան համեմատուիլ մեր լեզուին բառերուն հետ:
Այդ ունգականն, ինչպէս միւս քոյրերուն նոյնպէս մեր լեզուին
մէջ ընդհանրապէս անվթար պահուած է. մենք, որչափ կ'ե-
րեւայ, գոնէ բառին մէջ բաղաձայնէ առաջ երբեմն և յ ձայ-
ներու փոխած ենք, ինչպէս զանազան տեղեր նշանակեցինք:

լեզուներն ալ ունին, ինչպէս Լատ. pecus, pecunia պարբէ, Գոթ. faihu, Լիթ. pekus, զանդկերէն պատտ : Հաւանական է որ պարբէ = պարբէ բուն կապեալ կը նշանակէր և ընդհանուր անունն էր ընտանի անասնոց և ասոնք այսպէս կ'անուանուէին հակադրութեամբ վայրի գազաններուն, որոնք արձակ համարձակ կը յաճէին :

Pat էջեալ, պարահէլ, Ռուսէլ, Հնդ. պար և ասկէ պարրա քե-
 րոր, Լատ. petere, Յուն. πεί-πτω, և πτέον թեւ, Նբգ. fe-
 der, Նպ. չ, և Հայ. քերուր և պարահէլ : Կայ նաեւ pad գը-
 րեթէ նոյն նշանակութեամբ և այս վերջինէն ելած են որն և
 հեթ, որոնց հետ նոյն են Հնդ. պար, պարա, Յուն. πούς, ποδός,
 Լատ. pes, pedis, Գոթ. fōtus, Նբգ. fuss և Նպ. ջ, և այլն :
 Առաջին կամ երկրորդ ձեւէն է անշուշտ նաեւ պարել :

Pap, pamp քապարել և քաքուշտ, թերեւս նաեւ քաքուկ :
 Համեմատէ Լիթ. pāmp-ti ոտի, քերնու, pampalas քեր :

1. Par, pra Ռուսէլ, Ռուս, Հնդ. պար և պրա, Յուն. πείραγμα
 կրկնաւոր, Լատ. pleo, Հայ. հեղուլ և զեղուլ, հեղեղ, վերջին
 երկուքին մէջ հ կլուած, նոյնպէս ընուլ և լի բառերուն սկիզ-
 բը . իսկ յի և յուլ, որոնք նմանապէս հոս կը վերաբերին, փո-
 խանակ հի նուազագոյն յ շունչը կը ցուցնեն : Մեր յուլին հետը
 համեմատէ Յուն. πολύς, Գոթ. filu, Հնդ. պարա, պարա, Հպ,
 քաքուշտ, Նպ. չ, և այլն : Նաեւ պար, պարաց որ բուն
 քաքուշտ, ժողով կը նշանակէր անշուշտ, ուրիշ արմատէն ե-
 լած ըլլալ չի կրնար :

2. Par երբեալ, հեռանալ, Հնդ. պար, Յուն. πείρω = πείρω,
 Գոթ. faran, և Հայ. հեթի, հեռանալ, բայց նաեւ քարել : Առա-
 ջին երկու Հայ բառերուն հետ համեմատէ Գոթ. fairra, Նբգ.
 fern հեթի, իսկ վերջնոյն հետ Հնդ. պարի և Յուն. περὶ շարժնա-
 խաղրութիւններն, որոնք նոյնպէս նոյն արմատին ծնունդ են :
 Այս նախդիրը մենք ալ ունինք պարեգօտ բառին սկիզբը, զոր
 սկիզբէն ետեւ շատ աւելի յաճախութեամբ սկսած են գոր-
 ծածել, ինչպէս պարունակել, պարիակել և այլն :

Pic յեւել, պիւել, հնդկերէն պի և ասկէ պիսա յե . Յուն.

ποικ-ίλος պիսակ, Գոթ. filu-faih-s պէս պէս, նպ. ասլ պիսակ և հայերէն պէս, որպէս, պիսակ և այլն :

Pig Դերիել, հնդկերէն պինջ, և ասկէ պինգալ՝ գորշ, Լատ. pingere Դերիել, Հսլ. պէգը՝ պիսակ : Հայ լեզուէս հոս կը պատկանի գիծ որ նոյնանշան է պիգի = պիծ-ը բառին, այս վերջինը զ լսիրծ տառին տեղափոխութեամբ, ինչպէս քանի մը հեղ նշանակեցինք իսկ պիգի բուն Դերիոսած, ժաւհոսած կը նշանակէր նախապէս անշուշտ : Հաւանական է որ հոս վերաբերի նաեւ քիծ, որուն թէ տառական հանգամանքն և թէ նշանակութիւնն ոչինչ դժուարութիւն կը հանեն համեմատութեան :

Pis գլրիել, ծծիել, հնդկերէն և զանդկերէն պիշ, Լատ. pinso Յուն. πείσ-σω, Հսլ. պլիատի և հայերէն գիշ որմէ գլրիել, անշուշտ նաեւ գիրիել, որ սակայն անսովոր երեւոյթ մըն է, եթէ է ածանցական pisk արմատէ մը ծագում չէ առած :

1. Pu զարնիել, հորիել, Յուն. πείω, Լատ. pavio, Լիթ. piauti, և հայերէն գորի ամիտիուած հնագոյն գորի ձեւէն և կը սերի նոյնանշան puk ածանցական արմատէ մը, եթէ + լոկ մասնիկ մը չէ : Քոյր լեզուներէն հնդկերէն պոտրա որդի, պոտա՝ յոգ, Լատ. putus, pulus հորի-ն նոյն արմատին կը վերաբերին : Պարզականին կրճատ կրկնականն է թերեւս նաեւ գոր-գի, որմէ ամգոր-գիել :

2. Pu գիշել, հորիել, գորիել, հնդկերէն պո- և ասկէ պո՛ճանո՛ հոգ, պո՛ճանո՛՛ կրակ . Յուն. πνέω և ասկէ πνεύμα շունչ, նաեւ πύρ հոտ, և πύω հորիել . Լատ. putere գորիել, հորիել . Գոթ. fōn և նրգ. feuer հոտ : Հայերէն գոր- կամ միայն շունչը մնացած՝ հոտ, որոնք գո և հո ձեւերով կ'երեւան՝ հնագոյն գոր- և հոտ կրկնաձայներէն ամիտիուելով տակաւ : Սակայն հայական լծորդները պարզ չեն մնացած այլ զանազան սահմանատառով կամ մասնիկով աճած են որ են որ, թ, ք, +, շ. գոր-+ : գիշել, գոր-գոր-գիել, գորիել, գոր-թորիկ, հոր-որ, հորիել, հոր-գի, հոտ, հնոց . ինչպէս որ էջ 38 և 30 յիշատակած ենք, ասոնց բուն սկզբնական ձեւն ալ spu, որչափ կ'երեւայ, պահուած է մեր մէջ «գո» «գոր-գիել կրկնականով :

Prask, praç հորիել, հնդ. պրաշ = պրասի, զանդ. պրես, հպ. 𐭛𐭏𐭕𐭕 𐭏𐭕𐭕 𐭏𐭕𐭕 𐭏𐭕𐭕 պրես, նպ. 𐭏𐭕𐭕𐭕, Յուն. πράσσω = πρασιω և

բառերուն մէջ, որ ստուգիւ հայ չեն: Գարձեալ բնիկ չ'երեւար մեզի քեօ (կապուած) հաստաքեօ (ամրապինդ) բարդին վերջըն, որուն հետ համեմատուելու են զանդկերէն և հպ. բասթա և նպ. աս: աս: Իսկ պէնք, պէքել բառերուն հայութիւնն անտարակուսելի է. հաւանական է որ երբեմն քէնք ձայնն ունէր մեր արմատն ալ. համեմատէ բանք = կապան:

Bhar քերել, հնդկերէն քհար, զանդկերէն և հպ. բար, նպ. քար քերել անարձ, Յուն. φέρω, Լատ. fero, Գոթ. bairan, Հսլ. քերոն, Հայ. քեր, քերեմ, համբարել, համքերել, նաեւ քեօն, թերեւս նաեւ քերան: Այս արմատին տեղափոխեալ bhrâ (անոցանել) ձեւին կը հանուի, bhrâtar եղբայր = քղայր որ գաղղիական frère ձեւէն աւելի, կրնանք ըսել, այլայլութիւն կրած է: Միւս քոյր ձեւերն են հնդկերէն քհրօօր, զանդկերէն և նպ. քրօօր, նպ. քար, Յուն. φρατήρ, Լատ. frater, Հսլ. քրօրբ, Գոթ. brôthar և այլն:

Bhar շարնել, մրգ. bern քաղիել, Լատ. ferire վերստերել, թերեւս նաեւ forare ծակել, և հայերէն քաիել, քաիւն, որոնց ի տառն հնագոյն քաիել և այլն գրութեան կ'երեւի թէ մնացորդ է, այսինքն ի նախընթաց ղէն պատճառեալ անպէտ յաւելուած մըն է, որուն ազդեցութեան տակ յետոյ ղ բոլորովին ընկճուած է: Այսպիսի մեկնութիւն մըն ալ տալու է կարծենք նաեւ քաիչել գրութեան. եթէ չենք սխալիր, թէ քաիել և թէ քաիչել քաիել և քաիչել ալ գրուած կը գտնուին:

Bhark, bhak, նաեւ bhac քայիլել, բարբախել, Գոթ. bairh-ts քայլան Հսլ. քիլիլ քայլան, հնդկերէն քհրօ, և հայերէն քրօ որմէ կրկնութեամբ և ըի տեղափոխութեամբ բո-քբախել:

Bharg շողալ, խորիւլ, բաշտալ, հնդկերէն քհրօ, զանդկերէն քարօ՛ շողալ, քերեմ՛ շողալ, Յուն. φλέγω և ասկէ φλόξ բոց, φρύγω խորիւլ, Լատ. flagrari բորբոսել և հայերէն բարի (կծու), բարիանալ. թերեւս նաեւ բաշտալ եթէ բաշտալ կը հնչուէր երբեմն, բայց տես agh ընշալ, բաշտալ:

Bhargh օճիլ, հնդկերէն քարհ, զանդկերէն քարեղ, և բարեղան՝ բարշտան և հայերէն բարի, բարշուք, բարշաւանդակ, նաեւ բարշ և բարշք:

Bhu բուլ, Բնակել, Հնդ. բհւ- , Յուն. φύω , Լատ. fuo, fui , Լիթ. buti, և Գոթ. bauan Բնակել, և Հայ. բաւել, բաւանդակ , Բովանդակ, Բոյն , իսկ Բոյ , Բաւանել Բաւարդականին ուով աճած ձեւն են :

Bhug Բաշանել, ըմբոյնել, Հնդ. բհւ-ջ , Լատ. fungor, և Հայ. Բաշանել, նաեւ Բաշ , զնդ. Բաշա , Նպ. չ : Ունինք բառ մըն ալ Բոտ (կեր) , որ խոտաբոտ բարդին ծայրն ալ կ'երեւայ և Բաշանելին արմատէն բաժնուիլ չի կրնար : Ասոնց թ և ր տառերուն յարաբերութիւնը նոյն կամ նման կ'ելլէ որոշել և բոտոտ բառերուն նոյնաձայն զրերուն հետ (տե՛ս էջ 83-84) : Bhug նուազում է bhag նոյնանշանին , զոր տես :

Թռն. — Նախալեզուեան bh շատ փոփոխութիւն կրած չէ և պահուած է թով և շունչն անզգալի մնալով . այս օրինակին հետեւած են քոյր լեզուներէն շատերն ալ : Նախնական ամբողջութեամբ նոյնն աւանդած են Հնդիկը և Յոյնը , իսկ Լատինը և տառով կը ցուցնեն նոյն թաւ ձայնը : Եթէ նաեւ դոնէ հեղ մը ոչ գտանք փոխանակ քի նախնական bhի դիմաց , այս երեւոյթն ալ կը մեկնուի այն միտութեամբ , զոր նշանակեցինք երբ է , ր ձայներուն տեղ երեւցած է , ր տառերուն մեկնութիւնը տըււինք , էջ 82 , 89 :

1. Ma , մայել , Հնդ. մա՛ և Հայ. միայն արդի լեզուին մէջ մա , որմէ մայել : Նոյն նշանակութեամբ կայ նաեւ mak , որմէ Հնդ. մակակա մայող և Յուն. μακάομαι մայել և Հայ. մաի : Քոյր լեզուները կը ցուցնեն muk , mug մելլել , մակել : Յուն. मुख մակելն , Լատ. mugire մակել , որոնց հետ համեմատուելու են Հայերէն մանջ , մակել , որոնց պարզագոյն մա արմատէն է նաև ման : Յուն. मुख մանճ , տես նաև էջ 46 :

2. Ma , man լափել , յեւել , հատեմարել , Հնդ. և Զնդ. մա՛ , Յուն. μέτρον լափ , μέτρος միմուսմանող , μέμω կապէկ , Լատ. mē-tior լափել , Հայ. ման , որմէ ն նախդրիւ՝ ն-ման , ասկէ նմանիլ . դարձ

եալ մանն և ասին (էջ 72) « սահմանատար . և մար , որուն հետ մերձաւորապէս կը համեմատուի հալ . Քերս :

Այս արմատէն կը հանուի նաեւ Հնդ . և Զնդ . mātar, Յուն . μήτηρ , Լատ . mater , նրգ . mutter , նպ . ماد և Հայ . մայր , որ գաղղիական mere ձեւին աստիճանն հասած է գրեթէ :

Յ . Ma, man մոռթել , կարծել , Հնդ . և Զնդ . և հպ . ման , նպ . مائة , Յուն . μέντις , μέμονα , Լատ . memini , mens , Գոթ . ga-mun-an , նրգ . meinen , և հայերէն իմանալ , իմացայ , իմաստ և Քար :

4 . Man մաւ , Զնդ . և հպ . ման , Յուն . μένω , Լատ . maneo , նպ . مان և Հայ . մաւ , մացորդ , մացուած , տես էջ 41 , 51 :

5 . Man մանրել , զոր տես էջ 28-29 .

6 . Man մանել , որ բայական դործածութեամբ Հայ լեզուիս մէջ միայն սլահուած կ'երեւի՝ մանել , մանուած , որմէ է նաեւ մանեակ , և ասոր հետ լծորդ են Յուն . μονιάκης , Լատ . monile , հալ . մոնիստ :

Magh, mag Քեշեւ , Հնդ . մահ , Զնդ . մաղ , Յուն . μέγας , Լատ . magnus , Գոթ . magan մարնել , կարել , և Հայ . Քեթ , Քեթանալ , Քեթարել :

1 . Mar Քեանել , Հնդ . Զնդ . և հպ . մար , նպ . مردان , Յուն . μαρναίνω մարուիլ , ερωτός = μορτός (գաւառական) մահկանացու , Լատ . morior Քեանել , mors մահ , Գոթ . maurth սպանութեան , Հայ . Քեանել , մահ , և մահկանացու , որոնց կ'ըզուցը Քեւ արմատին = բնէն կրնայ մեկնուիլ՝ եթէ բ ինկած համարինք : Այս արմատին կ'երեւայ թէ կը սլահանին նաեւ մարդ , նպ . مرد իրր մահկանացու և մար , իրր Քեանել ջուր և սակէ մարտանալ , համեմատէ Լատ . mare թով , Գոթ . mari-saivs թով , նպ . مرداب .

2 . Mar Քեանել , մարանել , Հնդ . մար , Յուն . μάρασθαι , թերևս Լատ . malus լար , և Հայ . Քելք և մարտ , որոնցմէ Քեանել և մարանել :

Յ . Mar , մաշել ուստի և աղալ , մաշել , նպ . مالیدن Յուն . μόλλω , Լատ . molere , Լիթ . մալտի , Գոթ . malan և Հայ . մաղ , մաղել ,

Տալել, թերեւս նաեւ Տա-Տալ կրկնաւոր :

4. Mar Տարել, տեւալ, Հնդ. մարինա՝ Տար, Յուն. μέλας «-»,
և հայերէն ի Տարն դառնալ, ի Տար դարձուցանել, Տար, Տարը,
Տարիկ, Տալլ, գուցէ թէ նաեւ աղջատաղջ, , և արդի լեզուաւ
Տարիլ որուն հնագոյն ձեւն էր թերեւս Տարիլ :

Mark Տարտ-ել = Տարտել, Տարտանալ, Հնդ. Տարճ, Յուն. μαρκίω
լաւ. marcere, և murcus Տարի :

Marg Կերել, Կարել, Հնդ. Տարջ, Յուն. α-μέργω Կարել, α-μέλγω
կիւել, Լաւ. mulgere, նրդ. melken կիւել և Հայ. Կարի, և Կար-
կանալ : Մերի կը նշանակէ «հագուստը Կերելով, Կարելով հանուած»
կամ Կարուած, Կարելորած :

Mars Տարանալ, Հնդ. Տարշ. Լիթ. Կարշտի, տես էջ 37 :

Marg Կերել, Կարճել, Հնդ. Տարջ = Տարջ, Լաւ. mergere,
Հայ. Տարի և սակէ Կերել, գուցէ թէ նաեւ Կարճիլ, որուն հետ
լծորդ կերեւայ նոյնպէս Կարեւել :

Migh (Կարել) Կարել, Հնդ. Կարի, Կար, Զնդ. Կար, Յուն. ο-μίχρω
Լաւ. mingere, Հայ. Կար, Կարել, և Կարի, Հնդ. Կար, Կարի,
Զնդ. Տարի, Յուն. ο-μίχλη, Լիթ. Կարի :

Mit Կարեւել Տարեթիւ լաւալ, Հնդ. Կարի, և սակէ Կարա՝ Բարեթիւ,
նոյնպէս Զնդ. Կարի և նոյ. Կար և Հայ. Միտր և Միտրական դիր,
որոնք բնիկ չեն, իսկ Տարեթիւ, որ դարձեալ սա արմատէն է,
օտար չէ : Համեմատէ Յուն. μοῖτος, Լաւ. mutuus Կարի :

1. Mu Կարել, muk Տարել, տես էջ 46 .

2. Mu Կարել, Կարել, Հնդ. Տար, Յուն. μύω, Հայ. թերեւս
Տարթ սա արմատէն է, եթէ առաջին muէն չէ :

Ման. — Երթնական ուղական ին վրայ սա դիտելիքն ունինք,
որ ուրիշ լեզուներուն նման մեր մէջ ալ թէեւ անվթար կը մնայ
երբ նախատառ է, բայց «ի կրնայ փոխուել» երբ որ իրմէ
հտեւ բարաձայն մը դայ անմիջապէս, ինչպէս «սա» = «սա», «անա»
= «անա», «պարտան» = «պարտան», «տան» = «տան» եւայլն բառերը կը
վկայեն : —

Yag յագել, յալտ առնել, Հնդ. յաջ, Չինդ. յաչ, նպ. یشا
և ասկէ یداج, Ասորոստ. Յուս. یشاج, یشاج. իբրեւ հայերէն նը-
շանակուածները մենք չենք կարծեր որ բնիկ ըլլան :

Yam, yat, yan, Բանել, Վանալ, Հնդ. յամ, Չինդ. յամ, Յուս. Շիթո
իներել, Շիթա պարիթ, Հայ. յամել, յամառ, յամր, Վանալ,
Վանք, Վարագով :

Yu, yug յոբել, լծել, յաւելալ : Հնդ. յա, յապէ ձգել, լը-
ծել, յոդել, յաւելուլ . յապէ յոդ, յաջ լծել, յոժարիլ, յոդնիլ,
յոթա ջանք, ճիգն . յաջ զոլոզ, զոյգ . յաթա լուծ, զոյգ, զա-
ւակ : Զանդկերէն յա յոդել, տեւել . յաւիտեանք . յասյարդ,
նպ. ۷۷۱ յաւէտ, յաւիտեանք . յաջ յոդել : Յուս. یشاج یش-
դել, լծել . یشاج լուծ : Լատիներէն jungo յոդել, con-jux լծա-
կից, ամուսին . jugum լուծ . jugiter միշտ, յաւէտ : Գոթերէն
juk լուծ, զոյգ ևայլն : Նոյնանշան կրկնաձեւ արմատին հնդիկ
լեզուին մէջ մանաւանդ առած զանազան առումներն՝ որոնք ըս-
կըզբնական նշանակութենէն առանց դժուարութեան կը բխին,
ընդհանրապէս լիովն ստուգութիւն կամ երբեմն մեծ հաւանա-
կանութիւն կուտան հետադայ համեմատութեանց, որոնք տառա-
դարձական հանդամանաց կողմանէ ոչինչ դժուարութիւն կը կրեն :

Միայնսա դիտողութիւնն ընենք որ նախատառ յ կամպահ-
ուած է կամ ինկած, կամ լի, ջի, յի, նաեւ զի փոխուած
կամ յ կորսուելով շ նախդիրը վրայ եկած է : Այսպէս յաւելուլ,
յաւելուած, յաւականել, անյա, յաւէտ, յաւիտեան, յաւէժ
(միշտ ապրող), յադ, յադել . յապնել կամ յոպնել, յոպ . յաժ-
արել . աւելի, առաւել . լուծ, լծել . ջնի, ջնկատ . յիթ (=ծիւղ)
յիթել . զաւակ, զադ, զադել, զոժող, զաող, զոթ, զաթել, զա-
գական :

Ծան. — Այդ օրինակները կը ցուցնեն որ նախալեզուեան յ
բաւական չարչարանք կրած պիտի ըլլայ այն զանազան կերպա-
րանաց տակ մտնելով : Նոյն տառադարձական օրինաց համեմատ
կրնանք նաեւ յաջորդները բաղդատել, յասար, Հնդ. և Չինդ. յա-
չա, Յուս. یشاج, նպ. یشاج, յաչ, Չինդ. յաչան, նպ. یشاج, یشاج, Լատ.

juvenis, Գաղ. jeune, զոր նախնական ձեւով ալ աւանդած են մեր յաւանակ ու յաջանակ բառերը : Գարձեալ նոյն ծագումը կը ցուցնեն յեր, յեր և այլն, որոնց կը համեմատին Գոթ. jus, Հնդ. յո-յամ, Յուն. ἵμερος րոտ : Ալերջայտս լեարդ ինչպէս լոտ, լոթ, սկզբնական յ է յառաջ եկած և մը մեր դէմ կը հանէ, Հնդ. յակր, Լատ. jecur, նպ. 𐎠𐎡𐎴, տես էջ 75, 76. — Քոյր լեզուներէն Հնդիկն ու Չանդիկն, ինչպէս նաեւ Լատինը և Սլաւք ընդհանրապէս անվթար աւանդած են նախալեզուին յ ն, իսկ Պարսիկը Շ ի կը դարձնեն Իտալացւոց պէս : Յոյնք՝ յ բնաւ չեն պահած, միայն երբեմն չ տառով աւանդած են, որով մեր յ (ը) ին մօտ կուգան : —

1. Ra, ran հաշիւ, հեշտանալ, տերել, Հնդ. բան, Յուն. ἔραμαι տերել, ἔρος տեր և հայերէն թերեւս քրանի, երջանիկ : Քոյր լեզուներն ունին նաեւ ram հաճիւթ, ras բաշալ, որ յայտնի ածանցականք են և մեր մէջ լծորդ չունին եթէ չենք սխալիր :

2. Ra հաշիւ, արհամարհել, rap շարժողութիւն, ոչքալ, rabh հաշիւ, քաշիւ, ras հաշիւ : Ասոնց արմատական և սկզբնական նշանակութիւնն էր յոյճել : Հնդ. բա, Լատ. latrare, հսլ. լայտի, Գոթ. laian հաշիւ կը նշանակեն, որ նշանակութիւնը կը բովանդակուի թերեւս մեր լուստին մէջ, և կրնայ նոյնանշան rag արմատի մը ծագումն ըլլալ : Պարզական ra ին կը պատկանի մեր լոյն, իսկ կրկնական են լո-իւն, լո-լական : Ասոնք նշանակութեան կողմանէ եղանակաւորում կրած են : Մեր ոչք (= զք) ու ոչքալ բառերն աւելի rap քան թէ rabh արմատէն բխած կերբելին, նոյնպէս շարժողութիւն (= շարժողութիւն) շ նախդրիւ (էջ 65-64) : Համեմատէ Հնդ. բառ, լառ, և Յուն. ὀλοφος, Լատ. lamentum

* Զէ թէ միայն բառին սկիզբն այլ և մէջ կամ վերջը կրնայ նախնական լ ճի փոխուիլ, ինչպէս քանի մը օրինակ արդէն յիշատակեցինք, էջ 65-66 : Հոս կը յաւելուիք լո-անալ լոճանալ, Լատ. lavo, րայդր կամ տալր, Լատ. levir, Հնդիկերէն րելու, Յուն. δαίρ. տարտալ, շրտալ (դդալ), Հնդ. րարու :

ողք : Աբհ արմատն , որմէ ելած կ'երեւայ արհամարհել կրկնականը թի միջամտութեամբ , սլարզական ra կամ արին տով աճած նոյն անշան ձեւը կարելի է ըլլայ . իսկ սենալ նոյն է բուրբոյլին կամ տեղափոխութիւն կրած է եթէ նախնական ձեւն էր ra . Մեր լուիւն , լուական բառերուն պէս կրկնական են նաեւ Յուն . *λάλος* շարժալ , նրգ . *lallen* խոսիլ , որոնք նոյն են ծագմամբ , թէ եւ իմաստիւ եղանակաւորեալ : Էջ 62 յիշատակած ենք ար արհնել , աղալել , որ հոս յուզուած ra արմատին համանիչ է :

1. Rag ներկել , գոռաւորել , Հնդ . բալ , և ասկէ բախտ գոռաւոր , կարծիք , և բալաս՝ շտէլ , ճշուշ , ճախ , Պենուրո , հոլ , երկեր և բալանի՝ գէլեր , Յուն . *ρέζω* = *բեչա* ներկել , *ερεθος* խաւար (դըժոխոց) . Գոթ . *rigis* խաւար : Էջ 64 յիշատակեցինք այս արմատին ուրիշ մէկ ձեւն ալ *arg* շալ նշանակութեամբ որ համանիչ է և համեմատեցինք արծարծել , արծնել , արծաթ բառերը . հոս կը յաւելուիք նախ ն նախորդն՝ ներկել (էջ 59) , նարաւտ (= նարալտ , էջ 63-4) , և երկրորդ՝ երկին , երկիր , երեկոյ : Այս երեք վերջիններն որ է սկզբնատառն ունին , կրնան թէ *arg* և թէ *rag* նոյնանշաններէն յառաջ եկած ըլլալ , մեզի երկրորդ դիպուածն աւելի հաւանական կ'երեւայ , ուստի և նախաձայն է արմատական չէ :

2. Rag աղղել , զարել , Յուն . *ορέγω* , Լատ . *regere* , և ասկէ *rex* իշխան , արտայ և Գոթ . *rakjan* , որմէ *reiks* արտայ և Հնդ . բալան , իշխան , արտայ : Անհաւանական չէ որ նաեւ մեր արտայ , արտունի և այլն բառերն հոս սլատկանին թէեւ տառադարձական օրէնք այնչափ նպաստամատոյց չեն :

* Աս համեմատութեան դէմ զինող բոլոր դժուարութիւնը կը ծագի + տառէն որ ըստ հայ տառադարձութեան օրինաց ըլլալու էր է , տես էջ 79 : Սակայն ճիշդ նոյն ճամբով յառաջ եկած են նաեւ ը+ և թ+ (= թե+) արմատներն , որոնցմէ ելած են ը+նուլ , ը+ուստ , ը+—ը+ուր և թե+ել (սրել) , որ կը համեմատին Յուն . *στέγω* քոյնել , արհել և *στίγω* արհել , արել բայերուն : Արդ այս տառադարձական օրինականցութիւնն հետեւութիւն է այն միտութեան , զոր մեզի ծանօթ հնագոյն հայ լեզուն կը ցուցնէ նախալեզուն չէ թէ միայն k ձայնը թաւացնելու , այսինքն + = ինի փոխելու , այլ

Ragh արագեւ, Հնդ. բանդն և բանն և բագնոս՝ արագ, Յուն. ελαγός և Լատ. levis = legvis Բեթե = արագ. Իսկ հայերէն դարձեալ = և է նախատառ ձայնաւորներով արագեւ և երագեւ, արագնք և երագնք, որոնց եզ. ուղղակիաններն իրենց ու ձայնը տուած են՝ արագ և երագ: Կայ նաեւ argh նոյնանշան ձեւ մը, զոր տես էջ 64.

Rad գծեւ, +երեւ, Հնդ. բար և Լատ. radere, Հայ. թերեւս արար: արարեւ:

Ri եր-երեւ, Գոթ. reiran, Հնդ. լեւյա:

1. Rik լիանեւ, Հնդ. բի և բիճ, Յուն. λείπω, Լատ. linquo, Գոթ. leihvan գոն րաւ = արելին Բողաւ, և Հայ. լիտ, որմէ լիանեւ, թող լիտ լինեւ, սին-լոր:

2. Rik գծեւ, Հնդ. բի, լի, Յուն. ερείχω, Հայ. յլիեւ = յլիեւ:

Rig րաւ, երերեւ, Հնդ. բեջ, Յուն. ελελιζω = ελελιγω, և Հայ. երիւղ, երին, երինչեւ, բայց տես նաեւ targ:

Righ լիւ, Հնդ. բին, Յուն. λείγω, Լատ. lingo, Հնդ. լիթոն Գոթ. bi-laig-ôn և Հայ. լիղուլ և լիղուլ, թերեւս նաեւ լիղու:

Rug քեկնեւ, իշո-ցնեւ, Հնդ. բոջ, Իսկ Լատ. lugere րգաւ, Հայ. լոջանեւ:

Ruk, ruks լուեւ, լուլեւ, Հնդ. բուճ, բուհչա՝ լուլա, Ջնդ. բուճ, բուհչա՝ լուսասար, նպ. روشن افروختن, Լատ. lucere, lux լոս, Լատ. luna = luena լուսն. Գոթ. liuhjan, հուլ. լուսը՝ լոս. լուսն՝ նշոյլ, և Հայ. լոս, լուսաւոր, լուսին, լուսանն, լուսանեւ, լուսկի, թերեւս նաեւ աշարուրէ կամ արշարուրէ, (կայ նաեւ արշարուրէ թէ շենք սխալիր) և լուրջ = լուրջ, եթէ շ և ջ տառերէն աւ

նաեւ նախամայր ցէն հայ լեզուիս մէջ | ի փոխուած ձայնն, որ երեւոյթը բնապէս ալ կը սպասուէր Վասն զի ինչ տարբերութիւն կրնար ըլլալ հնագոյն և նորագոյն | ձայններուն մէջ, և եթէ կար՝ այնչափ մեծ չէր, որ գոնէ քանի մը պարագայից մէջ հարկադրուած էր տեղի տալ Բողաւ մեծագոյն զօրութեան, որ տակաւ սկսած կ'երեւայ բոլոր հայ լեզուին վրայ տիրել ազդուապէս:

ուջ օտարամուտ է ք, որ հաւանական ալ է՝ ինչպէս բարժա-
նել և տարժանել բառերուն մէջ :

Մ-ն. — Ամէն հայ բանասէր գիտէ որ մեր լեզուն ընդդիմու-
թիւն կը զգայ նախաձայն ք տառի. բայց կ'երեւի թէ այդ մի-
այն մեզի յատուկ չէր . ինչպէս արդէն էջ 38-39 նշանակած
ենք , նոյն իսկ կարծես նախալեզուն սկսած էր աս կողմանէ
դեղեւելի : Ուստի և հայ լեզուն քոյրերէն շատին նայելով (յու-
նականէն զատ թերեւս) թէ եւ օտար ձայնաւորի (ք , =) յե-
նարան մը կուտայ ջով սկսած արմատներուն , սակայն կրնայ
խնդիր յուզուիլ թէ արդեօք նոյն իսկ նախամայր լեզուն այն ար-
մատները ձայնաւորով չէ՞ր սկսեր , կամ թէ ք՝ որ կէս ձայնաւոր
մըն է արդէն , լեզուին սկզբնաւորութեան ատենն իսկ նոյն
գուցէ թէ բնատուր նեցուկը շունէ՞ր , և քոյր լեզուներէն շա-
տերն յետոյ միայն տեղափոխութեամբ չլլիրծն արմատին սկիզ-
բը չե՞ն բերած : Բայց այդ խնդիրը թողլով իւր հաւանականու-
թեան , հոս դիտենք որ նախալեզուեան ք մեր մէջ ք , ռ , ւ ,
ձայներուն բաժնուած է տակաւ , միւս քոյր լեզուներուն նման՝
զանդիկ ու հին պարսիկ լեզուներէն զատ , որ ք միայն կը ցու-
ցընեն : Մեր -ն որ ընի ամփոփում կ'երեւայ , կը ծագի երբեմն
RS բաղադրութենէ և մերթ հնագոյն զի թաւն է լոկ : Նախա-
տառ ու ով ույք , Հնդ. բոյէ և Ղատ. res բառերուն հետ կ'երեւի
թէ համեմատելի է :

1. Va , u պ-ի-նէլ , Հնդ. ո՛ւնա , Յուն. εὐνίς , Գոթ. vans պ-
կու և Հայ. ունայն :

2. Vâ փէլ , Հնդ. և Չնդ. վա՛ . համեմատէ Յուն. ἀήτης , Հնդ.
վա՛րի , նպ . ڤا և Հայ. աւդ :

3. Vâ , vi հի-տէլ , հենու-լ , Հնդ. վա՛ , հուլ. viti , լատ. viere . այս
արմատէն կը հանուի հասարակօրէն նաեւ vitis որն , vimen բ-
բուռի , հե-ի , vinum , Յուն. οἶνον , Հայ. փէնի , որ բեր որն , կը
նշանակէ : Դարձեալ հոս կը պատկանին Չնդ. վա՛րի և նբդ. weide
աւ-ի : Մենք մեծ հաւանականութեամբ հոս կը բերենք նաեւ
հենուլ և հեսկ , վասն զի կ'ընդունինք թէ ինչպէս յոյն նոյնպէս հայ

զուն կրնայ հնադոյն վ ձայնն հ շունչի փոխել: Գործիս ընթացքին մէջ քանի մը ուրիշ օրինակ ալ յառաջ պիտի բերենք, հոս երկու բառ յիշենք, արուեստ որ արհեստ ձեւն առած է յետոյ, այսինքն ուսման եղած է հ. դարձեալ մեր հետեւի բառին լծորդ է Հնդ. սաքեա և Զնդ. հաքեա (ձախ), ուր կրնանք ընդունիլ թէ հետեւի հնադոյն հաւեալ ձեւէ մը յառաջ եկած է, այսինքն նախատառ հ կորսուելով և միջատառ վ հի դառնալով: Վերջապէս նաեւ հիւսել, հիւսէն բառերը կ'ուզենք նախնական vi արմատին նոյնանշան viç = visk ածանցականէ մը բխած համարիլ, որուն հետ նաեւ հիւս գեղեցիկ կը միանայ: Կան որ հիւսել արմատն որմէ հիւսն, համեմատած են piç արմատին, հետզոր տես:

Vak քուսել, խօսել, Հնդ. և Զնդ. վաճ, Լատ. vocare, vox, Յուն. εἶπον, ὄψ, նպ. ակ, ڤا, ڤا և Հայ. վանկ, վանք. դարձեալ քուսել, նոյնպէս քուսցես, քուսցիր. հոս կրնայ բերուիլ նմանապէս հիւսել, հաքաք = հաք-հաք եթէ սեմական ծնունդ չեն, տես արար. ڤا վերջապէս ոքել, ոքել (ոքելաբարբառ բարդին մէջ), եթէ ասոնք ոքի, հոքի բառերուն հետ լծորդութիւն չունին: Ուրիշ, սեւ. սախի, Զնդ. սախի, Հնդ. սախի որ նոյնպէս այս արմատէն են, չենք կարծեր որ բնիկ հայերէն ըլլայ:

Vaç, vansk քաշու, Հնդ. և Զնդ. վա, Հնդ. վանկ և վանք Յուն. ἐκὼν յօժարակամ, նպ.wunsch քաշում. հայերէն կրկնութեամբ վաւաշուտ. զուտ արմատը ուձ ձեւով պահած են զաւաշուտել, և ուձ թէ. հնադոյն կերպարանքն ունի վաճ ձայնարկութիւնը: Հոս կը պատկանի թերեւս նաեւ վան նախադրութիւնը, որուն հետ կը համեմատուի հասարակօրէն հպ. սեպագրութեանց ՎՃ, ՎՃ, ՎՃ. վանս՝ կամ, շնորհ բառն, որ յաճախ գործածուած է վանս՝ Արմատաւորում (շնորհիւ, կամօք Արմատաւորայ) խօսքին մէջ:

Vag, vaks = vags անել, շարունակ, օգնել, Հնդ. վաջ և սախ, Զնդ. վաջ, վաչ, վախ, Յուն. ὑγεία սողջ, αὐξω անել. Լատ. vigere, vegere, augere, auxilium, Գոթ. aukan, vaksjan, Հայ. սախնել, զօրանիքն, առաջ, սոճան, սախնդակ, սախիս, և վախի:

2. Vag, uks=ugs Բրջէլ, Հնդ. ս-իշ և սակէ ս-իշան, Գոթ. auksa ցու. Յուս. ὄγκος Խոն- , Լատ. uveo=ugveo աստիանաւ. uvidus աստ-ի . umor քիջո-Բի-ն . Հայ. քիջ, քիջանալ, և աստի-անել, աստիել :

Vagh երթալ (կառօք , նաւաւ) , Հնդ. վահ , Զնդ. վաչ , Լատ. vehere , հսլ. վեբան , Գոթ. vigan շարժիլ , Հայ. վաճիլ թերեւս նաեւ վարճիլ (ք օտարաճում) , դարձեալ վաչել , վաչ-վաչել , աստիակ : Այդ արմատէն է հնդեւրոպայէն սոյնն անունն ալ Հնդ. վահա , Յուս. ὄχος , հսլ. վաչը , Լատ. vehiculum և Հայ. վաչ , վաչ = վաջ :

Vad Բրջիլ , Բիել , Հնդ. ս-ր , և սակէ ս-րրա վ-ր . Յուս. ὕδωρ , Լատ. unda , հսլ. voda , Գոթ. vato , Նբդ. wasser , Հայ. վե , վր-ի , քե , նաեւ թերեւս ս-րը = սը :

Van յաղիել , շահել , Հնդ. և Զնդ. վան , Գոթ. vinnan , Հայ. վանել ,

Vam քիել , Բիել , Հնդ. վամ , Լատ. vomere , Յուս. ἐμέω , Լիթ. vemti , հայերէն չկայ :

1. Var քաշիլ , պարել , պաշպանել , Հնդ. և Զնդ. վար , Գոթ. varjan , Հայ. վարել , վարք , վարանել , վարմ , արմ , վարտիք , սաստիարտ (գլխու ծածկոյթ) , նաեւ վարմակ , վարտ , որոնց վրայ աւելցնելու է էջ 48 նշանակուածները : Աս արմատէն ըլլալու է նաեւ արվայն , համեմատէ Հնդ. ս-լի և Լատ. volva , vulva նոյնանշանները : Հոս կը կցենք նաեւ varu , varv Բասալի , Յուս. εἰλῶ , Լատ. volvo , Գոթ. valvjan և Հայ. հալի , հալիել , որոնք իրենց մայր var են զատուիլ չեն կրնար : Համեմատէ նաեւ քիլ , քարել , քարարել , արարել , բարարել , ք նախդիր , տես էջ 60 :

2. Var վառել , եռալ , Գոթ. varmjān աստիանել , vulan եռալ , Լիթ. virti ելիլ , Յուս. ἀλέα (աստիակելն) աստի , Հնդ. ս-լի-հ-հ-ր-ր-ի , Լատ. Vulcanus հրոյ քիտ , և Հայ. վառ , վառել , թերեւս նաեւ եռալ և դեռալ :

3. Var Խոնիլ , սրվեցնել , Զնդ. վար , Յուս. εἶρω . Լատ. verbum և Գոթ. vaurd և Հայ. թերեւս վարդասպետ , համեմատէ նալ . وړ ար-ի-ր :

Vark պարտեւ, Կարտեւ, հերիւել . Չնդ; քրճ . Յուն. ἔλκω , և
 αἵμαξι - Կոս , ἔλκος վէրք , Լատ. ulcus. Լիթ. vilkti, Հնդ.
 քրիւ՝ արք , իսկ հայերէն թերեւս հերի , հերիւել : Այս արմատէն
 կը հանուի նաեւ Հնդ. քրիւ , Չնդ, վհերիւ , նպ. ۱۳, Յուն. λύκος,
 Լատ. lupus, հսլ. վւլւ , Գոթ. vulfs և հայերէն քոյլ որուն
 միջատառ կը կորսուած է ինչպէս վարք բառին մէջ, զոր տես
 էջ 75 :

1. Varg վարիւել, վարհիւել, տես էջ 48 . Քոյր լեզուներէն հոս
 կը պատկանին Լատ. vergere հիւել, ծուել, valgus կոր . Հնդ.
 քրջանա կոր :

2. Varg հաւածել, քրեծ ինքրել . Հնդ. վարջ, Գոթ. vrikan,
 սակէ vraks հաւածել, հսլ. քրճը՝ Բնաֆ . նրգ. rache (նախա-
 տառ v ինկած) վրեծ , Հայ. հաւածել, քրեծ , քրեծու :

3. Varg սուռել, Հնդ. «-քրջ» սուռած, պարար . Հայ. սուճա-
 նալ , անշուշտ նաեւ սուռել, որ կամ նոյնանշան մայր արմատ
 մը (var) կընծայեցնէ և կամ վերջատառ բաղաձայնը սուծած է :

4. Varg սարել, քործել, Չնդ. վարեյ , նպ. ۲۳ և վարեթ , ۲۵ ۲۳ ۲
 վարեթել, Յուն. ἔργον գործ, βέλειν քործել . Գոթ. vaurkjan քործել,
 Հայ. վարեծ , վարեթել, քործ , քործել, բայց նաեւ հարի (գործ ,
 ծառայութիւն) և սակէ հարհաւոր (գործաւոր , սպասաւոր) :

Vart դարձալ, Բասալիւ, շրջել, Հնդ. վարտ, Լատ. verto և
 versari , Հայ. սարարել, այսինքն՝ դարձալ, վարձան առնալ :

Vardh վերանալ, սեղել, տես էջ 52-55 .

Varsa ճալ , Չնդ. վարեսա , Լիթ. varsà, Հսլ. վարս և Հայ.
 վարս :

1. Vas հաքել, Հնդ. վաս , Գոթ. vasjan, Լատ. vestire
 Յուն. ἐσθῆω , Չնդ. վանհանա՝ քրեսա . Հայ. ղ նախորիւ ղ քե վեր-
 ջատառ s ինկած՝ անշուշտ հի դառնալէն ետեւ , գգեկուել , ըզ-
 քեսա , գգեցուցանել : Հաւանական է որ նաեւ քաստի և քաստ
 (սլարեքասա բարդին ծայրն) հոս վերաբերին՝ և կորսուած տա-
 ռին մնացորդն ըլլալով : Համեմատէ նաեւ էջ 58 .

2. Vas քնակել, Հնդ. վաս , Չնդ. վանհ , Գոթ. visan, vas, և
 Հայ. վանք՝ նէն առած s ինկած ինչպէս քնք բառին մէջ . հա-

մեծատէ Հնդ. փանն , իսկ Յուն. ὄνος, Լատ. venum (ի փածան), որոնց երկուքնալ իրենց s չչողը կորուսած են մերինին սէս: Բայց կայ նաեւ նրգ. wohnen քնակէ, որուն հետ մեր փնք բառը կրնայ նոյնպէս համեմատուիլ Այս vas արմատէն կ'ուզենք մենք հանել նաեւ գաւիթ (=գահիթ, ինչպէս ֆաւտի=գահտի) բառը, Լատ. vestibulum նշանակութեամբ որ նմանապէս մեր արմատէն է. բայց ֆաւտի կրնայ նաեւ Չնդ. ֆաւտ-տի, Հնդ. ֆաւտ-տի ժակալեպղ բառերուն հետ համեմատութեան բերուիլ, և այն թերեւս աւելի հաւանականութեամբ: Իսկ սարան = ժարան մեր արմատէն չի կրնար ստուգիւ զատուիլ. համեմատէ Հնդ. ժարան և այն, Յուն. ἄστν քաղաք:

Յ. Vas, us լոյս ըլլալ, ծագիլ, փառիլ, Հնդ. փաւ և ասկէ ժարան օր, նոյնպէս աւ և ասկէ աւլան օրք. Յուն. αὖω, εὖω օրքիլ, կէլ ըլլալ, ἠώς օրք, ἠμαρ, ἡμέρα օր. Լատ. aurora=ausosa օրք, Լիթ. աւլոտի օրք- լիւել: Իսկ հայ լեզուէս հոս կը պատկանի աւր, սուր, որ s չչողը դարձեալ կլլած է թերեւս ժամանակ մը ու շնչով պահելէն ետեւ, և յետոյ կրնայ ՚ի փոխուած ըլլալ: Այս երկու ձայներուն նմանութեան փաստ մըն են սիւթ = հիւթ, սիւթի՛ = հիւթի՛, սիւթի՛ = հիւթի՛ և այլն գրութիւնները:

Vaskara երեկոյ, Յուն. ἔσπερος, Լատ. vesper, Լիթ. vakara, Հսլ. վեճերը և Հայ. քեշեր:

Vi, avi իւրաւ, Հնդ. և Չնդ. վի, Յուն. οἰωνός, αἰστός արժիւ, Լատ. avis. աս վերջնոյն հետ աւելի նմանութիւն ունի Հայ. հաւ (թռչուն), որուն նախատառ շունչը նոյն ազդեցութեամբ գոյացած է, որով նաեւ հաւ (սլապ) բառին, զոր աւելի հաւանական է Լատ. avus քաւ քան թէ Յուն. πάππος քառին հետ համեմատել: Նախաշունչ հին նկատմամբ տես էջ 61:

Vid տեսնել, քիտնալ, Հնդ. և Չնդ. վի, Յուն. ἰδεῖν, Լատ. videre, Հսլ. վիտերի, Գոթ. vait, Նրգ. vissen, Հայ. քեթ, քիտուն, քիտել: Համեմատէ Նոյ. փնք տեսիլ և մեր նախնիքը (= ծանուցանել) բառերն, որոնց նախատառ ն ձայնը լոկ նախդիր մը կրնայ ըլլալ. տես յերկէլ, նարատ, նստ, էջ 59: Նոյն իսկ տեսիլք, տեսիլ և այլն կրնան բերուիլ, եթէ է հնագոյն է ձայնը կը

փոխանակէ , որուն նման երեւոյթներ երբեմն կը նշմարուին , բայց տես նաեւ էջ 66 , ուր սեպեւ ուրիշ արմատի մը հետ բաղ- դատուած է :

Ման. — Նախալեզուեան տառերուն մէջ թի նման Վ ալ շատ այլայլութիւն կրած է մեր լեզուին տակ . վասնզի մենք չէ թէ միայն նախնական հնչմամբը պահած , այլ նաեւ երբեմն չի փո- խած ենք և այն բառին թէ սկիզբը և թէ մէջը : Այս երկու ի- րականութեանց ալ գրեթէ տեղեակ էին եւրոպացի հայագէտք , բայց անտեղեակ մնացած են ցարդ որ հնագոյն Վ յունականին նման մեր մէջ ալ հի կարենայ փոխուիլ : Սոյն ճշմարտութիւնը— զոր հարեւանցի միայն նշանակած ենք մեր Ք տառին գերմանե- րէն տետրակին մէջ և որուն բաւական օրինակ տունք արդէն վերագոյն — աւելի մանրամասնօրէն պիտի քննենք երբ առանձին կերպով հ տառին վրայ ճառենք : Քոյր լեզուներուն մէջ քնդ- հանրապէս անվթար մնացած է Վ , միայն Յոյնք մեծ հակառա- կութիւն կը ցուցնեն նոյն ձայնին և մեծ ջանք կը յայտնեն նոյնն իսպառ խեղդելու բառին թէ սկիզբը , թէ մէջը և թէ վերջը : Պարսիկք և քանի մը Յոյն դաւառալեզուք մեզի նման երբեմն չի կը դարձնեն : —

Sak հեթե-իւ . Հնդ. սահ և սաս , Յուն. ἑταῖοι , Լատ. sequi և socius ընկեր , Լիթ. sekti. Sak ունի sag ձեւն ալ հակէ , յա- բէլ , յաթել նշանակութեամբ , բայական գործածութեամբ պահուած Հնդ. սաջլ = սաջլ արմատին մէջ : Այդ sak ու sag արմատներուն հետ , որոնք իրարմէ չէին տարբերեր նախապէս , կը համեմա- տենք մեր լեզուէն հետեւեալներն . հակ , հակառակ , հակել և , զ նախդրին պատճառաւ հ կորսուելով , զակատել = զհակատել . զարձեալ հանգչել , հանգիստ , հանգոյց . վերջապէս հ յի նուազած յանգ և յանկ , յադչել , յանգչել , և յանկչել , յանկուցանել :

Sagh քանել , զպել , զքել , դե՛ դնել , Հնդ. սահ , Չնդ. հազ , Յուն. ἕχω , ἴσχω և Հայ հազ և սակէ : հաչիւ , բաղդատէ հաչի- հազ ոճը . արդեօք հաչել , հաչ կրնայ կերպով մը սոյն արմատին հետ կապուիլ . տես էջ 70-71 :

Sad նստել, Հնդ. սաթ , Չնդ. հաթ , Յուն. ἕζομαι , Լատ. sede-
re, Հու. սաթիտի , Գոթ. satjan, Հայերէն պահուած միայն ն
նախդրիւ նի-սթ , ն-ստել, Նպ. ساد , Հպ. Ինյսսաթսյաթ ,

Σ<. Կ Կ. Կ< . Տ<. Կ Կ. Կ Կ. Կ< . Կ Կ Կ. նստացա-

նէի , հացացանէի :

Sana հին , վեղական սանսիրիտ սան-հին , ճշմարտութեամբ . Լատ.
senex ծերունի , Յուն. ἔνη καὶ νέη այսինքն ἡμέρα հին և նոր օր (ամ-
սոյ) , Գոթ. sin-ista հնագոյն , sin-teino մշտ , Հայ. հին , հանի և
և հանապաղ :

Sama աժ , աժառն , Հնդ. սամա՛ , Հնդ. համա , Գոթ. sumrus,
Նրդ. sommer և Հայ. աժ և աժառն , որոնք իրենց նախաշունչ հ
տառք կրուած են :

Sar և սուլ աճած sarp սահել, հասել, սողալ, Հնդ. սար և սարդ
և սարդա՛ թ՛ . Յուն. ἕρπω և սակէ ἕρπετόν սողան , Լատ. serpere
և սակէ serpens թ՛ , Հայերէն սողել , սողուն , սողակել , և սահ-
ել , սահանք , սաղալ , սարհալ , սարհանդակ , և տառն ունեցող-
ները sarp ածանցականէն ելած կ'երեւին , որուն ոչ ձայնն ան-
վթար մնացած է մեր սողողումն բառին մէջ : Հաւանական է որ
հրոսակ , հասել բառերն ալ հոս պատկանին , որոնք նոյնանշան
srus ձեւէ մը յառաջ եկած պիտի ըլլան : Համեմատէ Հնդ-
սրոս , Յուն. ῥέω , հե-ել ῥεῦμα հոսանք , հոսել , քեր ապլն :

Sark զարնել, նեղել, Չնդ. հարեճ և Գոթ. slahan, Հայ. հարհ-
անել, զարհանել և թերեւս նաեւ արհանել, վերջին երկուքն ի-
րենց հ շունչէն զրկուած . տես նաեւ էջ 46 : Կրնայ նաեւ հերթ-
ել հոս պատկանիլ : Հնդկերէն սարջ և Չանդկերէն հարեղ, որ
գրեթէ համանիլ են, sark նախնականին նուազեալ sarg ձեւէ մը
միայն կրնան մեկնուիլ :

Su Գոթ. , ծնանել, Հնդ. սու և սակէ սո՛ւնս՛ ծնանող , սրդի ,
սալ՛ հե-լն , սոմ՛ հե-լն , հող՛ . Չնդ. հոսանք , Գոթ. sunus սրդի
և Հայ. հե-լթ և Գոթ. , Գոթ. :

Skak Գոթ. մեղմեղ ելլել, երեսան գալ, Հնդ. իսճ , Յուն.
καίω , Հայ. իսլ , իսլընդոտն , իսլընդակն . նաեւ սխանել, զոր
տես էջ 54-55 , համեմատէ Նրդ. ge-scheh-en պարահել :

Scand ցարտել, ելլել, Հնդ. սկանդ, Լատ. scandere և սակէ
scála = scand-la սանդուղք, որ Լատին բառին հետ նոյն ար-
մատէն է. « փոխանակ սկի կը ցուցնէ նաեւ սորիկ կամ սորիկ,
Հնդ. սկանդա :

2. Skad, skand խձնել, սարել, Հնդ. խոդ, խոդանա սկ-
ա, կերտոր, խոդուկա՝ շար, նախնայոր, Յուն. κναδάλλω խոյնել,
Հայ. խձանել, խձի, գիշարան (գէշ ուտող), անշուշտ նաեւ
խոյժ, նոյնպէս խանրալ կամ խանրալ :

3. Skad, skand լաւել, այրել, Հնդ. սճանդ, և ճանդանա
լաւի, Յուն. κάνδαρος աժուի, Լատ. in-cendo, candere, can-
dela կանելի, Հայ. խանձել և խանձել, խանձատել, խանձող, բայց
նաեւ խոյժիմ, նոյնպէս շանդ կամ շանի :

4. Skad, skid ճերտել, շարել, Հնդ. սիտ և շիտ, և Զնդ.
սճիտ, Յուն. σκίζω և σκίζω, Լատ. scindo և Հայ. փանցել և
փեցել, տես նաեւ էջ 28 :

1. Skap փերել, փորել, Յուն. σκάπτω, Լատ. scabere, Լիթ.
scapoti, Նրդ. schaben, Հայ. շա-շափել (էջ 55), թերեւս նաեւ
խոփ և շողել :

2. Skap ծածկել, փոցել, Յուն. σκέπω, Հայ. խոփ, խոփանել,
խոփում, խոփն : Աս արմատէն են Հնդ. կշա, Զնդ. խշա, նպ.
ش փիլի, թերեւս հայերէն շողիլ=ծածկոյլ :

1. Skar փերել, կորել, Յուն. σκάλλω, Լիթ. skelti, Նրդ.
scheeren, scharren, Հայ. փերել, փողել, փողոց : Ասոր ածանցա-
կան skart նոյնանչան ձեւէն կը բխէ փերելի : Աս վերջնոյն նը-
ւազեալ kart կորել ձեւը տես իր կարգին մէջ : Skar ունի նաեւ
skarp ածանցականը որմէ, Յուն. σκαρπίος և Հայ. փրփ=խոյնիլ :

2. Skar ծածկել, փոցել, այս ձեւով միայն մեր փողել բառին
մէջ պահուած, որուն նախածայն «էն զուրկէ փող կամ փառ : Գոյր
լեզուները kar ձեւով ունին, Լատ. celare, oc-cul-ere, Գոթ.
huljan և այլն : Համեմատէ նաեւ քարափող=քարաքուի :

3. Skar խառնել, Յուն. κεράννυμι, Հնդ. սաճիլ, Հայ. խառն
ի խառն, խառնել : Միայն հայերէն նախատառ ի սկզբնական

skar ձեւը գուշակել կուտայ :

4. Skar այբել, Հայ. խորել, խորան, խորոյկ, խորովել, խորուեալ, շով ածանցած խոր—չել խորչակ : Համեմատէ Հնդ. պարզագոյն արմատը կշ = «կ» այբել, կէշուլ, կշու՛ր՛ կծու. կշու՛ն՛ շը : ցածր : Տարակոյս չկայ որ նաեւ մեր շըր և ցամաք բառերը սոյն արմատէն են, վասն զի ց և շ հնադոյն «կ յօդուածքէն կը սերին երբեմն : Կան Հնդ. նաեւ սոր՛ եկել, սոր՛ խորվել, սրել այբել, որոնց « նախատառը կրնայ «կի նուազումն ըլլալ : Բազդատէ վերջապէս կ—սկարայ, զոր Ասորիք ալ ունին ԱՅԾԾԾ աւելցուր Յուն. ἐσχάρω . Մենք կարծենք որ կ—սկար հնդկերոսական է և վերագոյն տրուած արմատէն կը բխի և թերեւս բնիկ հայերէն, որ կրկնութեան եզանակէն ալ կ'երեւայ :

5. Skar դերբե—ել, շարժել, երևուլ բայց նաեւ կենալ . Հնդ. խ և սխալ, և անց ընդ. «խախտա՛ կէցած ճնացած, պահ— . Հայ. սխալ, սխալակիլ, խալ (կեցած ջուր) խալալ = խալ—խալ, և խալալ :

Skard ճեղքել, Գոթ. skreitan և Հայ. շերտ :

1. Sku ծածկել, պարել, Հնդ. «կու Յուն. σκῦτος մըրբ—ծածկոյթ, Լատ. scutum վահան—պարսպարան, Լատ. ob—scurus մութ—ծածկել, անդդ. սաքս . scua շուտ և Հայ. շուք և տե, որոնք իրրել ծածկոց ըմբռնուելու են . համեմատէ նոյնպէս քարտա—ի :

2. Sku նեղել, Զնդ. «կուտարա, նեղել, հայ. խուել . համեմատէ Յուն. καύαξ խժժող, Լատ. cavilla խժժիժ :

3. Sku լսել . Զնդ. շու նպ. شون, Գոթ. skevjan, Հնդ. «սխու և հայերէն լս, լսել, թերեւս նաև շոյտ :

Sta կենալ, Հնդ. «խա՛, Զնդ. սորա՛, Յուն. ἵστημι, Լատ. sto, հսլ. stati, հրդ. stam, իսկ հայերէն միայն սորան մասնկով ինչպէս Հայաստան, եթէ քոյր լեզուաց նման սոյն արմատին կրկնաւոր ձեւը չեն բովանդակեր հա—սոր, հասարատել, հասարատուն :

Stag ծածկել, պահել, Հնդ. «խա՛, Յուն. στέγω, Լիթ. stegti, Լատ. tegere սկզբնատառ Տը տուծած է, իսկ հայերէն խա, որով խա—նուլ, խա—չիլ, խա—խա—ուրք, խա—ուցանել, խա—ուստ :

Ասոնց + ձայնը կի տեղ է և ասիկայ նախալեզուին ցէն սերած է . ինչպէս յայտնի է այս բառերը նաեւ քով գրուած կը գըտնուին , վասն զի նախալեզուին վերջատառ ցն տակաւին պահուած է երբեմն քով , որ հասարակօրէն կի կը փոխուի , տես էջ 79-80. stag նաեւ Ռանք ձեւն ունի մեր մէջ , որմէ յառաջ եկած է Ռանքուղեւ :

2. Stag, stig հրեւ, Գոթ. stiggan, անց . stagg և Հայ. թեկն , թեկունք , տես էջ 55-54 :

3. Stag, stig իտալեւ, արեւ, Յուն. στίξω, Լատ. stinguo, Հնդ. րիջ, կորուսած է նախաձայն չոյրը , հայերէն թեգեւ , որուն քն կի տեղն է , ինչպէս վերագոյն յիշատակեցինք : կրնայ նաեւ սորոգեւ հաս պատկանիւ , իբր Լատ. di-stingu-ere նշանակութեամբ , որ նմանապէս աս արմատէն է : Տեգ , րիգի , նպ. Հն , որ դարձեալ հոս կը վերարբերի , թերեւս օտար է :

Stan թնդաւ, որոտաւ, Հնդ. սրան և րան , Լատ. tonat որոտայ, անգղաբ. stunian և thunjan և Հայ. Ռանք բարդերուն ծայրը սրտաՌանք և անկէ թնդաւ, համեմատէ նպ. ستان քնթրեկ :

Stana որնի, Հնդ. սրան, Յուն. στήνιον և Հայ. որնք որոտու , սրնդեաց :

Stabh, Stambh կանգնեւ, իեւեւ, հնդկերէն սրամբն , սրամբն Յուն. στέβω , հայերէն ապսրամբ և սրամբակ , վերջնոյն պէս նաեւ պահլաւերէն , իսկ նպ. ستب

Stap հրեւ, շարեւ, տես էջ 55 .

1. Star զեդեղեւ, հնդկերէն սեւ և ասկէ սեւա՝ րեդի , Յուն. στελλω , հրգ. stalljan, նրգ. stall քով , stelle րեդի և հայերէն րեդի , զեդեղեւ, երեղ :

2. Star սրեւ, ցրեւ, հնդկերէն սրար և ասկէ սրերնա՝ ցր . Յուն. στέρωμι , Լատ. sterno, հպ. սրետի , Գոթ. straujan, նրգ. streuen և հայերէն ցր , ցրեւ, ցրեւ . աս արմատէն է նաեւ պասրաւ , նպ. ستر :

3. Star սար, հնդկերէն սրար , նպ. ستار Յուն. ἀστέρ, Լատ.

stella նրգ. stern և հայերէն ասոր, ասոր, յունականին պէս
= ձայնաւորի յենարանով :

Staria մոսւ, հնդկերէն սորէ՛, Յուն. στεῖρα, Գոթ. stairo,
Լատ. sterilis և հայերէն սորերջ = սորերեա, նաեւ ջորէ = սորերեա,
որ մոսւ կը նշանակէր անշուշտ նախապէս, համեմատէ նպ. ցա
ջորէ :

Stigh ելլել, հնդկերէն սորէ՛, Յուն. στεῖχω, նրգ. steigen և
հայերէն ասորճան և աշորճան (ելանելիք) = ձայնաւորի յաւել-
ուածով և ջ ճի փոխուած :

Stu, sti ցցոսել, Յուն. στῦω, Լիթ. stoviu, հնդկերէն սոս-
նա, զանդկերէն սոսնա, նպ. ցցոս սեան, ցից, և հայերէն ցի-ց
ցցել, ց-ցուել, ց-ցանք, որ կրկնուած են : Աս արմատէն է
հնդկերէն սոս՛վարա, սոս՛արա, հայերէն սոսար, համեմատէ Լատ.
re-stau-rare կադրոսել, Գոթ. stiu-r-jan հասարել : Նաեւ հոս
կը պատկանին զանդկերէն սոսարա՛ արջու, գրասոր, Գոթ. stiu-
րու. համեմատէ Լատ. taurus, Յուն. ταῦρος և հայերէն ցու-
րուար և րուարած :

Snusà նոս : հնդկերէն սոսա՛, հպ. սնըխա, հրգ. snurà,
Յուն. νύξ, Լատ. nurus. այս երկու վերջիններուն նման մեր
նոս, նոսանք նովանք բառերն իրենց նախածայն չչողը տուծած
են :

Spac սպասել, զանդկերէն սպաս, Յուն. σπάσσομαι, Լատ.
specio, նրգ. spaehen, հայերէն սպասել, սպաս, սպասաւորել.
հնդկերէն ձեւն է սպաս, բայց կայ նաեւ սպաս՛ քրեա նշանակու-
թեամբ :

1. Spar ցրոսել, ցանել, հնդկերէն սփար, Յուն. σπαίρω և
σπείρω, հայերէն սփար, սփարել, արդի հայերէն փարել, թերեւս
նաեւ սպարել, իսպար, սպար իսպար, ինչպէս իսան ի իսան :

2. Spar փռնել, Յուն. πτόσσομαι, Լատ. sternuo = spernuo,
հայերէն փռնելով, փռնելով, փռնելով, որոնք թերեւս նոյնանշան
sparg ձեւէ մը սերած են. համեմատէ հնդկերէն սփարջ, Յուն.
σφαραγέω շաղել, շարաղել :

1. Spud **†-թալ**, Յուն. σπεύδω, Լատ. studeo = spudeo, նբգ. sich sputen, և հայերէն **†-յթ**, **†-թալ**, որոնց թն որի տեղ է :

2. Spud **սրեւ**, Յուն. ψεύδω, ψεύδος, Հայ. սուր, սրեւ, և սո՛ր-սուր, որ այլայլածն է սո՛ր-սր արմատին կրկնուած ձեւին :

Smi **ժորեւ**, տես էջ 51-52 .

Svad **†-չըրեւ**, հռեւէլ, հնդկերէն սվա, Յուն. ἡδύανω, ἄδομαί, ἡδύς, Լատ. suavis, d ինկած, հնդկերէն սվա՛րս և Հայ. †-չըր, †-չըր, որուն միջատառ զին հետ կրնայ Լիթ. saldus †-չըր հաւմեմատուիլ : Կերեւայ թէ այս նրկու բառերուն մէջ ալ չ արմատական է, վասն զի կը յիշուի նաեւ հնդկերէն սվա՛րք = սվա՛ր և Լատ. ab-surd-us բուն ահհա՛ կ'երեւի թէ կը նշանակէ : Տես նաեւ էջ 81 .

Svan **հնչեւ**, հնդկերէն սվա, Լատ. sonare և sonus **հնչեւ**, Հայ. արմատ հասեւ, որմէ հնչեւ, շ ծանօթ ածանցատառիւ աւճած :

Svap **ննջեւ**, Վեռնէլ, հնդկերէն սվա, Լատ. sopor **ննջ**, sopio **ննջեւ**, հսլ. սըդատի, հին հիւսիսական լեզուաւ svaf : Հայերէն զուտ արմատը գործածուած չունինք, բայց կայ անկէ Կով ածանցած բառն †-ն = †-ն, որմէ †-նեւ. համեմատէ հնդկերէն սվա՛ն, զանդկերէն †-ն, նպ. خواب, Յուն. ὕπνος, Լատ. somnus = sopnus և այլն :

1. Svar **սորեւ**, զանդկերէն †-ր, նպ. سوار և Հայ. սուր, որմէ անսուր (անօթի, չկերած) :

2. Svar **վառեւ**, այրեւ, հնդկերէն սուր, զանդկերէն †-րեթա շրեւ, նբգ. schwuel **†-ր**. թերեւս հայերէն շու, շուրն, շուալ :

Svasar **†-յր**, հնդկերէն սվասուր, զանդկերէն †-նհուր, նպ. سوار, Լատ. soror = svasor, Գոթ. suistar, հսլ. սե-սորս, տես էջ 58 . Յոյնք աս բառը չունին :

Svid **†-րեւ**, հնդկերէն սվի, Յուն. ἴδω, ἴδος †-րեւ. Լատ. sudor, նբգ. schweiss, և հայերէն †-րեւ = †-ր-րն, որուն բ մասն նիկը լատին բառն ալ ունի :

ԹՊՆ. — Կնճռոտ ձայներուն խրթնագոյնն է կրնանք ըսել նախալեզուեան S, որուն վրայ էջ 72-73 քանի մը խօսք արդէն ըսինք : Մեր ըսածին ցուցումն ուրիշ յարմար տեղւոյ թողլով՝ հոս համառօտիւ միայն նշանակենք, որ նոյն ձայնը մեր մէջ թէև ընդհանրապէս հ շունչին դարձած (յոյն, սլաւեան և երանեան լեզուաց նման) երբեմն յի ալ նուազած և նոյն իսկ անհետ իսկ եղած է, սակայն չի կրնար բնաւ ուրացուիլ թէ նաեւ հնագոյն բնիկ հնչմամբ և * տառով ալ աւանդուած է S առամնական շը- չողը : Իսկ SV հասարակօրէն + = հվ է մեր մէջ, բայց *ս, *սվ ձեւերով ալ պահուած կը գտնենք, ինչպէս կրնայինք սպասել բնապէս : Վերջապէս sk, st, sp թէեւ երբեմն սկ, սթ, սփ աւ- բողջ տարրներով կ'երեւան մեր մէջ, բայց հասարակօրէն ք, ք, և ք թաւերուն տակ ծածկուած են, նա թէ քի քով +, շ, ց, և քի քով ց ալ երեւան կուգան :

Քոյր լեզուներն ալ սոյն ձայնը բաւական այլայլած են : Հըն- դիկը, կրնանք ըսել, անվթար կը պահէ, թէեւ կան զիպուած- ներ ալ, ուր շ և ք ձայներուն կը փոխէ և նոյն իսկ հ շնչով մը միայն կը թողու երբեմն : Յոյնք ինչպէս ց, v նոյնպէս S ձայնի հակակրօթիւն ունին, զոր մեղի սէս հ ի (δασεια) կը փոխեն և անհետ ալ կ'ընեն երբեմն, երբ քովը բազաձայնի նեցուկ մը չ'ունենար S. —

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ Բ .

Գերանունական արմատներ.

Ա առաջին և երրորդ դէմքի գերանուններուն մէջ երեւան կու գայ . ինչպէս a-gham, հնդկերէն ահամ, զանդկերէն աշամ, հայարամ, Յուն. ἐγώ, Լատ. ego, Լիթ. աշ, հսլ. աշը, Գոթ. ik և հայերէն ես, դէս, էնձ և այլն, այսինքն մեր մէջ է եւ ի ձայներուն նուազած : Նոյն արմատը բովանդակուած է դարձեալ հետեւեալ գերանունական կազմութեանց մէջ, ինչպէս a-na այն, նա, ասկէ antara մէս, սարար, a-sma մէս, մեր, a-va, նա, a-dha մեր, Յուն. ἐνθα, հնդկերէն և զանդկերէն սրհա :

An ժխտական մասնիկ ան, որ բազաձայնէ առաջ a կ'ըլլայ հասարակօրէն, այս վերջին ձեւով մեր մէջ կամայ ակամայ ոճին մէջ : Համեմատէ հնդկերէն սնրհա, զանդկերէն սնարհա, հայերէն սնարհար : Հնդկերէն սնրհա, Յուն. ἀγνωστος, հայերէն սնմահ : Հնդկերէն սնջնահա, Յուն. ἀγνωτος, Լատ. ignotus, հայերէն սնձանօթի և այլն :

Ana լայ. զանդկերէն անա, Յուն. ἀνά, Գոթ. ana, հսլ. նա, որ մեր լեզուէն կորսուած կ'երեւի, եթէ նախատել, նախանձել բառերուն սկիզբն երեւցող նա մասնիկը հոս չի պատկանիր : Այն երկու բայերուն արմատներն աննախդիր երեւան կու գան խանդալ և խանջել բառերուն վրայ :

Ani ի մեջ, Յուն. ἐνί, εἰν, ἐν, Լատ. և Գոթ. in, և Հայերէն թերեւս ի հայցականի և ներգոյականի ծանօթ նախդիրը, որ յաճախ դորձածութեամբ կրնայ մինչեւ այն աստիճան նուազած ըլլալ : Վերինին բաղդատական ձեւն է հնդկերէն սնրհար, Լատ. inter ի մեջ, որ գուցէ թէ աւանդուած է մեզի ներ նախդիրու,

զոր հայերէնն յունաձեւ կերտող նախնիք յետոյ շատ յաճախ սկըսած են գործածել յունական *ἐν*, *εις* նախդիրը թարգմանելու . ինչպէս *Եփեսոս*, *Եփեսոսեւ* *ἐνεργεῖν*, *Եփեսոսեւ*, *εἰσάγειν* և այլն : Սակայն սոյն նախդիրը շատ հին էր և այս յայտնի է *Եփեսոս* , որ մայրն է *Եփեսոս* , *Եփեսոս* , ի *Եփեսոս* հորոված բառերուն : Նոյն բաղադատական ձեւը փոքր ինչ այլայլած կը ցուցնէ նոյնպէս հոս վերաբերող ընդերք որուն հետ կը համեմատուին հնդկերէն *անդր* , *Յուն* . *ἐντερον* նոյնանչանները :

Anti *դիմաց* , *առջև* , *հնդկերէն անդի* , *Յուն* . *ἀντί* , *Գոթ* . *and* և *հայերէն յանդիման* , *ընդ* : *Համեմատէ ընդարձակ* , *ընդասուն ընդունայն* և այլն , որոնց մէջ իբրեւ նախդիր գործածուած է *ընդ* :

Apa , *հնդկերէն և զանդկերէն ապա* , *Լատ* . *ab* , *à* , *Գոթ* . *af* , որոնք մեր բացառականի է նախդիրն նշանակութիւնն ու գործածութիւնն ունին . իսկ մեր *ապա* (*յապա* , *թերեւս նաեւ հապա*) մակբային իմաստն հնդկերէն , զանդկերէն , հ.գ. *ապարա* , *Գոթ* . *afar* բառերն ունին : Ապա իբրեւ նախդիր միայն բացառականի զօրութիւն ունի մեր մէջ . *ինչպէս ապագովել* (*գովել*) , *ապախուրել* (*խոյր*) , *ապանորհ* (*չնորհք*) , *ապաշխարել* (*աշխարել*) , *ապարասան* (*երասան*) և այլն :

Api նախդիր և *նախադրութիւն* , որ մեր հայցականէ առաջ գործածուող է և յ տառերուն ոյժն ունի և հաւանական է որ ասոնք անկէ յառաջ եկած ըլլան . *հնդկերէն ապի* , *Յուն* . *ἐπί* , և *ἐπί* , *Լատ* . *ob* .

Abhi *ընդ* , *ժամ* , *շորջ* , *հնդկերէն փհի* , *զանդկերէն փի* , *Յուն* . *ἀμφί* , *Լատ* . *ambi-* , *Գոթ* . *bi-* , իսկ *հայերէն չենք զիտեր թէ արդեօք պահուած է* :

I *այ* , *անայլայլապէս պահուած է հնդիկ* , *լատին և գոթական լեզուաց մէջ* , և *sa* *ա* *դերանունական արմատին հետ բաղադրուելով aisa* *ձեւը կ'առնու* , *հնդկերէն եշա* , *զանդկերէն այշա* , և *հայերէն այս* , որ նաեւ *այդ* , *այն* յօղուածոյ դերանուններուն առաջին կազմիչ մասն է :

Upa *նախադրութիւն ընդ գործիական խնդրով և իբրեւ նախ*

դիր հոսոց նշանակութեամբ, հնդկերէն և զանդկերէն սոսո, Յուն. ὑπό, Գոթ. uf և Լատ. s-ub, որուն հետ աւելի մերձաւորութիւն ունի հոսոց, որմէ նաեւ հոսո-տակ : Ասիկայ նոյն գաղափարական կազմութիւնն ունի նրգ. unter-gebener բառին հետ, համեմատէ Լատ. sub-jectus, Գաղ. sujet.

Ka որ յարաբերական դերանուան արմատն է, միանգամայն ընդհանրացնող նշանակութեամբ. հնդկերէն և զանդկերէն կա և ճա, Յուն. πο և τε, Լատ. qui, que, Գոթ. hvas և h և հայերէն անորոշ դերանուանց ծայրն ինչպէս ոտ, ուրուտ, ումետ, և իտ ոամիօրէն, զոր գրաւոր լեզուն միայն շ ժխտականով կապուած աւանդած է մեզի՝ շ-էտ, որմէ չտաւոր, չտաի, չնաղ : Գարձեալ անորոշ մակբայներուն վերջն ուրետ, երբետ, ուստետ : Նոյն յարաբերական արմատը մանաւանդ հարցական նշանակութեամբը կը բովանդակեն տան, որտան, տանի, տանակ, դարձեալ տան-շ իւրատանչիւր բառին մէջ, իբր Լատ. cunque, գոթ. huanhun. համեմատէ Լատ. quisque իւրատանչիւր, quam տան, տանիէ իսկ և շ տառով կերեւայ, դարձեալ ընդհանրացուցիչ զորութեամբ, հետեւեալներուն վերջն՝ ոչ, զինչ, ինչ, մինչ. բաղդատէ Լատ. ne-que, Գոթ. ni-h ոչ, հնդկերէն և զանդկերէն ճէ, Յուն. τί շէնչ :

Gha դերանուանական արմատ մը որ նշանակութիւնը սաստկացնելու կամ ճշգրտոյն որոշելու գործածուած է, ինչպէս հընդկերէն քհա, հա. Յուն. γε, և Գոթ. ga-անանջատ նախդիր մը՝ ոչինչ աննման մեր շ սաստկացուցիչ նախդրէն. ինչպէս՝ շընալ և զնալ, շջարել և շար, շլետանել և գետին, շղուշանալ և գուշակել, ոսկեշօծ և օծանել, շաշացու և աշք և այլն : Գարձեալ հայցական, բացառական (պատմական), գործիական (պարառական) և երբեմն նաեւ սեռական հոլովներուն մէջ, ինչպէս՝ շքարի, շքարիւ, շքարի : Նոյն gha արմատը կը բովանդակեն նաեւ քոնէ, քեթ = քայթ և քէն = քոյն, որոնց մէջ սաստկացուցիչ նշանակութիւնը շատ ակնհայտ է : Լատին լեզուին hi-c, ho-c այս ցուցական դերանունն ստուգիւ gha արմատէն գատ-

ուիլ չի կրնար, որմէ իրաւամբ կրնայ հետեւցուիլ որ անոր ալ սկզբնական նշանակութիւնն բուն այ, ա էր :

Ta, հնդկերէն և զանդկերէն րա, Յուն. τό, Լատ. is-te, հսլ. րա, իգ. րա, Գոթ. thata, և հայերէն րա, րաքա, րմա, րոյն, և բարդութեանց մէջ այր և ասկէ այր-դե, այր-ւո, դարձեալ ահաւարիկ, աւարիկ :

Tu, հնդկերէն րվամ, զանդկերէն րա, րամ, նսլ. ք. Յուն. τύ, սό, Լատ. tu, հսլ. ty, Գոթ. thu, նրգ. du, և հայերէն րա, բայց նաեւ + տառով որմէ րա, րա, է րա, րա : Հաւանական է որ աամիօրէն գործածուած րա, րա կոչականները բուն րա կը նշանակեն և հոս կը պատկանին :

Na նա, հնդկերէն ե-նա՝ այն, զանդկերէն նա իբրեւ սաստկացուցիչ մասնիկ, Յուն. ναί, ναί այ, εὐώνη ե-նա, δεῖνα նայն, τίς, τινός, τινί, Լատ. ne, nae այ, quis-na-m ո՛վ ու, և հայերէն նա, նայն, նաքա, նմա, և բարդութեանց մէջ այ-ն և ասկէ այն-դե, այն-ւո, դարձեալ ահաւանիկ, աւանիկ. համեմատէ նոյնպէս արդի հայերէն նէ (եթէ) յետադաս : Հայ լեզուին շարի և ոչ մէկ քոյր լեզուին մէջ կենդանի է սոյն նա դերանունական արմատը : Հնդիկ և զանդիկ, յոյն և լատին լեզուներն առաջին դէմքի յոքնակին կազմելու ալ կը գործածեն na դերանուն մը, ինչպէս Լատ. nos մեք, noster մեր, Յուն. νῶς, νῶ, մեք երկ-ութեան :

Pra, հնդկերէն րա, զանդկերէն քրա, նդ. ք, Յուն. πρό, Լատ. pro, հսլ. րա, Գոթ. faur նախադրութիւն և նախդիր առաջի, առ նշանակութեամբ : Հայերէն առ, որուն թէ՛ նախադրական և թէ՛ նախդրական գործածութիւնն յայտնի է, և հնադոյն հար ձեռէ մը յառաջ եկած կ'երեւի և կ'որսուելու ատեն շունչը բին հաղորդելով, վասն դի րա = բն է, ինչպէս շատ տեղ կրկնեցինք : Այն բառերն, որոնց սկիզբն հնադոյն հար-ձեռովու աւանդուած է առ՝ հայութեան կնիք չեն կրեր վրանին. սյսպիսի են հրաման, հրահանդ, հրաստիս և այլն : Բուն հայ արմատներուն սկիզբն իբրեւ նախդիր միշտ առ ձեռով է, որպիսի են առանց, առաջի, առաւել, առեղծուլ, առաքել, առկայծեալ և այլն :

Paska յեֆն, հնդկերէն պասճա, Լիթ. paskui, հայերէն պասքի: Պարզագոյն ձեւէ մը ծագում առած կ'երեւայ Լատ. pas-t յեֆ, որուն հետ կրնան մեր յեֆ, յեֆին, յեֆոյք բաւերն համեմատուիլ: Թէ յ հէ կրնայ նուազիլ՝ քանի մը հնդ յիչատակած ենք արդէն, նոյնպէս բաղաձայնէ առաջ հի անկումը կամ կորուստը մեր լեզուին մէջ բաւական յաճախ երեւցած է. ուստի և եթէ մեր համեմատութիւնը ձլմարիտ է յեֆ հնագոյն հեֆ ձեւէն առաջ եկած է. — Արդեօք հեֆել ալ չի՞ կրնար հոս պատկանիլ:

Ma նուաջին դէմք ցուցնող արմատէ, ամէն քոյր լեզուներուն մէջ պահուած: Համեմատէ Յուն. με, εμέ, Լատ. me զէն, Յուն. μοί, εμοί, Լատ. mihi ինչ և այլն: Հայերէն Ֆեք, Ֆեր, Ֆեզ, Ֆեքք, իճ և այլն:

Mà արգելական մասնիկ, հնդկերէն, զանդկերէն և հպ. մա՛, նպ. ա, Յուն. μή և հայերէն մի՛:

Yā յարաբերական արմատ ոք, զոր քոյրերէն շատերն աւանդած են. բայց մենք չենք պահած, եթէ չենք սխալիր:

Yu դաս, հնդկերէն յույսճ, Յուն. ύμεῖς, Գոթ. jus, մեր մէջ ուղղականէն զատ միւս հոլովներուն մէջ պահուած և այն չի փոխուելով, ինչպէս յեր, յեզ, յեքք և այլն:

Sa, հնդկերէն սա, Գոթ. sa, հնդկերէն հա և Յուն. ο, իսկ հայերէն սա և այլ: Սա, որ, կրնանք ըսել, ըստ օրինի հա պէտք էր ըլլալ յոյն և զանդիկ լեզուաց պէս, բացառութիւն մըն է որ անշուշտ պատճառն ունի, բայց մենք տակաւին չենք կրցած ձանձնալ: Գիտողութեան արժանի է, որ լեզուաբնիք, sa ցուցականը համանիլ ta հնագոյնէն սերած կը համարին որով նոյնութեան հաւանականութիւնն աւելի կը զօրանայ: Այս համեմատութիւնն ըստ օրինի չգտնելով՝ ուզուած է նաեւ մեր սա դերանունը Եւրոպիոյ քոյր լեզուներուն մէջ երեւցող ուրիշ ցուցականի մը հետ համեմատել, որպիսի են Լիթ. շէս, հսլ. սը, Գոթ. hita ոյս:

Sam նախդիր, հնդկերէն սամ, զանդկերէն համ, նպ. բա հպ. սան, և հայերէն համ և հ ինկած սմ, ինչպէս համբառնալ և սմբառնալ, համբարել և սմբարել և այլն: Տես նաեւ սմ-բարել և սմ-բարել և այլն:

համարը, որուն քին նկատմամբ տես էջ 89 : Իսկ անտառ, (= համարա, տես էջ 86) անգամ նալ թՃ.Ճ նոյն նախդրին ճը նի վոխած են հետեւորդ բաղաձայնին համար, որ շրթնական չէ :

Sama նոյն, Բուր, հնդկերէն սամա, զանդկերէն համա, Յուն. ὅμοσ, հալ. սամը, Գոթ. sama և հայերէն համա, ինչպէս համահայր Յուն. ὁμοπάτωρ, հալ. համապիտոր : Համեմատէ նաեւ համակ, նալ. ակ, համայն, նալ. յլ.Ճ : Ունինք նաեւ նախաչունչ հ կորսուած աճէն, ամենայն, ամենեւին և այլն :

Sva իւր, Էսին, հնդկերէն սվա, հնդկերէն հվա, Յուն. οὐ, οἶ, ἐ, Լատ. sibi, se, հալ. սեպե, սին : Գոթ. sik : Այդ դերանունը զանազան ձեւերով պահուած է մեր մէջ : Ամենէն հնաւորոյնն արդէն յիշատակած ենք էջ 72-75 . Հոս կը դնենք նախինքն և քառակել (նմանցնել = իւր սունել), որոնք սկզբնական SV բաղադրութիւնը + տառով աւանդած են, ինչպէս քայր, քերոն, քայր, որոնց վրայ խօսուած է կանխաւ : Իսկ, որ ըստ Էսին, Էսին-Էսին կը նշանակէ բուն, SV յօդուածքը սկով կը ցուցնէ, որ երեւոյթն էջ 75 ալ տեսանք : Իւր նոյն բաղադրութեան միայն V (= =) ն պահած է . նախատառ ի ձայնաւորը նոյն է իսկ ին սկիզբն ալ երեւցողին հետ, իսկ ք դերանունաց սեռականին հոլովակերտն է : Այլ մնայ յատուկ, որուն մէջ svaին vն պահուած է հի նուազած, որուն օրինակները շատ տեղ յառաջ բերած ենք առթին : Քայր լեզուներէն համեմատէ հետեւեալներն, որոնք նոյն sva արմատէն սերած են, զանդկերէն քայրա՝ յարուկ, քայրաք՝ իսկոս-Էսին, Էսին, Էսկ . քայրոս՝ ինամոս-Էսին, ինամօ, հալ. սվարոս՝ ազբական :

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ Գ .

Բուն . — Բնակերտութիւն :

Խօսեցանք բայական ու դերանունական արմատներուն վրայ , արդ ժամն է այն տարրները քննելու , որոնք նոյն արմատներուն վերջը դառով՝ անոնց անորոշ , ընդհանուր նշանակութիւնըն այլեւայլ կերպով կ'որոշեն կը մասնաւորեն : Ահա սոյն մասնիկներէն կամ մակդիրներէն — որոնք արմատներու հետ տակաւ միաւորած դերանունական տարերք են անշուշտ — կը կազմուի բառին քօնը :

Բնակերտ (բուն կազմող) մակդիրք կրկին են նախնական և երկրորդական : Անոնք զուտ արմատին , իսկ ասոնք բունին վրայ կուգան : Այսպէս pa (պահել) արմատէն tar նախնական մակդիրով pa-tar (պահապան , պահող) հայր և ասկէ va երկրորդական մասնկով pa-tar-va (հօրու) հօրեղբայր :

Նոյն բնակերտ մասնկունք , և այն նախնականներն հասարակօրէն , արմատին վրայ եկած ատեն՝ արմատական ձայնաւորը կ'աճի երբեմն , մանաւանդ երբ i կամ u է , որով կըլլայ i ai և u au , իսկ a , այսպիսի դիպուածի մը մէջ , միայն կրնայ երկարիլ և ըլլալ â . Այսպէս div (փայլիլ) արմատէն daiv-a (փայլուն) դէք բունը՝ a բնակերտ մակդիրով . նոյնպէս քraus-a հրանախն , քrus լճէլ արմատէն :

Այդչափս ընդհանրապէս աւանդելէն ետեւ կը դնենք հոս բնակերտութեան գլխաւոր մակդիրները մեր գործածած տառական կարգաւ :

A գործածուած է փորձողը և փորձողա՛նի՛նը (գործին) նշանակելու : Օրինակի համար bhar-a քերող, pad-a սոսն, yug-a լուծ, vagh-a վաշ, սոյլ, ag-a այծ, svaïd-a փերոն և այլն : Այս a մեր մէջ ալ նոյն պաշտօնը կը կատարէ, զոր մենք « ձեւով պահած ենք հասարակօրէն, և հնազոյն կերպարանօք » միայն բարդութեանց ծայրը կրնայ երեւան դալ : Այս վերջիններուն մէջ փորձողը կը ցուցնէ « : իսկ գործողութիւնն ան ատեն ընդհանրապէս, երբ յօքնականաձեւ գործածուի : Համեմատէ ձիւնաքեր = յիւն քերող, ձիւնաքեր-+ , այ = յիւն րեղալ, իսկ քեր, այ : Նոյնպէս երկաթահատ, երկաթահատ-+ , այ, իսկ հատ, այ : Գարձեալ ձկնորս, այ, իսկ որս-այ և այլն :

An մեր ոչ և իչ մասնիկներուն պէս ընողը նշանակելու համար, ինչպէս taks-an (տաշող) հիւան, ars-an արտ, uks-an էգն և այլն, մեր մէջ պահուած ն տառով, որուն նախորդ « և (նուազած) է ձայնաւորը երեւան կու դայ հորովելու ատեն : Համեմատէ հիւան՝ հիւսան, ահն՝ ախան, որզն՝ որդան, եզն՝ եզն, բայց եզանց, անձն՝ անձին բայց անձանց և այլն :

Ana փորձողա՛նի՛նը և երբեմն փորձողը կը ցուցնէ, իսկ Հնդ. Յուն. և Գոթ. լեզուաց մէջ աներեւոյթը չիւելու կը ծառայէ : Համեմատէ Հնդ. gam-anè (=gam-anai) փնալ որ ներքոյականն է gam-ana փնայ+ բառին, դարձեալ Յուն. λαλειπ-έναι լեբալ լինել, φέρειν = φερει քերել. և Գոթ. steig-an իջանել, մեր ասորիճ-ան բառը : Մենք ալ ունինք ան՝ մակդիր՝ վերջատառ « եզ ուղղականի մէջ կորսուելով ըստ սովորութեան, ինչպէս պարծանք, պարծանաց, յարգանք, յարգանաց և այլն : Ատնք ինչպէս յայանի է, յօքնականաձեւ կը գործածուին, իսկ եզականի մէջ փորձող կամ փորձի կը ցուցնեն, այսպէս իշխան, անաց, աստիճան, անաց և այլն : Համեմատէ Յուն. ὄργ-ανο փորձի, στεφ-ανο պսակ, ὄρεπ-ανο Գանգալ :

Ant մեր ոչ ընդունելութեան նշանակութիւնն ունի, ինչպէս as-ant եղող, bhar-ant քերող, dà-sy-ant սուղոց, սոսող. va-vak-ant խօսող և այլն : Ամէն դուսար լեզուաց մէջ պահուած այդ մակդիրը մեր մէջ հագիւ թէ հետքը թողած է : Հոս կա

րելի է սլաականի հնազանդ՝ նազ (կապել) արմատէն, զոր տեսնagh բայական արմատներուն կարգին մէջ :

As մեր ունիան, ուն, ին մակղիրներուն զօրութիւնն ունի, ինչպէս angh-as անյիւնիան, arg-as շարիան, գայիան, gannas ուղի, man-as փոքր : av-as շնորհ, ևայլն : Այդ մակղրին տրականը Լատին լեզուի մէջ իբրեւ անբեւայլ կը գործածուի, ինչպէս amare = am-as-ai «իբեւայ, աւ ի սիբել, սիբել : Մեր այդ մասնկէն զուրկ մնալը բնական է, վասնզի մեր մէջ անշուշտ անձեւն առած պիտի ըլլար, որ երկայն տեսել չէր կրնար : Թեւրեւս հետեւորդ ք մակղրով պատասպարուելով մինչեւ մեզի հասած ըլլայ . աւ տապաս (տապալել), առագաս (առանել) ևայլն բառերուն մէջ : Բայց կարելի է նոյն մակղիրը նաեւ ուրիշ տառերով ալ պահուած ըլլայ, զորոնք քննելու տեղը չէ հոս :

I զանազան գոյականներ կը շինէ, ինչպէս kard-i «իբր», anghi «յ», ansi «իբ», ap-i ջուր : Այդ մակղիրը մեր մէջ բառերու սեռականին մէջ կրնայ երեւան ելլել, ինչպէս սրախ, աւձի ևայլն, որոնց ուղղականները զայն շկարենալով սլահել՝ յետոյ հոլովակերտ նշան համարուած է է, որ լոկ բնակերտ է : Իսկ մեր է վերջաւորութիւններն, ինչպէս բարի, արի, հնազոյն ya մակղիրը կը բովանդակեն՝ վերջատաւ a կլուելով և y՝ է ձայնաւորի փոխուելով, որ սովորական երեւոյթ մըն է նաեւ միւս քոյր լեզուներուն մէջ . համեմատէ (բարի) բարեաց, (արի) արեաց յոքնակի սեռականները :

U փոքրող կը ցուցնէ . ինչպէս kâr-u արող, kart-u հարտ, man-u խորհող՝ ճարտ, aç-u սուր, ragh-u արագ : Վերջին հայ բառն յոքնակի ուղղականի արագանք ձեւովը յայտնի կ'ընէ որ աւ նախորդ « և է մակղիրներուն պէս մեր լեզուին բառերուն ծայրը չէ կրցած պահուիլ և հոլովելու ատեն միայն երեւան կու գայ : Տարբեր երեւոյթ մը կը գիտենք ծանր՝ ծանոս, բարձր՝ բարձոս, քաղցր՝ քաղցոս ևայլն բուններուն վերջն : Հոս « րի փոխուած կ'երեւայ (էջ 78) ուղղականի մէջ՝ փոխանակ անհետ ջնջուելու, երեւոյթ մը որ խորագոյն հետադասութեան պէտք ունի : Իսկ բովերջն երբեմն երեւցող « մակղիրն, որուն նը

մանապէս նոյն է նշանակութիւնը , ինչպէս հատա , ազդա , հասա , բանա-արկա և այլն , ամփոփումն է հնագոյն va կամ ava մակդրին , որ յայտնի կ'ըլլայ յօքնակի սեռականի ուս = սուս ձեւէն , ինչպէս բանաարկուաց և այլն :

Ta շատ պաշտօն վարող մասնիկ մըն է , բայց առանձին կերպով կը գործածուի կրաւորական կատարեալի ընդունելութիւնը կազմելու , Հնդ. սրուրա լուեալ , Ջնդ. զա'րա ծնեալ , Յուն. λειπτός լքեալ , Լատ. coc-tus եփեալ , Հւլ. պիոլ արբեալ , Գոթ. sati-da եղեալ , նստուցեալ : Հաւանական է որ հոս պատկանի մեր ո՞՞ մակդիրն ալ , որուն նախնական ձեւը կ'երեւի թէ ու՞՞ն էր՝ ինչպէս յայտնի է հոլովածէն . համեմատէ արարո՞՞ , արարո՞՞յ , ստեղծուե՞՞ , ստեղծուե՞՞յ և այլն : Ինչպէս գիտե՞ք , այդ ու՞՞ արդի լեզուին մէջ անցեալ ընդունելութեան սովորական մակդիրն է , թէեւ հին լեզուին մէջ հազիւ երբեք կը գործածուի :

Tar ոչ նշանակութեամբ , ինչպէս dā-tar գոռալ , gan-tar ծնող , ad-tar սարս : Նոյն մակդրով յօրինուած են pā-tar հայր , mā-tar մայր , bhra-tar եղբայր բառերն : Կայ նաեւ tra ոչ գործող այլ գործի նշանակող , mā-tra լա՞՞ , daç-tra սրածն , gā-tra ակրած : Համեմատէ Յուն. ἄροτρον , Լատ. aratrum սրած : Անհաւանական չէ որ tar կամ ասկէ բխած tara ձեւէ մը սերած ըլլայ մեր ուղ ընդունելութիւնն ալ , զոր ուղղականի հետ յարաբերութիւն չունեցող հոլովներն ոչ ձեւով ունին : Եթէ հաւր , մար , եղբար և արար ձեւերուն դէմն հանենք ծնաւոց γενιτήρ genitor , գոռաւոց δότηρ dator , տաւերու կողմանէ միայն բ և դ ձայներու տարբերութիւնը կը գտնենք , որոնք իրարմէ տարբեր չեն սերնդով . ուստի և կը դրդուինք նաեւ երկու վերջիններուն դ ին կից գտնուող = ձայնն հնագոյն ատամնականի մը ազդեցութեան տակ այնպէս յառաջ եկած համարիլ , ինչպէս նախընթաց չորս բառերուն մէջ բ ին կից եղող = ձայնը :

Ti ունի նշանակութեամբ , դուն ուրեք նաեւ գործող կը նշանակէ : Համեմատէ gan-ti ճեղ , ծնունդ , dā-ti գոռոյ , pā-ti ըմպելի , ar-ti կոնի , bhū-ti բնութիւն , mar-ti մահ , pa-ti պեր

և այլն : Գուետը լեզուներն առանց բացառութեան ամէնն ալ ունին թէ նոյն նախնական ձեւով և թէ ինչ ինչ յաւելուածն երով խառնուած : Մենք նոյնն ունինք թի՛ ձեւով , որուն աս ամբողջական կերպարանքը սեռականի մէջ միայն երեւան կու գայ , այլեոյն , ծերոյն , զայրոյն , երեւոյն , սեռ. երեւութի՛ և այլն : Նոյն մակդիրն է նաեւ ամաւն , ազաւն , ծանաւն բառերուն վերջն , որոնց (յոր .) սեռականներէն կը հետեւցուի թի՛ բոլորական ձեւն , ինչպէս ազաւնից , ծանաւնից և այլն : Բայց քոյրերուն նման Հայն ալ սոյն պարզական վիճակին մէջ չէ թողած այդ մակդիրն , այլ վրան բերած է ան մըն ալ , որով եղած է թի՛ան , սեռ. թի՛ան = թի՛-ան . այսպէս նեղութի՛ան , նեղութի՛-ան և այլն : Մնուներ , ծննդե՛-ան , յա-դ , յա-դէ , նոյն թի՛-ան և թի՛ մասնիկները կը ներկայացնեն՝ միայն թէ դ ձայնի նուազած , որ անտովոր երեւոյթ մը չէ հայ լեզուի մէջ : Ալերջապէս նոյն մակդիրը կ'երեւայ թաքուսո , փախուսո բառերուն ծայրն , որոնց թաքսո՛-ան , փախսո՛-ան և թաքսո՛ի , փախսո՛ի կրկնաձեւ սեռականները գիտողութեան արժանի են :

Tu բայանուն կը շինէ հնդիկ , լատին և սլաւական լեզուաց մէջ : Հնդիկը և լատինք ասոր եզ. հայցականը աներեւութի նըշանակութեամբ կը գործածեն . հնդկերէն կարգո՞ւմ յառնել . Լատ. doc-tu-m յառնցանել : Մեր լեզուէն թերեւս սոյն մակդիրն ունենայ զգեսո , զգեսոո : Յոյն լեզուէն հոս կը վերաբերի γελασ-τού ծագը , βρω-τού կերակուր , βρη-τού աղաղակ և այլն :

Na անցեալ ընդունելութեան կազմիչ է ինչպէս ta, բայց պաշտօնապէս հնդիկ , սլաւ և գերմանական լեզուներուն մէջ : Par-na ցե՛ւլ , լի՛ par (ընուլ) արմատին անցեալ ընդունելութեանէն , զոր գրեթէ ամէն գտերք ունին , նաեւ հայ. յղանա , յղանա՛ ձեւերով , որոնցմէ յղանալ , յղե՛նալ՝ լի՛ , յղի՛ լինել : Մեր մէջ այնչափ յաճախութեամբ գործածուող անա՛ ձեւով բայերն սկզբնապէս բնաւ տարբերութիւն չունէին մեր յիշատակած na մակդրէն : Նոյն մակդիրն ունին նաեւ svap-na քան , vas-na քնն , skai-na շէն , kars-na քորշ : Հայ լեզուէն հարկաւ հոս կը պատկանին կոխան , իշխան , դարան , աստիճան , որոնց յորնակի սեռական

ներուն մէջ = ճայնաւորն երեւան կուգայ : Սակայն ասոնք կրնան ծագումն առած ըլլալ նաեւ ana մակդրէն , զոր տես , թէեւ աս ալ վերինէն տարբեր չէ ծագմամբ , որչափ կ'երեւայ : Կայ նաեւ ni, որուն նշանակութիւնը ti մակդրին հետ նոյն է , թէեւ ասոր չափ յաճախ չէ գործածութիւնը : Նախալեզուեան ապահով մնացորդ է ag-ni^{հո-}ր , զոր քոյր լեզուաց չատն ունին և որուն ag շող արմատէն է մեր ^ածուզ բառը : Մեր թան , բան ջան , բառերը կրնան ni բնակերան ունենալ , որոնք է հօլովման կը հետեւին , և հաւանական է որ արմատնին բ , լ , ջ ըլլան : Կայ նաեւ nu, որ ներկայաբուն կը կազմէ , ինչպէս առնում , գգնում , զոր այլուր պիտի յիշատակենք :

Ma, mana կրտսրական ու միջակ (հասարակ) բայերուն անցեալ ընդունելութիւնը շինելու կը ծառայեն : Առջինը պահուած է նախալեզուին հիւսիսային եւրոպական , և միւսն ասիական և հարաւային եւրոպական ճիւղերուն մէջ , սակայն հաւանական է որ հանգիստապատիւ գործածութեամբ երկուքն ալ նուիրած էր նախաւոր մայր լեզուն : Համեմատէ dha-dha-mana, dhà-sya-mana, dha-mana եդեւլ , որոնց կը պատասխանեն Յուն. τεθέμενος, θησόμενος և θέμενος . ma գոյական և ածական բուներ ալ կը շինէ ինչպէս garma ջերժ , dhù-ma ծոխ , ծծումբ , ai-ma քնաց , ar-ma արժուկն : Այդ ma մեր մէջ ալ բաւական կիրառութիւն ունի , բայց բայէն դուրս՝ ինչպէս հողժ , աղժ , սեղժ , ջերժ , որժ , և այլն կը ցուցնեն : Ազգակից է maի man, եթէ նոյն չէ բոլորովին , վասն զի նոյն բառերն երբեմն այն կրկին մակդրներով ալ կ'երեւան : Համեմատէ gnà-man անուն , ghai-man յեան , յեան , եդեմն , çrau-man լեւի և այլն : Մեր լեզուէն սոյն մակդրին սերունդն է մ և հօլովելու ատեն ճան և ճան , ինչպէս ջերմն , սերմն , սաղմն , հիմն և այլն : Հոս կը վերաբերի նաեւ ու-մն , ինչպէս հեղումն , կոչումն և այլն : Նաեւ անուն (= անոմն) և պաշտանն , սեռ . պաշտամն , հոս կը պատկանին : Բառակազմութեան մէջ ալ գործ ունի ma , զոր տեղը կը դնենք :

Կա հարկադրական ընդունելութեան գորութիւն ունէր անշուշտ նախալեզուին մէջ՝ թէեւ դուսար լեզուներն նոյն նախնական նշանակութիւնն անվթար չեն պահած : Հնդիկը սոյն մակդրով իրենց բայերուն հրատարակած եւր կը կազմեն , որ նշանակութեամբ նախնականին հետ գրեթէ նոյն է , վասնզի կրել հարկէ տակ մտնել է : Նոյն յա մասնիկը մեզի ալ աւանդուած է (և ստուգիւ սկզբնական նշանակութեամբ) է և հոլովելու ատեն եւ ձեւերով , ինչպէս լեզուիս օրէնք կը պահանջեն : Սիրելի , փարելի , գործելի , աւանելի , ընդունելի բառերուն ծայրն երեւցող է , որ հոլովելով կ'ըլլայ եւ , ինչպէս սիրելեաց ևայլն , աստիճանաւոր էս յա մակդիրն է . նոյնպէս բայերուն կրաւորականներուն մէջ երեւան եկող է — սիրիմ , սիրիս , սիրին ևայլն — տարբեր ծագում չունի : Նախալեզուական է յա div-ya երկնային , nāv-ya նաւային , madh-ya միջին , միջ ևայլն բուններուն ծայրն : — Կա զուտ արմատին վրայ դալով «ձանդակ» բայի բուններ ալ կը կազմէ , զոր քոյրերն այլեւայլ ձեւերով պահած են , իսկ մենք է տառով , ինչպէս գործել , գործեմ , գործէի (= գործելի) , գործեցի , գործեա , ևայլն :

Ra բաւական յաճախ է , ինչպէս ag-ra սայր , ծայր , ag-ra սիրակ , us-ra սոյք , vad-ra վար , migh-ra միջ , ambh-ra ամպրոց , Յուն. δῆρος , Լատ. imber . Այլ մակդիրն հին սլաւոնական լեզուին մէջ անցեալ ընդունելութիւն կը չինէ , ինչպէս դալը ասեալ , պեկը՝ եկեալ : Լատիներէն gna-ru-s ասեալ , ծառի բառին մէջ ra մեր «դին գորութիւնն ունի , որ ստուգիւ սոյն մակդիրն հետ համեմատուելու է եթէ tara մասնիկէն մանաւանդ սերած չէ . սակայն տարակոյս չկայ որ ta-ra ռաէն բաղադրուած է : Վերջնայն լծորդ են ստուգիւ մեր անցեալ ընդունելութիւն և աներեւոյթ չինող Լատուն , որուն բոլորական լւ ձեւն երեւան կուգայ հոլովելու ատեն . համեմատէ գործել՝ գործելայ , գործեալ՝ գործելայ : Նոյն մակդիրը բովանդակուած կը գրանենք նաեւ սուրբ , արց (Հալ. դարը) , հուր , հրոյ , լուր , Բոյ բառերուն վերջն , որոնց արմատն է աս , Լա , հա :

Va թէ բայական և թէ դերանունական արմատներուն վրայ

կու գայ , և թերեւս ս մակդիրն զով աճած ձեւն է : Համեմատէ sar-va ողջ , սփռող , car-va եղջիւր , ac-va յէ , a-va ոյն , ai-va փեւայլն : Մեր ու մակդիրն vaին ծագումն է , տես սին ներքեւ :

Vant կատարեալի ընդունելութեան ներդործական ձեւն է , որ կրկնուած արմատին վրայ կու գայ . vi-vid-vant քէրող , vid քէրել : Կը դործածուի նաեւ մեր տէր մակդիրն նշանակութեամբ , ինչպէս arhta-vant արջուկ : Այս վերջին դործածութիւնը միայն զիտէ հայ լեզուն ծաղկաւէր , խոտաւէր և այլն բառերուն ծայրն :

Բնակերտ մակդիրներէն այդչափը միայն յիշատակելն հերկը համարելով՝ հոս կը դնենք ածականներու բաղդատական ու գերադրական աստիճաններուն կազմութիւնը , որոնք դարձեալ բընակերտութեան հետ անձուկ յարաբերութիւն ունին :

Բաղդատական ու գերադրական :

Բաղդատականի մակդիրն է yans , ինչպէս nav-yans նորագոյն , nava նոր , svadyans տաղբորոյն , svadu տաղբ : Ամէն քոյր լեզուները քիչ շատ այլայլութեամբ պահած են մեզմէ զատ , որ իսպառ կորուսած կ'երեւինք : Կայ նաեւ նոյն աստիճանի կազմող ta-ra , որ կրկին մարդիկներու բաղդարութիւն կ'երեւայ և վերջինն առանձինն ալ աս նպատակաւ դործածուած է , ինչպէս յայտնի է Հնդ. ալա-րա՝ խոնարհագոյն , Լատ. sup-eru-s վերագոյն և այլ կատարեալ բաղդատական ձեւերէն : Հնդիկ , Չանդիկ և Յոյն լեզուաց սովորական է tara , իսկ միւսներուն մէջ վայրավատին կ'երեւայ : Այդ մակդիրը մեր լեզուէն աներեւոյթ եղած է կամ բնաւ մուտք չէ գտած մեր մէջ . իսկ մեր այսօր , այդք , անդք մակրայներուն ծայրն եղող ք թերեւս վերագոյն յիշուած ra մասնկին մնացորդն ըլլայ :

Գերադրական կը շինէ ta (որ ուրիշ շատ պաշտօններ ալ կը վարէ) և ma և ասոնց բարդութիւնը ta-ma և ta-ta , որ յունարէնի սովորական է , ինչպէս σοφώτατος իմաստագոյն : Բաղդատականին yans մասնկին վրայ կու գայ ta , ինչպէս magh-yans-ta

տիւնտի՛ք , Յուն. μέγιστος . Ինչպէս ta նոյնպէս ma գերադրական
 զօրութեամբ դասականաց ծայրն յաճախ կ'երեւայ , զոր օրինակ
 Հնդ. սապտաճա , Յուն. ἑβδομο , Լատ. septimo ե-թներորդ : Ta-
 ma կը գտնուի Հնդիկ , Զանգիկ , Լատին ու Գոթական լեզուաց
 մէջ , որմէ զուրկ է Յունարէնն ալ մեզի պէս : Հռովմայեցիին նոյն
 մակդիրը հասարակօրէն is (= yans) բաղդատական ձեւին վը-
 րայ կը բերէ si-mo (= ta-ma) ձեւով , ինչպէս doct-is-simu-s,
 doctus ուեալ ածականէն :

Մենք աս գերադրական մակդիրներուն հետքն իսկ չունինք .
 քոյն մասնիկն որ բաղդատականի ու գերադրականի պաշտօն մի-
 անգամայն կը վարէ , տարբեր չէ ծանօթ քոյն բառէն , զոր աս
 պաշտօնին մէջ սովորական երանգ նշանակութեամբ առնելու չէ ,
 այլ իրրեւ Զանգիկ քառն՝ աճուճն , որ միակ կը պատշաճի , վա-
 սընդի երկու աստիճաններն ալ իմաստի զօրութեան աճումն են
 արդարեւ :

Ինակերտութեան մաս կը կազմեն նաեւ .

Թուականք :

1. Մէկ թիւը բոլոր Հնդեւրոպացիք նոյն բառով չեն նշանա-
 կեր , թէեւ շատերուն գործածածին հիմն է i ոյն գերանունա-
 կան արմատն , որուն վրայ կու գան զանազան մակդիրներ : Այս-
 պէս Հնդ. է-կա (= ա-կա) , Զնդ. ա-վա , Լատ. ū-nu-s, հին .
 oi-no, և Գոթ. ai-na և Հայ. է-չ (է = է = ա) , շ մակդրով ,
 որուն ինչպէս նաեւ Յունարէն մία և մի ձեւերուն վրայօք տես
 Երկրագնդի Ա. տարի , էջ 17 , ուր կարծիք յայտնեցինք թէ այն
 երկու բառերն իրարմէ զատուիլ չեն կրնար :

2. Մայր ձեւն է dva, որ կ'երեւայ թէ նուազ ձեւ մըն ալ
 ունէր divi, երկուքն ալ գրեթէ ոչինչ այլալուրթեամբ պահուած
 քոյր լեզուաց մէջ , զորոնք մենք տառական յեղափոխութեամբ
 մը կրնա , կրէ կերպարանաց տակ տարօրինակ կերպով յեղաշրջած
 ենք . տես Երկրագնդի , նոյն տարի , էջ 19 :

3. Մայրն է tri , որ իգական ձեւ մըն ալ ունի tisar , ինչ-

պէս Պոլի կը կարծէ , թերեւս արմատին կրկնութեամբ : Մեր մէջ նախատառ ատամնական իյնալով և է յենարանով ե-րե-+ — Յուն. τρεῖς , Լատ. très — ձեւն երեւան ելած է :

4. Աս թուականին katvar ձեւն ուրիշ քոյրերն ալ բաւական աղաւաղած են և մերինէն ստուգիւ աւելի գոնէ Յունարէնն , որ կ'ըսէ τέτταρ , τέσσαρ և ևողական-հոմերական գաւառականին մէջ πέντε . Շատ լաւ պահած է Հռովմայեցին quatuor, Գոթական ձեւն է fidvōr, իսկ մենք ունինք շորք և +առ ձեւերով , վերջինէն է նաեւ +առասուն :

5. Մայրն է pankan, Հնդ. և Զնդ. պանճան , Նպ. πέντε , Յուն. πέντε , Եւոզերէն πέμπε , Լատ. quinque (= pinque) , Հուլ. պենորք , Գոթ. fimf և Հայ. հինգ , որ աւելի սլաւալած է յետունի մէջ :

6. Մայր ձեւն է թերեւս svaks , որուն վրայէն գիւրաւ մեկնութիւն կը գանէ թէ մեր վեց և թէ sex, ք և այլն ձեւերը . միայն Զնդ. իշխշ նախաձայն ի մը ունի , որ նոյն լեզուին յատուկ յաւելուած մը կ'երեւայ :

7. Saptan մայր ձեւը բաւական անարատ պահուած է ամէն գուտարներուն մէջ . Հնդ. սպտան , Զնդ. հոպտան , Յուն. ἑπτά և այլն , Հայ. ե-թն , ե-թան (= հե-թան) :

8. Aktan և akta, ὀκτώ , octo, Գոթ. ahtau, իսկ Զնդ. աչտան և Հայ. ութ , որուն միջատառ արն նկատմամբ տես էջ 76 :

9. Navan զոր ճիշդ նոյն ձեւով պահած են Հնդիկք և Զանդիկք , ոչինչ աննման նաեւ Հռովմայեցիք novem, և Գոթացիք սակաւիկ մի ամփոփմամբ niun, որուն հետ նոյն կ'ելլէ մեր ինասնք (ուղ. քն) ձեւն , եթէ տարրական նաեւ մասն հանենք մէջէն , որուն նախաձայն ի ձայնն նոյնպէս անպէտ է , ինչպէս Յունական ἐννέα ձեւին նախատառ է ձայնը :

10. Daçan որ թերեւս ամփոփումն է dva-çan և այս dva-pankan (2×5=10) նախնական ամբողջ ձեւին : Հնդիկն ու Զանդիկն ունին դասան , որուն կը կցի Հայերէն դասան (ուղղ. դասան) , նախաձայն ատամնականը խտտացած ինչպէս Գոթական taihun.

Մեդասանին մինչև և իննե-դասան այնպէս ճշդիւ կը յօրինէր մայր լեզուն ինչպէս մեր մայր լեզուն կ'ընծայեցնէ , այսինքն միաւորը

նախ և յետոյ տասնաւորը դնելով, իբր dva-ճաճան երկու-դասան, trayas-ճաճան երեք-դասան և այլն :

Քսանէն մինչեւ քննասան դարձեալ նոյն կերպով յօրինուած էին մայր լեզուին մէջ՝ թերեւս վերջը ta կամ ti մակդրի մը յաւելուածով, որոնց և ոչ հետքը կը ցուցնեն մեր հայ ձեւերը քսան, երեսօսան և այլն : Ըստ այսմ ասոնց ալ մայր ձեւերն եղած պիտի ըլլային dva-ճաճան-ta կամ dvi-ճաճա-ti քսան, traya-ճաճան-ta երեսօսան և այլն . համեմատէ εἴκοσι viginti քսան, τριάκοντα triginta երեսօսան և այլն : Մեքսասանն մինչեւ քննե-դասան, և քսանէն մինչեւ քննասան թէեւ նոյն են շինուածքով, բայց անոնք դումարուով : իսկ ասոնք բուլմապաակութիւն են կամ այնպէս ըմբռու նուերու են :

Հարիւրին մայր ձեւն էր անշուշտ քanta = ճաճան-ճաճանta, այսինքն $10 \times 10 = 100$. Համեմատէ Յուն. ἑκατόν (մի հարիւր), Լատ. centum, Գոթ. hunda, Հնդ. և Ջնդ. սահա և այլն : Մենք այդ բառը չունինք, իսկ հարիւրը զուտ հայերէն ստեղծուած մըն է :

Երկու հարիւրին մինչեւ քննհարիւր հարկաւ այնպէս պիտի գործածուէր նախալեզուին մէջ ինչպէս էր Ֆրանսանէն մինչեւ դասնե-քնն, ուստի և անշուշտ dva-քanta, traya-քanta, համեմատէ διακόσια ducentum երկեքիւր, τριακόσια trecentum երեք հարիւր և այլն :

Հազար թուականին համար դուստրներն հասարակաց բառ մը չունին : Հնդիկներն ու Ջանդիկներն որ աւելի մերձաւոր ազգականութիւն ունին իրարու՝ սահարա բառն ունէին, որ Երանեանցքով յետոյ հազանհրա, Նպ. ۱۰۰۰ ձեւն առած է, որմէ նաեւ Հայերէն հազար : Յոյնք χίλιον և Լատինք mille եզրներն ունին : Հիւսիսային Եւրոպիոյ Հնդեւրոպացիք, որչափ կ'երեւայ, նախալեզուին բուն բառը սլահած են : Հին Սլաւոնք դասնեչա, իսկ Գոթացիք thusundi կ'ըսեն, որոնք իրարմէ այլատարր չեն և թերեւս իրենց մէջ կը բովանդակին dača-քanti = 10×100 ձեւին կրճատ մասերը :

Գասականաց հնազոյն մայրենի ձեւերը գտնել անհնարին է, դուստրներն իրենց դասականները նոյն մակդիրներով չեն կազ-

մեր : Հոս ալ գերադրականի մասնիկներն անշուշտ կը գործածուէին ta, ma կամ երկուքը միատեղ tama, նոյնպէս va և ya գործածուած են :

Առաջին ստուգիւ pra-ma էր, զոր կը գործածեն քոյրերէն շատերն, ինչպէս Հնդ. պրա-մա, Զնդ. քրա-մա, Լատ. pri-mu-s, Գոթ. fru-ma-n, միայն Յունարէն πρώτος, ta մակդրով : Նաեւ Հայերէն առաջին՝ քոյրերուն նման նոյն նախորով կազմուած է, ա = pra, զոր տես դերանունական արմատներուն կարգին մէջ :

Երկրորդին մայր բառն անյայտ է և դուստր ձեւերէն գուշակել անկարելի : Հնդ. դվիտէյա, Զնդ. բիտե, Յուն. δεύ-τερος, Լատ. secundus, Գոթ. an-thara, որոնց վրայէն մայր ձեւ մը հանել անհնարին է, թէեւ հաւանական է որ արիական ձեւին նման էր : Մենք մեր դասականներուն որք մակդիրն յունական ու գոթական ձեւերուն վրայ երեւցող tara մասնկէն մեկնեցինք տեղափոխութեամբ. տես Երկրորդին Ա. տարի, էջ 168-172 .

Երրորդին tri-tya ձեւով կ'ըսէր անշուշտ մայրն, որուն կը մտին դուստր լեզուներէն շատերը : Հնդ. տրիտէյա, Զնդ. թրիտե, Լատ. ter-tius, Գոթ. thri-dja-n, հսլ. արեթէյը, Յուն. τρίτος .

Չորրորդին մայրն է katvar-ta, Հնդ. ճատուրեա, Յուն. τέταρτος, Լատ. quar-tus կայլն :

Հինգերորդ, մայր pankan-ta կամ թերեւս pank-ta նուազած ձեւով : Համեմատէ Հնդ. (վեդայից մէջ) պանճա, Յուն. πέμπτος, Լատ. quin-tus կայլն :

Վեցերորդ, մայր svaks-ta, Հնդ. շաշեա, Յուն. ἕκ-τος, Լատ. sextus կայլն :

Եօթներորդ, մայր sapta-ma կամ sapta-ta, Հնդ. սապտա, Յուն. ἑβδο-μος, Լատ. septi-mus կայլն :

Ութներորդ, մայր թերեւս akta-ma կամ akta-va, Հնդ. աշթա, Լատ. octa-vus կայլն :

Իններորդ, մայր nava-ma կամ navan-ta, Հնդ. նավա, Յուն. ἔννατος կայլն :

Տասներորդ , մայր daça-ma կամ daçan-ta Հնդ. դասամ ,
 Լատ. deci-mus, Յուն. δέκα-τος և այլն :

Տասնէն անդին մինչեւ հազար մայրենի ձեւերն որոշել աւելի
 դժուար է , վասն զի դասերք մակդիրներու միօրինակութիւն չեն
 ցուցներ : Արիականները կամ լոկ Բոնդալի ձեւը կը գործածեն
 կամ tama մակդիրը կը յաւելուն : Համեմատէ հնդ. էկադաս ,
 մետասաներորդ , Չնդ. դվադաս երկուասաներորդ : Եւրոպա-
 կանք ta կամ ma մակդիրները կը գործածեն . Յուն. ένδέκα-τος,
 իսկ Լատ. undeci-mus մետասաներորդ : Կան նաեւ որ իւրա-
 քանչիւր թիւն ալ դասական ձեւով աւանդած են , ինչպէս Գոթ.
 fimfta-taihunda հինգերորդ տասներորդ = հնգետասաներորդ :
 Համեմատէ դարձեալ Հնդ. վինաստի-դամ , Յուն. εικοστός , Լատ.
 vigesimus քսաներորդ : Ինչպէս քոյր լեզուաց ձեւերէն կը տես-
 նուի , սովորական ta, ma կամ ասոնցմէ բարդուած tama ձեւե-
 րով անշուշտ նաեւ նախալեզուն իր դասականները կը յերիւրէր
 տասնէն վեր թուականներուն մէջ ալ : Թուականներուն վրայ ա-
 ւելի ընդարձակ գրած ենք Երկրագնացի մէջ , Ա. Տարի , Յուն-
 ուար , Փետրուար , և Յունիս :

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ Գ .

Բառ : — Բառակազմութիւն :

Չէ թէ միայն արժափն , այլ և ոչ քանի տակաւին բառ չէ , խօսքի մաս չի կազմեր ընդհանրապէս , այլ միայն բարդութեանց մէջ կը գործածուին : Հնդկերոտական լեզուին մէջ ամէն իրական բառ , խօսքի ամէն տարր քայ է կամ անուն : որ քանին վրայ եկող իրենց յատուկ բառակերտ տարրներով կը կազմուին հասարակօրէն . — բուն միջարկութիւնները որ այսպիսի կազմիչ տարերք չունին՝ քան չեն , այլ ձայնածեք , ձայնական նշաններ՝ զանազան կրից բացատրիչ : Ըսածնիս օրինակով մը մեկնենք . bhar քերել արմատէն ելած բունը՝ bhar-a քերու , անուն կ'ըլլայ s հոլովակերտն առնելով bhar-a-s քերտ , որ եզ. ուղղական հոլովն է . իսկ բայ կ'ըլլայ նոյն բունը՝ mi մակդրով bhar-a-mi քերեմ , սհմ. ներկ. եզ. առաջին դէմք : Քիչ բայ և անուն կայ , որոնք անիջապէս արմատին վրայ բերեն բառ շինող մասնիկը , ինչպէս dam-s քան , rāg-s արտայ , ad-mi քան և այլն : Ուրեմն իրաւամբ կրնանք ըսել , որ հոլովակերտ ու դէմքոշ նշաններն Հնդկերոտական նախալեզուին բառակազմիչ տարերքն են :

Հաւանական է թէ բառ կազմող մասնիկներն արդեամբք դերանունական արմատներ են և նախալեզուին ծննդեան առաջին ժամանակներն արմատէն կամ բունէն զատուած թերեւս առանձին գոյութիւն ունէին : Այսպէս bhar-a-s քերտ ձուլուած է bhar արմատէն , a որոյիչ դերանունական մասնիկ է և s (sa) դերանունէ , որ կենդանւոյն սեռը կը ցուցնէ ուղղական հոլովով : Նոյնպէս bhar-a-ti քերե , առաջին երկու կազմիչ մասն-

րէն զատ ունի նաեւ ի , հնագոյն լա ր , որ երբորդ զէմբի
գերանուն մըն է :

Բայն ու անուն իրարու հետ սերտիւ կապուած են և կը ծա-
ռայեն լեզուին տարերաց նշանակութեան անորոշութիւնն որո-
շելու , և երկուքին ալ սկզբնաւորութիւնը միանգամայն է , այ-
սինքն մէկը միւսէն առաջնութեան սրտիւ չունի . բայց մենք
նախ անուան և յետոյ բային վրայ կը ճառենք :

Ծան. — Հոս պատշաճ կը գատենք քանի մը խօսք կցել նա-
խալեզուին սեռին վրայ , որուն տառական հանգամանքը միայն
պիտի քննենք հոս հարկաւ : Հնգերայական նախաւոր լեզուն
երեք սեռ միայն կը զանազանէր և այն անուններու վրայ , որ
են արական , իգական և չէզոք , մինչդեռ կան լեզուք որ սեռական
զանազանութիւն բնաւ չեն ճանչնար և կը գտնուին նաեւ այն-
պիսիք , որ մեր սեռին նման բազմաթիւ տարբերութիւններ ու-
նին : Սեռը նշանակելու համար ձայնական տարր մը չունի նա-
խալեզուն և , որչափ կ'երեւայ , հնագոյն սկզբնական վիճակին
մէջ՝ սեռի բնաւ զանազանութիւն չէր ընէր և յետոյ տակաւ լոկ
չէական ու պատահական միջոցներ գործածած է սեռերը զա-
նազանելու : Հաւանական է որ նախալեզուն սկսած է սեռերը
տարբերել այս ինչ հոլովակերտ նշանը միայն այն ինչ հոլովին
յատկացնելով կամ այս ինչ հոլովն այն ինչ սեռին համար ամե-
նեւին չգործածելով : Այսպէս գերանուններն եզակի ուղղականի
մէջ չէզոք սեռի սեպհականած են է ձայնը , իսկ S տառը արա-
կան ու իգական սեռերուն : Նոյնպէս չէզոք եզ. ուղղականի
տեղ՝ հայցականը կամ մերկ բունն սկսաւ գործածուիլ . այսպէս
nava-m զոր՝ որ հայցական է լոկ , չէզոք եզ. ուղղականի ալ
յատկացուեցաւ . գարձեալ madhu +ուջք , որ չէզոք է , ուղղա-
կանի և հայցականի յատուկ հոլովակերտ նշան չունի : Լեզուաց
բաժանումէն վերջ նոյն սովորութիւնը շարունակուեցաւ և այս-
պէս , օրինակի ազագաւ , Հնգիկ լեզուն է եզակի բացառականի
տառը ար. ու չէզ. սեռին միայն սկսած է : Նոյն լեզուն օտար
տարր մըն ալ՝ ն կը մուծանէ նոյն նպատակաւ , որ

«անս» (անօսր) բունին չէ՞ սեռականն է, իսկ ար. և իգ. ձեւերուն նոյն հօլովը զուրկ է այն սեռականէն, այսպէս՝ «անօ» ար. և «անօ» իգ. : Այլեւայլ դուստր լեզուներ զանազան մասնիկներ ալ ստեղծած են սեռը սեռէն զանազանելու համար, զոր օրինակ Լատիններէն victor և victrix ցաղաւոր. Յունարէն αὐλῆ-τής և αὐλῆ-τρίς (= αὐλῆτριδος) «բնօգհար» : Իսկ Հայ լեզուն Հնդեւրոպական հին լեզուաց մէջէն միակ լեզուն է որ սեռ ամենեւին չիզանազաներ, միայն «-հի կամ «-հի վերջաւորութիւնն ունի իգական սեռի յատուկ, որ եթէ բնիկ է, բաւական նշան մըն ալ է նաեւ՝ թէ Հայ լեզուն սեռի տարբերութիւնն իրօք ունէր երբեմն, որ յետոյ տակաւ ջնջուած է : —

Ա. Հոլովում :

Երկու գլխաւոր յարաբերութիւն կրնայ անունն ունենալ հոլով և թիւ, որոնց երկուքն ալ յետադաս մասնիկներով կը նշանակուին՝ հօլովակերտ մակդիրն անմիջապէս բունին վրայ զալով և յետոյ յօքնականակերտ տառն : Այսպէս, օրինակի համար, varka ֆոյլ (հայերէն ֆոյլ) բունին վրայ bhi գործիական յինող և յետոյ յօքնակի կազմող s տառը գալով՝ կը յօրինուի յօքնակի գործիականը varka-bhi-s ֆոյլ-ի-ս :

Հնդեւրոպական մայր լեզուն երեք թիւ կը զանազանէր եղանակէ, յոսնակէ և երկակէ, բայց այս վերջինն երկրորդէն սերած է յետոյ, որ քանի մը դուստր լեզուաց մէջ հետքն իսկ չէ թողած, որպիսի է մեր հայ լեզուն :

Կան հնդեւրոպականէն գուրս լեզուներ որ թիւ ամենեւին չեն նշանակեր, կան ալ որ ալ աւելի թուական զանազանութիւններ ունին : Ոչ-հնդեւրոպական լեզուաց մէջ ոմանք հօլով ամենեւին չունին, բայց կը գտնուին այնպիսիներ ալ, որոնց հօլովներուն թիւը շատ մեծ է. ասոնց մէջ միջին տեղին ունի հրնդեւրոպականն, որուն հօլովներն եօթն էին նախապէս, այսինքն՝ «պղպան», «պղպան», «երեսպան», «բախան», «բախան», «սեռական», «բարձիական» : Ասոնցմէ գուրս է կուշիանն որ հօլով չէ և հօլովակերտ

նշան ալ չունի և է լոկ միջարկութիւն, այսինքն՝ բառին բունն առանց առնչութեան գործածուած՝ լոկ զգացում կամ կամք յայտնելով :

Յօթն հոլովներն ու կոչականն ամենահին դուստր լեզուաց մէջ ալ միայն եզականի մէջ իրարմէ կը տարբերին : Ներքոյականն ու տրական, բացառականն ու սեռականն մօտ են մէկմէկու, ինչպէս նաեւ մեր մէջ երբեմն՝ իբձի և քանի, յախոյ և ախոյ, որոնց նախդիրներն հարկաւ յետոյ կցուած են՝ իրարու շփոթած հոլովներն իրարմէ զանազանելու համար :

Յոքնականի հոլովակերտ նշաններն եզականին նշաններէն ըստ մասին տարբեր են : Հոն ուղղ. և հայց. ամենեւին չեն տարբերիր . նոյնպէս տրականն ու բացառականն (մեր մէջ նաեւ սեռական) իրարու հետ կը նոյնանան և ասոնց շատ կը նմանի գործիականն ալ (բայց մեր մէջ այսպէս չէ) :

Երկակին միայն երեք հոլովածեւ ունի ուղղական և հայցական. տրական, բացառական և գործիական . սեռական և ներքոյական :

Շատ հին ժամանակէն սկսած են նախապէս այլաձեւ հոլովներ յետոյ տակաւ իրարու հետ ձուլուիլ, միաձեւ կազմուիլ : Այսպէս Յունարէնի բացառականը սեռականէն կլլուած է, գործիականն ալ նաեւ հնագոյն լեզուին մէջ կորսուելու վրայ է, իսկ տրականն ու ներքոյականն նոյնացած են, ինչպէս մեր մէջ ալ ընդհանրապէս :

Բառին բունին և հոլովակերտ նշաններուն մէջ դուստր լեզուներէն ոմանք օտար տարրներ մուծած են, որոնց միօրինակութիւն չունենալէն այլ և այլ դուստր լեզուաց մէջ՝ կը հետեւի թէ իրենց ծագումը մայր լեզուէն չեն առած, այլ դասերք իրարմէ զատուելէն ետեւ իւրաքանչիւր այս կամ այն օտար տարրը մտցուցած է : Այսպիսի եկամուտ տառ մըն է սանսկրիտ լեզուի յոքն. սեռականներուն մէջ երբեմն երեւցող ն, ինչպէս մարն-ն-մ, զոր Յուն. μητέρ-ων մայր չունի :

Հոլովակերտ նշանք հարկաւ միակերպ էին նախապէս ամէն անուան ծայրն, վասն զի ամէն բառի հոլովական աղերսը մէկ

միայն կրնայ ըլլալ, անոր համար տեսնուած տարբերութիւններն և ասոնցմէ ծնած այլ և այլ հոլովմունք՝ փոփոխութիւնք են, զոր տակաւ դուստր լեզուներն յառաջ բերած են :

Բուններուն վերջաւորութիւնները կրնան քաղաջոյն ու յոյնաւոր ըլլալ : Բաղաձայնով վերջաւորածը դիւրաւ տեղի տուած է ձայնաւորով վերջ ունեցողներուն հոլովելու եղանակին : Գարծեալ ինչ ինչ բաղաձայն վերջաւորութիւնք այս ինչ կամ այն հոլովակերտից առջեւ սկսած են յետոյ այլայլիլ : Բուններուն մէջէն ՚ և Ա վերջաւորածներն բաղաձայններու հոլովման աւելի նմանութիւն ունին, իսկ Ձ բուններն՝ որ շատ յաճախ կը հանդիպին, մեծ հաստատութիւն կը ցուցնեն ուրիշ բուններու ամենեւին տեղի շտալով : Իսկ մեր մէջ շատ բունք՝ տակաւ իրենց վերջն եւ զող ձայնաւորը կորսնցնելով կարծես բաղաձայնավերջ բուններուն կարգն անցած են, և այս կերպով չենք կրցած մենք « կամ » վերջով բառեր պահել . իսկ է և « վերջով բառերը՝ կ'երեւայ թէ հնագոյն յա և լա ձևերէն յառաջ եկած են սղմամբ և յ և լ կէս ձայնաւորներն իրենց մերձաւոր է և « ձայններուն փոխուելով . ուստի և կրնանք ըսել թէ չունինք բառ, որուն վերջին բաց փանկին ձայնաւորը մեր մէջ անկորուստ պահուած ըլլայ երբեր :

Այսչափս իբրեւ ընդհանուր տեղեկութիւն տալէն ետեւ քննենք իւրաքանչիւր հոլովի յատուկ նշանները մասնաւորապէս :

Ելալի «-ղղալալի մէջ արական և իգական բունք S տառը կ'աւտնուն, որ մնացորդն է անչուշտ sa ցուցական դերանուան : Իսկ չէզոքներն ուղղականի տեղ հայցականը կը գործածեն, ինչպէս վերագոյն յիշատակեցինք : Օրինակ vāk-s վանդ, bhārant-s բերող, patar-s հայր, nāu-s նաւ, sunu-s որդի, pati-s պետ, akva-s ձի և այլն : — Գուստր լեզուներուն մեծագոյն մասն և զակի ուղղականի կազմիչ S տառը պահած են գոնէ շատ տեղ, միայն Պարսիկները, Ալաւներն ու մենք մասնաւոր իսպառ անհետ ըրած ենք :

Յոնական «-ղղալալի եզակի ուղղականի s (sa) հոլովակերտին վրայ կը բերէ sa մըն ալ, որով կ'ըլլայ sa-sa և ասիէ կրնանք

հետեւցնել թէ մեր նախահարք յօքնակի թիւը նշանակել ուզած են եղակի ուղղականին նշանը կրկնելով (ուրեմն թիւը բազմացնելու բնական միջոցով մը) : Բայց այս sasa իր երկրորդ ձայնաւորը չատ կանուխ կորսնցուցած և մնացած էր միայն sas, զոր նաեւ արիական լեզուաց մէջ լոկ պահուած կը գտնենք . միւս դասերը սոսկ as մակդիր կը ձանշնան ուղղականի յօքնականակերտ , և նոյն իսկ կան այնպիսիք որ բոլորովին անհետ ըրած են , այսպէս Սլաւոնն , որուն քով օրէնք կան ամէն վերջատառ s ջնջելու : Համեմատէ vāk-as ձայնք , bharrant-as բերողք , patar-as հարք , sunavas որդիք , patay-as պետք , akvāsas ջուրք և այլն : Հայ լեզուն , ինչպէս գիտենք , յօքնակի հոլովը կը շինէ բառին վերջը + մը կցելով , որ իբրեւ յօքնակիի նշան գործիականի ծայրն ալ սկսած է յետոյ երեւալ . այսպէս քայլ-+, քայլ-ով-+ : Արդ մեր կարծիքը սա է որ նոյն յօքնականակերտ տառը + ծագումն առած է հնագոյն sas մակդրէն՝ երկրորդ ջրջողն իյնալու ատեն նոյն մասնիկը sau ձեւն առնելն և յետոյ տակաւ ամփոփուելով su ըլլալէն ետեւ : Այս վերջին ձեւն է միշտ մեր + ձայնին մայրն , զոր կը ցուցնեն քայլ , քայլք , քայլն , քան , և այլն , որոնք su=sv բաղադրութեան ծնունդ են , ինչպէս իրենց ըծորդներովը մէկտեղ դրած ենք պատշաճ տեղը :

Նախալեզուն երկու թուոյն ուղղականը sās վերջով կ'երեւայ թէ կը կազմէր , որ յօքնակի վերջաւորութեան երկարումն է . այս sās յետոյ նուազելով as եղած է , ինչպէս դուստր լեզուներուն մէջ պահուած երկակի ուղղականի ձեւերէն կրնայ հաւանականութեամբ հետեւցուիլ : Գուտար լեզուներէն Հնդկին ու Զանգիին , Յոյնն ու Սլաւն սոյն թիւն յաճախ կը գործածեն . Գոթականն անս'ոռ անձնական դերանուանց մէջ միայն պահած է . իսկ Լատինականն մեզի նման թերեւս , լոկ duō և ambō երկ-ս , երկ-քեան , բաւերուն վերջը միայն կարող եղած է նոյն թիւը հասցնել : Ասոնց մէջ երկար ò հնագոյն asի նուազումն է . իսկ այս վերջինը Սանսկրիտ լեզուին մէջ երբեմն 'āu , իսկ հին Սլաւոնականին մէջ երկար ū ձեւն առած է և ասոր պէս նոյնաձեւ աւանդուած կ'երեւայ մեզի երկ- երկ-

կակի ձեւով, զոր մենք ալ Լատիններուն նման նոյն յարմարագոյն թուականին վրայ միայն կրցեր ենք կորստենէ պահել :

Եւսկէ հայցականը կը նշանակուէր բազաձայնավերջ բունին կըցելով am մասնիկը, որուն միայն m ձայնը կ'առնուին ձայնաւորով վերջաւորածները : Սոյն հոլովակերտ մակդիրն ալ (ցուցական) դերանունական արմատի մը մնացորդ է, որչափ կ'երեւայ : Ինչպէս արդէն յիշատակած ենք a վերջով չէզոքներն իրենց հայցական հոլովն ուղղականի տեղ ալ կը դործածեն . իսկ ուրիշ կերպ վերջաւորածներն հայցականի հոլովակերտ նշան բնաւ չունին : Այսպէս man-as միտք և զմիտս, gnà-man անուն և զանուն, madhu մեզր և զմեզր, բայց yuga-m լուծ և զլուծ : Համեմատէ դարձեալ vâk-am զձայն, bharrant-am զբերող, patar-am զհայր, nâv-am զնաւ, sunu-m զորդի, pati-m ըզպետ, akva-m զձի, akâ-m զմայր և այլն : — Գուտար լեզուներէն կան որ սոյն հոլովակերտ նշանին մայր ձեւն անարատ պահած են ինչպէս Հնդիկն ու Ջանդիկն, գրեթէ նաեւ Լատինն : Յոյն լեզուին մէջ m ըի փոխուած և մերթ am վերջաւորութեան միայն a ձայնաւորը պահուած է : Հին Ալաւոնը գրեթէ անհետ ըրած է երբեմն ունդական ձայնաւորի մէջ հնչեցնելով : Գոթականը պահած է միայն դերանուններուն վրայ՝ սակայն mը ըի դարձնելով : Այսպէս ահա բոլոր քոյրերն առաւել նուազ յայտնի մնացորդներ աւանդած են այն հոլովակերտ նշանին, մինչդեռ մենք բնաջինջ ըրած ենք զայն . նոր Պարսիկ լեզուին նման, որ յետոյ ۱ մակդիրը և դուն ուրեք նաեւ ۳ նախդիրն սկսած է դործածել նոյն նպատակաւ, ինչպէս մենք ւ, որ սակայն հայցականի միայն յատուկ չէ :

Յոսկէ հայցականէ հոլովը նշանակելու էր նախալեզուն բնապէս՝ am վերջաւորութեան վրայ յոքնականակերտ s տառն աւելցնելով, ինչպէս որ ցարդ Հնդիկ ու Գոթական լեզուաց մէջ անվթար պահուած կը գտնենք : Ուրեմն իրաւամբ իբր մայր լեզուին օրինակ կրնանք յառաջ բերել vâk-am-s զորդիս, pati-m-s զպետս և այլն : Չէզոքներուն նոյն հոլովն a մակդրով կը յօրինուէր, այսպէս manas-a զմիտս, gnâman-a զանուանս և

այլն : Ասոր ծագումն անյայտ է : — Գուտար լեզուներէն ոմանք միայն ռնգականը պահած են , ոմանք ալ միայն չչականը , երկուքը միանգամայն աւանդող լոկ Հնդիկ ու Գոթական լեզուներն են , թէեւ ասոնք ալ ամէն տեղ չէ : Մեր լեզուն միայն շրջողը պահողներէն է , ինչպէս քիւղ , քաղաք , լերին և այլն յօրնակի հայցականներէն գիտենք , և հաւանական է որ « կըրցած է պահուիլ մեր մէջ՝ ի կամն ձայնի մը վաղեմի դոյութեան շնորհիւ , ինչպէս որ այլուր նշանակեցինք , էջ 72 :

Եղալի Բացառական մասնիկն է at և t , առաջինը բարձայնով , իսկ երկրորդը ձայնաւորով վերջաւորածներուն յատուկ , և հաւանական է որ աս ալ ta քս գերանունական արմատէն մնացած ըլլայ : Համեմատե՛ vāk-at ի ձայնէ , bharant-at ի բերողէ , patar-at ի հօրէ , nāv-at ի նաւէ , sunau-t կամ sunv-at յորդույ , patai-t կամ paty-at ի պետէ , aḥvā-t ի ձիւյ և այլն : — Գուտար լեզուներէն միայն Զանդիկն անվթար և ընդհանուր պահած է սոյն հոլովակերտը , Զանդիկը միայն « վերջաւորողներուն վրայ կը գործածէ , նոյնպէս Լատինականին սոսկ հին գրութիւններէն աւանդուած է , ինչպէս senatū-d=senatū ի ծերակուտէ , sententiā-d = sententiā ի կարծեաց , և այլն : Յունականը նոյն մակդիրը կը ցուցնէ միայն օճ վերջով մակբայակերպ , ինչպէս ποντικός « փնայն » , որ ἄτ δեւին ծնունդ է՝ Յոյն լեզուի տուաւորական օրինաց համեմատ : Վերջապէս Սլաւոնականն ու Գոթականը մեզի նման սոյն ատամնականը տուած են բացառական հոլովէն , որ մէտ է ընդհանրապէս սեռականին անցներու : Եթէ մեր մէջ մնացողը մը թողած է , գայն փնտուելու է թերեւս մեր բացառականներուն ծայրն երբեմն երեւցող , տառին վրայ , ինչպէս ի Հայկոյ , ի գետոյ և այլն , գուցէ թէ նաեւ է = ոյ՝ (= ահ = ախ) կրնայ հնագոյն atի ծագումն ըլլալ :

Եղալի Եռականն է as և s , որ նախընթաց հոլովակերտին զրից մէջ կը գործածուի , միայն a վերջով բուները նոյն մակդիրն վերջը ya գերանունական արմատն ալ կը յաւելուն և երկուքն ալ ամփոփուելով sya ձեւն երեւան կու գայ : Այսպէս

vāk-as ձայնի, bharrant-as բերողի, patar-as փոր, nāv-as նավու, sunav-as և ասկէ sunau-s որդւոյ, patay-as և ասկէ patai-s պետի, akvā-sya ձիոյ, akā-s մօր, և այլն : — Շատ դուստր լեզուներ բաւական որոշ պահած են թէ as և թէ sya ձեւերը, իսկ մենք իրենց ծայրն, ունեցող սեռականներուն համար միայն կրնանք ըսել որ նոյն տառը նախնական ց կամ s ձայնի մնացորդն է, ինչպէս Հայկայ, գետոյ և այլն : Իսկ մեր է և ու, նոյնպէս բաղաձայնով վերջաւորած սեռականները հոլովակերտ նշան բնաւ կ'երեւայ թէ չունին այլ բառին լոկ բունը կը ներկայացնեն, և ասոր ճշմարտութիւնը երեւան կու գայ քոյր լեզուներու հետ համեմատելով : Այսպէս մեր «բռնէ», (ուղ. «բռնե») իբրորս (ուղ. իբրոր), անտան (ուղ. անտան), ասորդ (ուղ. ասորդ) սեռականներուն կը պատասխանեն Զնդ. «բռնէ», Լատ. cluni, Զնդ. իբրորս, Հնդ. նաման, Լատ. nomin, Յուն. ἀστρο բուները, որոնք յայտնապէս կը ցուցնեն թէ Հայ բառերն իրենց սեռականի հոլովակերտ նշաններէն մերկացած են բոլորովին :

Յոյնացի սեռականի նշանն էր անշուշտ sams, որուն շողներն իյնալով և ձայնաւորն ալ երկարելով âm մնացած է, զոր դուստրը լեզուներէն շատերն ունին, որոնք sām ձեւ մըն ալ ունին դերանուններուն սեպհականուած : Նախնական sam-s ձեւն երեք մասերէ կը բաղկանայ, s եզ. սեռականի, am յօքնականի ուրիշ հոլովներու մէջ ալ երեւցող նշանէ մը և s յօքնականակերտ տառէն, զոր այս թուին ուղղականն ալ, ինչպէս տեսանք, ունէր : Ըստ այսմ նախալեզուն կը յօրինէր vāk-sāms սկզբնապէս և յետոյ vāk-âm ձայնից, akvām ձիոց, և այլն : — Իուստրը լեզուներէն ոմանք յիշեալ sām ու âm մակդիրներն աւանդած են՝ իւրաքանչիւրին յատուկ տառադարձական օրինաց համեմատ : Սոյն հոլովը կազմող մեր ց տառը կ'երեւայ թէ հնագոյն s շողին մնացորդն է, զոր քոյր լեզուները դերանուններուն յօք. սեռականին մէջ պահած են. համեմատէ Հնդ. սր սե-շմ, իգ. դս-սմ դո-ցո :

Նշուի ներդայականի հոլովակերտն է i, իսկ դերանուններուն մէջ in, այսպէս նաեւ մեր մէջ ի նաւէ, ի նմէ : Ան բուներն որ i

կամ՝ u կը վերջաւորին՝ իրենց սա ձայնաւորներն ai և au ձեւերու կ'աձեցնեն : Համեմատէ vâk-i ի ձայնի , manas-i ի մըտի , patar-i ի հօր , nâv-i ի նաւի , sanav-i յորդւրջ , patay-i ի պետի , akva-i ի ձի , և այլն : — Ներքոյականն իբրեւ առանձինն հորով պահուած է հնդիկ , զանդիկ ու սլաւ լեզուներուն մէջ , քակ միւսներն հասարակօրէն տրականի հետ՝ որ շատ նման ալ է , խառնած են մեզի պէս : Ասոնք սոյն հոլովին մընացորդներն իբրեւ մակբայ կը գործածեն , ինչպէս շատ . hum-i ի գետնի , dom-i ի տան , bell-i ի մարտի . յուն . oixo-i ի տան , չարա-i ի գետնի և այլն (*) :

Ելակէ որովհէնք միայն հնդիկ ու զանդիկ լեզուներուն մէջ որոշակի զատուած է եղ . ներքոյականէն ai վերջաւորութեամբ , որ կ'երեւայ թէ : abhi մակդրին ազաւազումն է կամ i ներքոյականին աձումը : Համեմատէ vâk-ai ձայնի , manas-ai մտի , sunav-ai որդւոյ , patay-ai պետի , akvai (=akva-ai) ձիոյ : Մեր մէջ սա հոլովը թէ՛ եզակի և թէ՛ յարնակի թուին մէջ սեռականի հետ շփոթած ըլլալուն՝ ծագումը դիւրին չէ յայտնապէս որոշել : Սաչալիս յայտնի է սակայն , որ այս հոլովն յ (Հայկայ , գետոյ) , թերևս նաև է (բանի , ազգէ) նշաններն՝ հնագոյն ai մակդրին մնացորդն են : Մեր յ . տան այդ հոլովին

(*) Մեր մէջ , ինչպէս գիտենք , ներքոյականն է կամ , նախդիրն ունի , որով մանաւանդ տրականէն կը տարբերի : Լոկ մակբայապէս գործածուած են աննախդիր բուն ներքոյական հետազայ հոլովներն՝ հետէ , գիշերէ , ձմերանի , ամարանի : Տրական «, ունեցող բառերուն է ներքոյականները , զոնէ որչափ պահուած են , կը ցուցնեն որ սոյն հոլովը տրականի հետ զեռ բոլորովին շփոթած չէր , և ասկէ զտակըու համար յետոյ ծանօթ նախդիրները քնել պատշաճ զատուեր էր : Այսպէս ի միջէ , տը . միջոյ , ի գիշերէ , տը . գիշերոյ , առաջի , տը . առաջոյ : Գարձեալ չքնաղ մնացորդ են ամարանի , ձմերանի մակբայակերպ գործածութիւններն , որոնց համեմատութեամբ նորագոյն սովորական ներքոյականներն յամարան , է ձմերան՝ բնաւ չեն տարբերիք իբրև տրական գործածուած տարան , յիբրև բուններէն , որ հոլովակերտ նշանէ զուրկ են բոլորովին :

ծայրն անձայն մնացած է, ինչպէս յունական $\epsilon\pi\pi\omega = \epsilon\pi\pi\omega\iota$ ձիոյ, $\acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\pi\omega = \acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omega\iota$ մարդոյ, և այլն արականներուն վերջն յովա նշանախեցն, որ սկսուած է ստորագիր նշանակուիլ, այսպէս նաև $\chi\acute{\omega}\rho\alpha$ գետնոյ, $\tau\epsilon\mu\eta$ պատուոյ: Իսկ «տով և բաղաձայնով վերջաւորուած բուններուն արականն ալ սեռականին նման հոլովակերպէն զուրկ մնացած է բոլորովին, այսպէս $\eta\acute{\epsilon}\theta\epsilon\sigma\tau\alpha\sigma$, $\acute{\alpha}\nu\theta\epsilon\sigma\tau\alpha\sigma$, $\acute{\alpha}\nu\theta\epsilon\sigma\tau\alpha\sigma$, $\acute{\alpha}\nu\theta\epsilon\sigma\tau\alpha\sigma$, $\acute{\alpha}\nu\theta\epsilon\sigma\tau\alpha\sigma$, $\acute{\alpha}\nu\theta\epsilon\sigma\tau\alpha\sigma$ և այլն:

Յոֆնակէ ներփոյականէ ամենահին ձեւն՝ որ եղակիրն հետ աւամենեւին նմանութիւն չունի, է sva. ասիկայ յօքնականակերտ s տառը առժամ է թերեւս և նախնական ձեւն էր բուն svas, վասն զի հոս կը հայի վերական Սանսկրիտի susa ներքոյականի մասնիկը: Իսկ sva գուցէ թէ ծագի յարաբերական ու փոխադարձ նշանակութեամբ գործածուող sva $\text{խ}^{\text{ն}}$, էր գերանունական արմատէն: Ուստի և նախալեզուեան սոյն հոլովին կըրնան օրինակ ըլլալ vak-sva-s կամ vak-sva ի ձայնս, patar-sva ի հարս, և այլն: — Լատինք և Գերմանացիք յօք. ներքոյականը կորսնցուցած են, Յոյք տրականի նշանակութեամբ կը գործածեն, բաւական որոշ պահուած է հնդիկ, զանդիկ ու սլաւ լեզուներուն մէջ՝ իւրաքանչիւրին տառական յատուկ օրինաց համեմատ փոքր ինչ այլայլելով: Մենք մայր լեզուին sva ձեւին գլխաց + մը կ'սպասէինք, սակայն « կը գտնենք, որ եթէ յօքնակի հայցականի ծանօթ « տառը չէ (որմէ, ինչպէս յայտնի է, է նախդրիւ կը զանազանի՝ շքան» և է բան»), երեւոյթ մըն է, զոր հոս լոկ իբրեւ բացառութիւն մը կրնանք նշանակել, յարմարագոյն առթի թողլով ապահովագոյն մեկնութիւնը:

Յրէկէ Սեռականէ ու ներփոյականէ հնագոյն նշանը կ'երեւի թէ aus էր, որչափ որ հնդիկ, զանդիկ ու սլաւ լեզուներուն համեմատութեանէն կրնայ հանուիլ: Այս մակդրին ծագումը մոռնալ է, թերեւս յօքնակի ներքոյականի sva-s մասնակին աղաւաղութիւնն ըլլայ:

Յշակէ քործէականը կրկին նշան ունի á և bhi, որոնց առջինը, կրնանք ըսել, միայն արիականաց, իսկ վերջինը լոկ եւրոպականաց յատուկ է: Ապահովութեամբ չի կրնար հաստատուիլ թէ

առաջինը Հնդեւրոպական ժամանակը կը գտնուէր, իսկ վերջինին վրայ ամենեւին տարակոյտ չի մնար, վասն զի Եւրոպական ժամանակը թէ արիական և թէ եւրոպական լեզուաց մէջ առհասարակ նոյն bhi+s մակդրով կը յօրինուի: Սակայն այդ bhi մասնիկն եւրոպականներն ալ անարատ պահել չեն կրցած, ու մանք մինչեւ կորսնցուցած են: Սլաւականներն mi ձեւը տուած են տառափոխութեամբ, իսկ Յոյներն որ փ ձեւով գիտեն, գործիականի իրրեւ ընդհանուր մակդիր չեն գործածեր, միայն Հոմերական լեզուին մէջ ցիրուցան կ'երեւայ, ինչպէս νεμι-φι-νυμ-α-α-α և նυμ-α-α-α: Գարձեալ այս վերջին լեզուն սոյն մասնիկն աւելի ներքոյականի քան թէ գործիականի նշանակութիւն կու տայ: Մենք միայն կրնանք իրաւամբ պարծիլ որ բոլոր Հնդեւրոպածին դասերաց մէջ սոյն հոլովին հնագոյն գործածութեամբ մինչեւ նորագոյն ժամանակներս հասուցած ենք զայն: Մեր մէջ ք, լ, և առերով մնացած է հետեւորդ ձայնաւորը կորսնցնելով: Առջինը սեղահական է բաղաձայնով վերջաւորած բուններուն՝ հար-ք, աստեղ-ք, անուած-ք (= անուան-ք). իսկ միւս երկուքէն՝ և է բուններուն յատուկ է, ինչպէս՝ ազգ-և, բանի-և, և լ՝ և վերջով բուններուն ծայրը կու գայ, գետ-լ, ևայլն, վերջապէս և վերջաւորածները՝ ինչպէս գործիական ծով-և, զգեստ-և, իրենց և հոլովակերտը կլլած են: Հետագայ օրինակները կրնանք նախալեզուեան համարիլ, ինչպէս patar-bhi հարք և patar-bhi-s հարք-ս, nâu-bhi նաւաւ, և nâu-bhi-s նաւաւ-ս, sunu-bhi որդւ-լ և sunu-bhi-s որդւ-լ-ս ևայլն:

Յոյնիէ քայտաւան ու որսիան միեւնոյն մակդիրն ունէին bhi-am-s, ինչպէս vâk-bhi-ams ձայնից և ի ձայնից: Դուստր լեզուաց մէջ պահուած ասոր ամենահին ձեւն Հնդկականն է՝ bhyas. Լատինականին սովորականն է bus, Լիթաւականին mus չլիթնականն ընդականին փոխելով, հին Սլաւոնականին Բ՝ չչոզն ալ տուածելով: Մենք այս երկու հոլովները նոյն ց գրով կը նշանակենք՝ միայն բացառականն է կամ ց նախդրիւ տարբերելով արականէն՝ բանից և է բանից, ազգաց և յազգաց ևայլն: Եթէ այս ց բնիկ ազգային ծնունդ մը չէ, քոյր լեզուաց սոյն հոլովին

ծայրն երեւցող Տին փոխանորդը լոկ կրնայ ըլլալ :

Եղովի որական , Բոցաորական ու Գործիական հոլովներն bhi-ams մակդրով կը նշանակուէին անշուշտ , ուստի և նախընթացէն լոկ ձ ին երկարութեամբ կը զանազանուէր : Գուստր լեզուներէն Հնդկականը bhyam ձեւով գիտէ , որ քոյրերուն մէջ ամենահինն է • Յունականը չրթնականն ալ տուժած և ռնդականն ալ այլայլած ըլլալով միայն ւ զերջաւորութեամբ կը ճանչնայ նոյն հոլովն ինչպէս ἑπιποιν , χωραιւ և այլն :

Կռական հոլով չէ , այլ լոկ բառին բունն է՝ կոչելով , միջարկութեան պէս գործածուած , ուստի և հոլովակերտ կամ բառակերտ նշաններէն զուրկ էր անշուշտ նախալեզուին մէջ , թէեւ յետոյ դուստր լեզուներն երբեմն յատուկ ձեւ մըն ալ տուած ըլլան անոր գոնէ եզակիի մէջ՝ բունին ձայնաւորն անեցնելով , երկարելով կամ սղելով : Յոքնակին կոչականի յատուկ ձեւ չունի , այլ ասոր տեղ ուղղականը կը գործածուի , միայն շեշտն առաջին վանկին ընկրկելով՝ գէթ Հնդկի լեզուին մէջ : Մենք թէ եղակի և թէ յոքնակի ուղղականներն իբրեւ կոչական ալ կը գործածենք , ինչպէս ե՛ղբօյր , ե՛ղբօր , Հնդկականին նման շեշտն առաջին վանկին բերելով : Իսկ է վերջաւորութիւնն , ինչպէս Պետրե = ս՛վ Պետրոս , ոչ Հայ այլ Յոյն ձեւ է , զոր քրինակ Յունարէն ἄνθρωπε ս՛վ մարդ , և այլն :

Մանօթ. — Գերանունական հոլովումն ունի ինչ ինչ յատուկ վերջաւորութիւններ , որոնք հոս համառօտիւ նշանակուելու արժանի են : Գիտնալու է նախ որ գերանուններն երկու կը բաժնուին *փոթական* (սեռ զանազանող) և *անփո* (սեռ չզանազանող) . վերջիններուն կը վերաբերին , • ես , դու , ինք , իւր անձնականները : Իսկ հոլովներուն վրայ պէտք ենք դիտել , որ չէզոք ուղև հայց հոլովներուն նշանն է t , ինչպէս ta-t դա , գդա , ka-t որ , զոր , և այլն : Իսկ արական յոք ուղղականը կը յորինուի i-ով , ինչպէս ta-i դոքա , այդքիկ , ya-i որք : և այլն : Աք. ու չէզ. եզ. սեռ. բաց. ու ներք. հոլովներն յօդուածոյ sma կամ sm (= sa-ma) տարրն ունին , որ անոնց բունը կը կազմէ , ինչ-

պէս ta-sma-t ի դմանէ , ta-smai դմա , ta-sm-in ի դմա , ի դմին : Ինչպէս Հայերէն օրինակներէն կ'երեւայ , մենք նոյն տարրը սահած ե՞ք ծ և ճ ձևերով , որոնց նախածայն անմիջական չտղն անհետ եղած է : — Եզ. սեռականը նոյն է ար. և չէզ. սեռին մէջ , ինչպէս ka-sya որոյ , ta-sya դորա , միայն ի դականը կ'ըլլայ ka-syas, ta-syas. Իսկ յոք. սեռականն հոս ամբողջական ձևով կ'երեւայ sām, ինչպէս ta-sām ար. և չէզ. tā-sām իգ. դոցա : — Վերջապէս ար. և չէզ. եզ. ներքոյականի նշանն է in, ինչպէս ta-sm-in ի դմա , ի դմին : Նոյն թուէն իգ. ներքոյականին յատուկ ձևն է syam, ինչպէս ka-syam յորում : Մնացած ամէն հորոյններն անուններէն բնաւ չեն տարբերիր . իսկ այս կամ այն դուստր լեզուի մէջ երեւցած տարբերութիւնները չեն կրնար սկզբնական համարուիլ :

Բ. Խոնարհում :

Ինչպէս անուան բունն իրական անուն , բայց կ'ըլլայ հոլովակերտ նշաններով , այսպէս բայաբունը դիմանիչ մասնիկներով : Որչափ կ'երեւայ , սոյն բայակերտ նշաններն հնդեւրոպամայր նախալեզուին մէջ երբեք չեն պակսած , ուստի և ոչ-հրեղեւրոպական լեզուաց նման ձևեր , ինչպէս Արաբերէն جَلْبُ «յան» , կամ Թուրքերէն چو «չրե» , որոնք դէմք ցուցնող նշան բնաւ չունին , մեր մայր լեզուին մէջ թերեւս ամենեւին տեղի չեն ունեցեր : Այս դիմանշաններն որ երբեք դէմքի ալ դատ դատ են , դերանունական արմատք են , որ մերթ ամբողջ և մերթ կրճատ ձևերով երեւան կու գան : Ինչպէս երբք դէմք, նոյնպէս երբք թիւ կը զանազանէ բայն , որ են եղանկ , յոյնակէ և երկակէ՝ ճշդիւ անուանց պէս : Իմանշաններուն ամբողջական ձևերը կու գան սահմանական և ստորագասական կատարեալ ներկայ և ապառնի ժամանակներուն վրայ . բայց կատարեալինները կրկնութեան պատճառաւ՝ բառական խանգարած են : Արճատ

ձեւերն յատուկ են անցեալ ժամանակի և ըղձական եղանակի ընդհանրապէս : Հրամայականն յատուկ դիմանիչ ունի :

Չորս եղանակ ալ ունի բայն , որ են սահմանական , հրամայական , և սորորդասական ու ըղձական : Ասոնց մէջէն առջինն իրեն յատուկ նշան չունի , նոյնպէս երկրորդն , որ փոքր ինչ տարբեր դիմանշաններ ունի : Հրամայականն՝ որ թերեւս երկրորդ դէմք միայն ունէր նախապէս , բայական միջարկութիւն մը կրնայ նըկատուիլ , և աս եղանակին դիմանշանն իրբեւ կոչական ըմբռնուելու է՝ հակադրութեամբ միւս եղանակներու դիմանշաններուն , որոնք «դրական» զօրութիւն ունին իբրեւ բայատէր (սէր բայի) կամ գործող : Հրամայականի հետ շփոթելու չէ ստորագասականի և ըղձականի ձեւերն , որ երբեմն անոր պաշտօնը կը վարեն : Այս վերջին երկուքին յատկանիշներն են՝ առաջնայն ձ , իսկ երկրորդին յծ կամ ի , որ արմատին և դիմանշաններուն մէջ կը մտնեն վայելչապէս , ինչպէս իրենց պաշտօնն ալ կը պահանջէ :

Ժամանակի բունն — որ զանազան կերպով կը կազմուի , ինչպէս յետոյ պիտի նշանակենք — ան համեմատութիւնն ունի խոնարհող բային հետ , զոր ունի անուան բունը հոլովոց բառին հետ : Հնդեւրոպական մայր լեզուն կը ճանչնայ կոտորեալ մը , որ պարզական արմատին կրկնութեամբ կը կազմուի հասարակօրէն ասուանց ուրիշ յաւելատարր ունենալու : Գարձեալ անորս անցեալ մը (aoriste) , որ կրճատ դիմանշան կ'առնու : Վերջապէս զանազան կազմութիւն ունեցող ներկայ մը և ասկէ (անցեալը նշանակող) նախդրով շինուած անկոտոր մը : — Ասոնք են պարզ ժամանակներն . բազադրեալ են սպասանին և ուրիշ անորս անցեալ մըն ալ , որ as ե՞ օժանդակով կը կազմուին :

Ընդհանրէն մասնաւորին իջնելով կը ճառենք նախ դիմանշաններուն վրայ , որ ամէն ժամանակի ու եղանակի հասարակ և հարկաւոր են . երկրորդ՝ եղանակներուն յատկանիշները կը քննենք , որ զանազան ժամանակի մէջ կրնան հանդիպիլ . և երրորդ՝ վերջապէս ժամանակի բուններուն վրայ կը կնքենք մեր խօսքը :

Ա. Դիմանշանք — Ներգործականի :

Եզակի առաջին դէմքի նշանն էր հարկաւ ma, թէև գուտար լեզուները սոյն նախնական ձեւով չեն աւանդած, այլ կամ նուազեալ ու նոյն իսկ կորուսեալ ձայնաւորով՝ mi, m, և կամ լրիկ a ձայնաւորը պահելով: Այսպէս bhara-mi բերեմ, a-bhara-m բերէի, բերի, ba-bhar-a, բերի, բերեալ է իմ: Գուտար լեզուներէն քիչերը պահած են նոյն իսկ mi դիմանշանը, շատերը կորսնցուցած են՝ ինչպէս յոյնք և լատինք հասարակօրէն, մենք միայն ծ կրճատ դիմանիչն ունինք: — Յոր. առաջին դէմքին հնագոյն ամբողջական ձեւն է masi, իսկ կրճատը mas, ուտարի և as-masi եմ, as-yà-mas էցեմ: Գուտար լեզուներէն ամբողջական ձեւը պահող միայն Հնդիկն ու Զանդիկն են. միւսներն առաւել նուազ խանդարած են նոյն դիմանիչը, զոր մենք մի ձեւով ունինք: Ասիկայ սկզբնագոյն մա-դա-ձեւի մը կրնայ սերունդ ըլլալ. մա (ես) և դա (դու) = մե: — Երկակի առաջին դէմքին հնագոյն դիմանիչ vasi մնացած է, որ թերեւս masi սկզբնականին աղաւաղումն է: Ուրեմն bhara-vasi մե երկեան բերեմ: Գուտար լեզուք առաւել նուազ այլայլած են, Զանդիկն ամենահին ձեւն աւանդած է սա-ձեմ, մե երկեան էմ:

Եզակի երկրորդ դէմքի նշան միայն tva դու կրնար ըլլալ, բայց յետոյ փոխուելով և նուազելով իրբև սովորական ձեւ հաստատուած է si, որուն կրճատն է լրիկ s. կատարեալի դիմանիչն է ta, որ միայն tva հնագոյնէն կրնայ ծագում առած ըլլալուի: Կայ dhi դիմանիչն ալ հրամայականի յատուկ, որուն ծագումը մութ է: Նախալեզուեան օրինակ թող ըլլան as-si ես, bhara-si բերես, a-bhara-s բերեր, bhara-s բերիցես: Համեմատէ նաև յուն. հրամայականի օրինակ շն-θι լուր, ձեռ-θι տուր, չս-θι եր, լեր, γυν-θι ծանիր: Մենք եզ. երկրորդ դէմքի կրկին յատկանիչ ունինք « և բ, ինչպէս ես, իցես, եղեր, լինէիք, լեր և այլն: Ասոնցմէ « si է և բ dhi է սերած կ'երեւայ: — Յորն. երկր. դէմքի նշանն էր tasi և կրճատ tas, որոնք

ta-ta (=tva-tva) նախնականին համառոտութիւնն են անշուշտ
և այսպէս կրկնուելով՝ tasi յոքնակի նշանակութիւնն առած է ,
վասն զի դոս և դոս = դոս+ : Համեմատէ as-tasi է+ , bhara-
tasi քերէ+ : Մենք յոք. երկ. դէմքի նշան միշտ + ունինք , որուն
մայր եղած պիտի ըլլայ tu կամ su ձեւ մը , զոր դիւրաւ կըր-
նանք գտնել վերագոյն յիշատակեալ ձեւերուն մէջ : Ինչպէս գի-
տենք , + , +սան և այլն բառերուն մէջ ալ + նոյն կամ նման
ծագումն ունի : — Երկակի յոքն. երկրորդ դէմքն ալ անշուշտ
tasi ձեւն ունէր , դուստր ձեւերն են tas, ta, բայց նաև tam :

Եզակի երրորդ դէմքի նշանն էր դերանուծական ta (դա)
արմատն . որ նուազելով ti ձեւն առած է իբրև ամբողջական ,
որ նաև լոկ տի ալ իջած է . այսպէս as-ti է , vagma-ti ձաշէ ,
vaghait ձաշէցէ : Այս դէմքին նշանը մենք միայն , տառով պա-
հած ենք թերեւս , ինչպէս խաղայ , երթայ , որ գուցէ թէ է
վերջաւորութեան մէջ ալ բովանդակուած է , ուստի և գործէ
կրնայ հնագոյն գործեաց ձեւի մը ծագումով ըլլալ . իսկ , ti յան-
դին կ'երեւայ թէ մնացորդն է : Ունինք ը տառն ալ այս դէմքի
դիմանի՝ էք , ներէք . որ դարձեալ սկզբնական ատամնականէ մը
կրնայ մեկնուիլ : — Յոք . երրորդ դէմքի նշանն է nti եթէ ձայ-
նաւորով վերջաւորի արմատն , և կ'ըլլայ anti եթէ բաղաձայ-
նով յանգի , ինչպէս դուստրները կը վկայեն , այսպէս as-anti
է , bhara-nti քերէն , և կրճատ ձեւով bhara-nt քերէցէն , և
այլն : Հոս կը գտնենք երկու ցուցական դերանուծական արմատ-
ներու միաւորումն an և ta, որոնք այս կերպով յոք . երրորդ
դէմքը կազմած են , իբր նա և նա = նոս : Մենք սոյն մակդրին
միայն ռնգականը պահած ենք՝ բերեն , բերէին , բերցեն և այլն :
— Երկակի երկրորդ ու երրորդ դէմքն դուստր լեզուաց մէջ
իրարու հետ չիոթած են և եթէ իրօք մէկ չէին նախապէս , մեծ
տարբերութիւն մըն ալ չունէին անշուշտ յոք . երրորդ դէմքէն :

Բ. Իրմանշանք — Միջակի

Պատրիարքացուց և ուրիշ քանի մը նոր ազգաց փոխադրել կամ քերականական ըստած բայերուն նման նուև նախնի Հնդեւրոպացիք , որչափ կ'երեւայ, իրենց Ֆլուկ (medium) բայերուն ձեւերը կը յօրինէին՝ անձնական դերանունը կրկնելով , որոնց մէկն «գլուխ» էր , իսկ միւսը «տէլ» կամ քնու-լեւան խնդիր , ինչպէս մենք սովոր ենք կոչել : Ըստ այսմ եզակի առաջին դէմքի ամբողջական ձեւն էր ma-mi և կրճատը ma-m (ես գիտ , ես ինձ), որոնք իրենց ունգականները կորսնցնելով՝ նախալեզուին ժամանակն իսկ mai և ma ձեւերն յառաջ եկած էին : Այսպէս bhara-ma(m)i բերիմ , a-bhara-(m)am բերէի , և այլն : Եզակի առաջին դէմքի վերջաւորութիւնը մեր մէջ է այ՝ գունէ կատարեալ ժամանակին մէջ , վասն զի ներդործականին հետ նոյնացած են մեր ուրիշ ժամանակներուն կրճատեալ ձեւերն որ միանգամայն Ֆլուկ են , ինչպէս ք-տ քրտ , ք-տանցան զնորեքն կը բարարակերպ խոնարհունք , որոնց նշանակութիւնը կրարարական չէ : Արդ մեր կարծիքը սա է որ սկզբնական मामі ձեւին մեր մէջ միայն երկու ձայնաւորները մնացած են՝ այ :

Եզակի երկրորդ դէմքի սկզբնական ամբողջ ձեւն էր sasi որ առաջնոյն պէս միջանկեալ չչողն անհետացնելով՝ միայն sai մնացած է և կրճատ ձեւն ալ sa . ուստի և bhara-sa(s)i բերիս , a-bhara-sa(s) բերէիր , և այլն : Հնդիկ լեզուն միջակ հըրամայականին աւ դէմքը sva մասնկով կը շինէ , ինչպէս bhara-sva բերցիր : — Մեր մէջ սոյն դէմքի գիմանիչ «էն զատ որ ներդործականին հետ նոյն է (բերե» և բերի»), ունինք նաև ը որ մանաւանդ կրարարական կատարելի և հրամայականի յատուկ է՝ անկաջ , անկիւր . արդ հոս ալ ը հնազոյն ի սերունդ կ'երեւայ :

Եզակի երրորդ դէմքին ալ նախնական ամբողջ ձեւն էր tati , որ նմանապէս միջաձայն ատամնականը սուտելով մնացած է tai և կրճատ ta . այսպէս bhara-ta(t)i բերի , abhara-ta(t) բերէր : — Մենք ապ դէմքին գիմաց իբրև կրարարականի

յատուկ = կրնանք հանել, ինչպէս բերս, որուն = տան
(է կամ s) բաղաձայնի անկում մը կրնայ գուշակել :

Յոքնակի առաջին դէմքին ամենահին ձեւն է madhai առ-
բողջական և կրճատ madha, այնպէս bhara-madhai բերիմք,
a-bhara-madha բերէաք : — Յոքնակի երկրորդ դէմքին մայր
ձեւն էր թերևս sdhvai, որուն կը պատասխանէ հնդկերէն dhvé
և յունարէն տի : — Յոքն. երրորդ դէմքին պահուած ամենա-
հին նշանն է antai և ntai, և կրճատ ձեւն ալ anta, nta : Աս
երեքին ալ մէկանց ծագումը կրնայ մեկնուիլ՝ զանոնք հնագոյն
ամբողջական կրկնութեանց համառօտութիւնը կամ թեթեւա-
ցումն համարելով : Մենք նշանակութեամբ ասոնց պատկանող
յիշուելու արժանի ձեւն ունինք՝ բրս+ կամ էրս+ (եդբրս+, ա-
դերս+), որոնց մեկնութեան շէնք կրնար այժմ ձեւն արկել :

Երկակի առաջին (պահուած ամենահին ձեւն է հնդ. vahé =
vadhai և vahi = vadhi) ինչպէս նաև երկրորդ և երրորդ դէմքն,
որոնց մայրը գտնելն անկարելի է դուստրներուն անմիաբանու-
թեան պատճառաւ, անշուշտ դարձեալ ներգործականին յա-
տուկ դիմանիչները կրկնելով շինուած էին :

Սլաք և Լատինք sva և^ն գերանունական արմատով իրենց
յատուկ միջակ կամ փոխադարձ բայի ձեւ մը ստեղծած են յե-
տոյ, սկզբնականէն սա սարբերութեամբ որ ներգործականի ա-
մէն դէմքին ծայրը միեւնոյն s = se կը կցեն : Այսպէս օրինակի
համար Լատիներէն amare (= ama-se սիրեա զանձն) «էբսէ»,
amor (= amo-se սիրեմ զանձն) կը սիրուիմ և այլն : Ասոնց նը-
շանակութիւնն ալ նախապէս փոխադարձ էր, որ յետոյ կրաւս-
բականին անցած է :

Գ. Եղանակի նշանք :

Եղանակի տարրներն, այսինքն ստորադասականի և ըզձակա-
նի յարաբերութեանց տառական բացատրութիւնները բայարու-
նին և դիմանիչներուն մէջ կը մտնէ : Ինչպէս արդէն նշանակե-
ցինք : Գարձեալ յիշատակեցինք որ սահմանականն յատուկ նշանէ

զուրկ է, և բայի բունին ու դիմորոշ նշաններուն պարզապէս միաւորութեամբ կը յօրինուի . այսպէս as-ti է, bhar-a-ti բե-րէ, a-vid-a-t գիտէր, և այլն : Վերջապէս հրամայականն ալ սեպական ձեւ չունի, վասնզի դիմանշաններուն կոչական գործածութիւնն հերիք էր վայն սահմանականէն որոշելու : Ուստի և ոչ սահմանականն և ոչ հրամայականն իսկապէս եղանակ մը կրնան ըսուիլ, վասնզի երկուքն ալ մերկ են յատկանիչ նշանէ :

Ստորագասականին նշանն է a, որ բնակերտութեան մէջ յաճախ գործածուած դերանունական սրմատ մըն է ցուցական գորութեամբ : Աս եղանակին յատկանիչն a՝ ժամանակի բնավերջին հետ ձուլուելով à յառաջ կու գայ, այսպէս bharâ-mi բերիցեմ, bharâ-si բերիցես, bharâ-ti բերիցէ, և այլն ներկայի սահմանականին սովորական դիմորոշ նշաններով :

Ըզձականին յատկանիչն է yâ, որ i կ'ըլլայ ամփոփմամբ երբ ժամանակի բունն a վերջն ունենայ : Նաեւ այս yâ յաճախ գործածութեամբ ծանօթ դերանունն արմատ մըն է, որ յարարեական նշանակութեամբն Ըզձականը կազմելու յարմար կ'երեւայ : Սոյն եղանակին դիմանշանք կրճատ ձեւերն են, ուրեմն as-yâ-m իցեմ, as-yâ-mas իցեմք, bhara-i-m բերիցեմ, bhara-i-t բերիցէ, և այլն : — Մեր ստորագասական կոչուած եղանակն աւելի ըզձականին մերձաւորութիւն ունի տառական կազմութեամբ :

Դ. Ժամանակի բուն :

1. Կաբարեւ : — Պարզական արմատին կրկնութիւնն այլեւայլ յարարերութիւններ նշանակելու գործածուած է Հնդեւրոպական նախալեզուէն . արդ աս պաշտօններէն մէկն ալ է գործողութեան կաբարեւ՝ ցուցնել : Ուրեմն կատարեայլ կը կազմուի արմատը կրկնելով, որ կանխաւ ամբողջապէս կը կրկնուէր անշուշտ՝ գոնէ երբ դեռ բային մասերուն միութիւնը թոյլ էր, ուստի և vid (գիտել) արմատը կրկնուելով կ'ըսուէր vid-vid-ma գիտացի : Իսկ յետոյ երբ բայի մասերն սկսան անձկապէս միաւորիլ, կրկնութեան առաջին մասին բաղաձայնը կրճատուէր

լով vi-vid-ma ձեւն երեւան ելաւ : Բայց որչափ կ'երեւայ , ձայնաւորող սկսող կամ վերջաւորող արմատներուն կրկնութիւնը տակաւին ամբողջապէս կը կատարուէր այսպէս՝ da-da ետու և ad-ad կերայ : Գարձեալ կրկնութեան հետ արմատական վանկին ձայնաւորը կ'աճէր (a կ'ըլլար à, i, ai, u, au) , սակայն աճումը կը մնար յօքնակամի դիմանշաններէն առաջ՝ անշուշտ ասոնց ծանրութեան պատճառաւ : Աս դիտողութեանց համեմատ նախալեզուն կը կազմէր vi-void-(m)a գիտացի , vi-void-ta գիտացեր , բայց առանց աճման՝ vi-vid-masi գիտացաք , vi-vid-tasi գիտացէք , ևայլն : — Մենք , որչափ կ'երեւայ , կրկնութեամբ շինուած կատարեալի մնացորդ միայն **ար-ար-ի** գիտենք , **ար-ի** բային **ար** արմատէն :

Ներկայ : — Աս ժամանակի բունը զանազան է : Նախ կրնայ կազմուիլ լով ու մերկ արմատով առանց ամենեւին յաւելուածի , ինչպէս՝ as-mi եմ , as-dhi եր , լեր , ad-si ուտես ևայլն : Երկրորդ՝ պարզ արմատին վրայ գալով à , զոր եղ. և յօք. առաջին դէմքը կ'երկարէ : Այսպէս bhar արմատէն bhar-à-mi բերեմ , bhār-ā-si բերես , bhar-à-masi բերեմք , bhar-à-tasi բերէք , bhār-ā-i-m բերիցեմ , bhār-ā-dhī բեր , ևայլն : Երրորդ՝ պարզական արմատին լով աճմամբ : Այսպէս i արմատէն ai-mi երթամ , ai-si երթաս , բայց i-masi երթամք , i-tasi երթայք , ևայլն : Զորրորդ՝ աճած արմատին վրայ կու գայ a երկրորդ ձեւին համեմատ երկարելով : Այսպէս bhugh արմատէն bhaugh-à-mi ծռեմ , vid արմատէն vaid-à-si գիտես , ևայլն : Հինգերորդ՝ լով արմատը կը կրկնուի առանց ուրիշ յաւելուածի , միայն a վերջաւորածներն , որչափ կ'երեւայ , երկարելով : Այսպէս da-dà-mi տամ , բայց da-da-masi տամք , da-da-dhī տուր , ևայլն : Վեցերորդ՝ արմատը nu յաւելատարրը կ'առնու , որ ներգործական սահմանականի եզակի թուերուն մէջ կ'աճի : Այսպէս ar-nau-mi առնում , բայց ar-nu-masi առնումք , ar-nu-dhī առ : Եօթներորդ՝ արմատին վրայ կու գայ na , նախորդին պէս մասնկին ձայնաւորն աճելով : Այսպէս star-nà-mi ցրեմ , բայց star-na-masi ցրեմք , ևայլն : Թեթերորդ՝ արմատին ծայրն ya

աւելնարով, որուն ձայնաւորն եզակի առաջին դէմքին մէջ կ'երկարի: Այսպէս svid-yâ-mi քրտնիմ, բայց svid-ya-si քրտնիս, և այլն: Իններորդ՝ արմատին վրայ ska կը յաւելու և ասոր ձայնաւորը նախընթացին պէս կ'երկարի ga-skâ-mi գնամ, ga-ska-si գընաս, և այլն: — Աս ամէն ներկայաբունք թէ միւս քոյր լեզուներուն և թէ մերինին մէջ բաւական բացայայտ կը գտնուին:

Ներկայաբունէն a նախդրով և կրճատ դիմանշաններով կը կազմուի Անկատարը, զոր հնդիկ, զանդիկ և յոյն լեզուները պահած են: Այսպէս a-vagh-a-m վազէի, a-vagh-a-s վազէիր, և այլն: Անկատարը մեր մէջ ալ պահուած է՝ խաղաչի, խաղաչիր և այլն, բայց առանց նախդրի, որ արդէն այնչափ էական ալ չէր նախապէս և զոր զանդիկ լեզուն յաճախ գտնց կ'առնէ, ինչպէս՝ քարեմ բերէի:

Այսպէս: — Էական as եմ բային յա մակդրով ամած ձևն as-ya, ապառնի ժամանակը շինելու կը գործածուէր՝ բայց նախաձայն a իյնալով: Այսպէս dà-syâ-mi տաց, dà-sya-si տացես, և այլն: Մէկալ քոյր լեզուներուն նման, որոնցմէ ոմանք կատարեալ իսկ ոմանք անկատար կերպով պահած են սոյն ժամանակին յատկանիչն, նաև հայերէնն աւանդած է մեզի sya տարրն, որչափ կ'երեւայ, զի փոխելով, ինչպէս տաց, եղից, եղէց, անկայց և այլն:

Անորաւ Անցեալ: — Երկու բուն ունի պարզ ու քաղաքեալ: Պարզն a մակդիրն ունի բնակերտ, իսկ բաղադրեալն էական as արմատին վրայ կը բերէ նոյն a ձայնը: Պարզը և թէ բաղադրեալն a նախդիր մըն ալ ունին իբրեւ անցեալ ժամանակին նշան, որ անշուշտ դերանունական արմատ է: Այսպէս ուրեմն a-dhâ-m եզի, a-dhâ-s եզիր, a-dhik-sa-m ցուցի, a-dhik-sa-s ցուցեր և այլն: Բաղադրեալին օրինակէն կը տեսնուի որ as եմ արմատն իր ձայնաւորը առեժամ է: Աս պարզ ու բաղադրեալ անորոշ անցեալներու ձեւերը մեր մէջ ալ կ'երեւայ թէ պահուած են. մենք ալ ունինք կրկին ձեւ է և ջի մակդիրներով՝ հար-է և քա-ցի: — Կան ուրիշ ժամանակաբունք ալ, զոր դուստր լեզուներն յետոյ ստեղծած են, ուստի և ասոնք նա-

խալեզուին չեն պատկանիր , որով հարկաւ զանոնք լռութեամբ կ'անցնինք :

Նախամայր լեզուին արմատական գլխաւոր տարրները զըտնելէն և յետոյ բնակերտութեան և բառակազմութեան հանգամանքը գծագրելէն ետեւ , ժամանակն է այն գաղափարական միջերջն հաւաքելու , որոնք հնդեւրոպազարմ ժողովրդեան զարգացման նախաւոր վիճակը կը բովանդակեն :

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ Դ .

Հնդեւրոպական նախավիճակ :

Մեր հնդեւրոպարուն նախազարմին կարեւոր բառերուն հաւաքածոյքէն սա ստուերագիր պատկերը կ'ընծայանայ մեր աչաց :

Բովանդակ կրթութեան հիմն ու խարխիւր նաև հնդեւրոպատոհմ նախացեղին միջ՝ գերդաստանի կազմութիւնը կամ ամուսնութիւնն էր : Այբ *vira* (ցանկացող , *vi* ցանկալ) տուն կը տանէր զկն *ganà* և *gani* (ծնող , ծնանող) : Հարսը տուն բերուելէն ետեւ իեասն ազնուագոյն յորջորջանք մը կ'առնուր . կինն իր այբը կը սկսէր *pati* պեք , տէր կոչել , և էրիկն ալ կը նիկը *patnià* տիրուհի , տրիկն անուանել : Այս կոչմամբ էրկան

ու կնկան հաւասար դիրքն ու պատիւը կը հաստատուէր : — բազմակնութիւնն ու կնոջ ստրկութիւնը կ'երեւայ թէ օտար էր Հընդեւրոպական նախատոհմէն . այն հնագոյն ժամանակներն իսկ կ'ինն իրրեւ տանտիկին և այրն իրրեւ տանուտէր իրարու հանդիտապատիւ կը նկատուէին : Այս նկատումն ու ըմբռնումն այնչափ խորունկ թափանցած էր զգացմանց մէջ, որ քանի մը զուստը լեզուաց մէջ պէր բառին տէր նշանակութիւնը մոռցուած է և լոկ աճուսն կը նշանակէ : Այսպէս Յունարէն πῶσις, Լիթաւերէն patis և այլն : Անհաւանական չէ որ նաեւ Հայերէն քիւս ծանօթ պէր բառին հետ նոյն ըլլայ, թէեւ անսովոր է « հնագոյն » է սերած, բայց հաւանական է միշտ, վասնզի սոյն տաւաւտիտութիւնն ընդհանրապէս շատ հին է որ մինչեւ նախամայր լեզուին մէջ սկսած էր արդէն երեւալ : Թէեւ առն և կնոջ նկարագրուած վսեմ յարաբերութիւնն այլակերպ ըլլալ չէր կըրնար նախապէս, սակայն ասով հաստատել չենք ուզեր՝ որ միշտ այն այնպէս մնացած ըլլայ :

Նոյնչափ բարձր բարոյականութիւն կը ընչէ նաեւ հայր pa-tar (pa պահել) ու ճայր mā-tar (mā ձեւել, տածել) անուններէն : Հայրը պահապանն ու պաշտպանն էր տղուն, իսկ մայրն խնամակալ, տածիչ : Հօր պաշտպանութենէն ու մօր խնամակալութենէն կախուած է իրաւ մանկան աճումն ու զարգացումը : Մեր առաջին նախահարք իրենց սոսորը su-nu, իսկ դոսորը dbugh-tar կը յորջորջէին . առաջինը կը նշանակէ ճնող, իսկ երկրորդը « փոփո », դայեօկ : Առաջին տեսութեամբ այնպէս կ'երեւայ իբր թէ աս անունները տղոց սեռը միայն ցուցնեն, մանչ ու աղջիկ զաւակ նշանակեն . բայց, կարծենք, այդ անուններն աւելի բան մըն ալ կը բովանդակեն : Հայրն ու մայրն իրենց ուստեր և դասեր վրայ ապադայ հայրն ու տանուտէրը, մայրն ու տանտիկինը կը տեսնեն և նոյն բառերն այն մեծարանքն ու ակնածութիւնը կը ցուցնեն, որով ծնողք իրենց զաւակներուն հետ կը վարուէին : Մանաւանդ թէ նոյն անուանակոչութեան մէջ բարի գուշակութիւն մըն ալ կրնայ ծածկուիլ, որ ուստը ու դուստր՝ հօր ու մօր աստիճանին պիտի հասնին երբեմն և տա-

բաժամ մահուամբ պիտի չյաժղատակուին մարդկային ընկերութեանին : Արժափարքինք և կրնանք նաեւ սլարծանօք ըսել թերեւս թէ այն յիշատակուած վնեմ ու քաղցր նշանակութիւնները կը հնչեն դեռ Հայ սօսոր ու դոսօսոր բառերէն , որոնք փասաւոր անդին յիշատակներ են մեզի՝ նախնեաց 'սքանչելի վարքէն ու բարքէն (*) :

(*) Գերմանացի հայագէտ մը որ տարօրինակ կարծեաց սիրող է ընդհանրապէս, համարած է թէ սօսոր ազատագրութիւն է դոսօսոր բառին՝ որ նախաձայն տառին անկմամբ : Թող ասլով որ հեղինակն այդ իւր գիւտով պարծի , մենք կ'ըսենք թէ սօսոր և դոսօսոր բառերուն նշանակութիւնները միշտ խիստ ու ճիշդ զանազանութեամբ գործածուած են և թէ նախաձայն տառնականի այսպիսի անկում մը տեսնուած չէ երբեք հայական լեզուիս մէջ , ուստի և այն կարծիքն ընդունելի չէ ամենեւին : Ընդհակառակն՝ յանդուգն տեղափոխութիւններն որ յաճախ կը նշմարուին մեր լեզուին մէջ , աւելի համարձակութիւն կուտան մեզի ըսելու որ սօսոր = սօսօսոր (= sutar) կրնայ նոյն արմատէն բուսած բլլալ որմէ su-nu . իսկ մակդրին տարբերութիւնը մեզի դէմ փաստ մը չէ , որովհետեւ tar աւելի քան թէ ու ներգործական զօրութիւն ունի , ուստի և su-tar մանաւանդ կրնայ քնօղ նշանակել : Եւ պատշաճագոյն է ենթացել թէ մեր առաջին նախնիք իրենց մանչ ու աղջիկ զակընթեք միեւնոյն tar մակդրով շինած բլլան : Իսկ եթէ մեզի հարցուի թէ ինչպէս կրնան Հայք նոյն բառը sutar ձեռով պահած բլլալ , մինչդեռ միւս գուստրներն (ինչպէս Հնդ. սօսանս , Հնդ. հանս , Գոթ. sunus և այլն) sunu ձեռն ունին առ հասարակ , այս կը գտնարինք համոզիչ պատասխան մը տալու , սակայն չենք վարանիր ըսելու թէ այսպիսի անհատական նախնականութիւնք գերազանց պարզեւ ժրն են , զոր բարեգէպ պատահաբք կարող են նոյն իսկ ամենամօր լեզուի մը շնորհել , թող թէ հայական հնաւանդ լեզուիս , որուն հինօրեայ ծերութեան նշանները գիտելու գեռ շատ առիթ պիտի ունենանք : Արջապէս սօսոր = սօսօսոր տեղափոխութիւնն այն ատեն կատարուած էր հարկաւ՝ երբ դեռ սովորութիւն չունէր Հայ լեզուն հին ատանական շարք (s) հի փոխելու . ուրեմն առ նայնին ոստումն հանդիպած է հայաղարմ նախացեղին սկզբնագոյն ժամանակները : Կախալեզուն անշուշտ թէ sutar և թէ sunu բառերն հաւատարագօր նշանակութեամբ կը գործածէր , որոնցմէ առջինը միայն Հայուն մեծագանձ ժառանգութիւն մնացած է , իսկ միւսներն երկրորդն առած տարած են մէկ տեղ : Այս մեր կարծիքն եթէ ժամանակաւ աւելի եւս հաստատուի , պիտի ուրիշ ճշմարտութիւններ ալ երեւան հանէ , որոնք հայածին ծերունի լեզ-

Երկու լծակցաց արու և էգ գաւակուռք մէկգմէկ bhrâ-tar և sva-sar եղբայր (բղայր) ու +այր կ'անուանէին : Առաջին բառին իմաստն յայտնի է . bhrâ ձեւակիցն է bhar (պահել պատրաստել, սնուցանել) արմատին, ուստի եւ bhrâ-tar քրոջ պահպանք, սնուցիչ կը նշանակէր : Զի կրնար հաստատուիլ թէ քրոջ նկատմամբ միայն այսպէս կոչուած ըլլայ եղբայրն, իբր թէ ծնողաց մեռնելէն ետեւ պարտականութիւն ունենար քոյրը խնամելու և պատասպարելու : Վասն զի եղբայր եղբոր ալ նեցուկ պատասպարան կրնար ըմբռնուիլ, թէ և առաջին նկատումն աւելի ազդու և զգալի էր հարկաւ : Սանսկրիտ լեզուին մէջ գործածուած է bhar նաև սնուցանել, պահել զի նշանակութեամբ, զոր ուրիշ քոյրերը չեն ցուցներ, կայ նաև հնդ . bhar-tar որ սնուցիչ կ'առ, այր կը նշանակէ : Արդ աս վերջնոյն նախնական bhrâtarին հետ պատահական նոյնութենէն սա նորանշան հետեւութիւնն ուզեցին ոմանք հանել, իբր թէ եղբոր ու քրոջ ամուսնութիւնը մեր նախացեղին մէջ յաճախ կը կատարուէր, նա թէ սովորութիւն մըն ալ էր և յետոյ քաղաքակրթութիւնն արեւակցաց ամուսնութենէն խորշիլ սորվեցուցած է : Սակայն այս լեզուաքննական հետեւութիւնն նոյնչափ անհեղեղ է, որչափ եթէ մէկն յուն . φέρειρον դարձադ, φέρειρα կոպարձ, (φέρ=բար բերել, կրել, տանիլ) բառերուն թէ արմատին և թէ մակերին նոյնութենէն

ուրիս առանձինն զարգացած ըլլալուն հաւանականութեան հզօրեղապէս պիտի նպաստեն : Վերջապէս դիտելի է որ Լատինական լեզուն մեր ինդրական բառն ամենեւին չունի . իսկ Յոյնք ուրիշ մակերով (ya) նոյն su (ծնանել) արմատէն շինած են իրենց սու (su-ya-s) որոք բառը : Արդ ինչ մեկնութիւն որ կրնայ Յունական սուցին գրուիլ որ nu մակերով ածանցած չէ, նոյն մեկնութիւնը բնաւ չի կրնար զլացուիլ մեր որոք բառին, զոր ոչ ya, ոչ nu պլ tar դիպողագոյն մասնկով անտարակոյս խորագոյն հնութեան կնիքը վրան կոխելով յառաջ բերած է Նախահայն յ նոյն որ (=որ) մակերով հաւասարապէս իր սիրելի որոք (=որ) և որոք գաւկրներուն հայագրոջմ անունները կնքելով :

ուզէր հետեւցնել՝ թէ Յոյնք երբեմն դաճառն իրբեն կողորձ կը գործածէին, փոխանակ բնական կերպով մեկնելու, թէ երկուքն ալ միեւնոյն արմատէն ելլելով՝ նոյն մակղրով հաւասար յարմարութիւն ունէին դանելա, կրելա կարախ, ածել մը ցուցընելու, ինչպէս արդեամբ և իրաւամբ են դաճառն ու կողորձը : Այսպէս Սանսկրիտերէն bhār-tar և նախալեզուեան bhrā-tar երկուքն ալ ինձամէալ, սնուցիչ կը նշանակեն ընդհանրապէս և մասնաւորապէս Հնդկի բառն՝ ինձամէալ կնոջ = այր, իսկ նախալեզուին բառն՝ ինձամէալ արջ = եղջայր : Մարդկութեան որորոցին վրայ ամէն հնարաւոր ազտեղութիւն կուտելու համար՝ այսպիսի փորձերով ստուգիւ Տարուինա՛յրն կապկաց և մարդկան՛ չի դադրիր միշտ ցնորք մը երազելու, որով կենդանաբանն հաճի թերեւս զբօսնուլ, բայց այն բանդազուշանքն անմիջապէս կը ցնդի կը չքանայ, երբ սկսինք քննել հնդեւրոպասերմ մարդկութեան հնութիւնն, ուր ողջ միտք և առողջ բարք կը տիրեն : Դարձեալ ուրիշ եղանակաւ ալ կրնայ ցուցուիլ որ եղբօր ու քրոջ ամուսնութիւնն հիմակուան պէս խորշելի էր մեր նախատոհմէն : Ինչպէս ծանօթ է, բնութիւնն իսկ թօթափած է իւր անիծից շանթերն ազգապղծութեան դէմ. փորձէն գիտենք որ՝ չորս զգայարանք միայն ունեցող տղոց կեսէն աւելին՝ մերձաւոր ազգականաց մէջ կատարուած ամուսնութենէն սերած է : Եթէ քուրական քարուականք սովորական վիճակն ըլլար մեր առաջին նախահարց, այդ բազմախուռն ազգապղծութիւններէն շատոնց անձետ եղած տկարամիտ խեղ ու հաշմ սերունդ մը միայն կրնար յառաջ գալ և ոչ թէ հանձարեղ, ողջ և առողջ ժողովրդոց պնդակազմ շարք մը, որոնք երկայնաձիգ ժամանակաւ մարդկային ազգին ուղղիչն ու վարիչն եղան : Սակայն շատ դեգերեցինք աս ընդունայն և անմաքուր երեւակայութեանց ցնորքին վրայ, դառնանք մեր հարց գեղաբարոյ յարդարեալ գերդաստանին մաքուր իրականութեան :

Եղբայր bhrātar ստուգաբանօրէն պայծառ էր, բայց համընթաց svasar արջ մթին է մեկնութեամբ : Սաչափն ապահով է սակայն որ նոյն բառին նախաձեւն svasar էր և չէ թէ svas-

tar, որ միայն գերմանական ու սլաւոնական ձեւ է : Անտարա-
կուսելի է դարձեալ թէ բառին առաջին վանկը sva՝ է-ր , յարո-
ղերանունը կը բովանդակէ , որ արդէն առանձինն ալ կը գոր-
ծածուէր ազգականութեան այլեւայլ յարաբերութիւնները նշա-
նակելու . այսպէս հին Ալաւերէն «Վա-րը ազգական , Չանդկե-
րէն «այ-րա խնամի , Հնդկերէն «Վա-Չան ազգական և այլն : Բայց
յայտնի չէ թէ բարդութեան երկրորդ մասը sar արդեօք մակ-
ղիւր մըն է թէ ուրիշ բառ մը : Ո՛րն որ ըլլայ՝ sva-sar անձուկ
կապ մը , մեծ մտերմութիւն մը կը ցուցնէ եղբօր ու քրոջ մէջ ,
զոր նա իբր իր յատուկ անձը կարծես կը նկատէր :

Որդւոյն ամուսնութեամբ ազգականութեան նոր յարաբե-
րութիւնք կը ծագէին , զորոնք նախատոհմն իսկ առանձինն
անուններով բացատրած էր : Որդւոյն կինը snusâ նա կը կոչ-
ուէր , զոր անշուշտ sunu-sâ իբր որդեանդէ պէտք է մեկնել :
Արդ սոյն անունը կը ցուցնէ որ ծնողք որդւոյն ամուսինն իբ-
րեւ իրենց զաւակը կը մեծարէին ու կը սիրէին , բայց նաեւ իր-
մէ որդիական հստատեմութիւն կը պահանջէին : Թէ Հնդկերո-
ւական նախացելին տիրող բարքն իրօք այսպիսի էր , կը հետեւի
այն յորջորջանքէն զոր հարսը փեսային հօրն ու մօրը կու տար՝
svaçura «կերբայ («կերպար) և svacrû «կերպար : Ասոնց նախազանկն
sva-sar «այ բառին նոյն վանկին հետ sva է-ր դերանունն է ,
իսկ միւս մասն է çura «բեր , Յունարէն χύριος . ուրեմն նախկին
հնդկերոսուհին իւր էրկան հօր՝ «բերս , իսկ մօր՝ «կերպար անուն
կու տար , որ անտարակոյս հայրական ու մայրական քաղցր ակ-
րութիւն մը միայն կը յայտնեն , բայց միանգամայն կը ցուցնեն
այն յարգանքն ու հրուսութիւնն՝ զոր ունէր հարսը փեսային ծը-
նողաց : — Երկան եղբայրը daivar «այգր , «այգր կը կոչուէր , որ
հարգր : Բարբար կը նշանակէ հաւանականապէս , Յունարէն δαί-
ομαι «անհէջել բային արմատէն : Երկու եղբարց կանայք մէկզմէկ
կ'անուանէին yantar ներ (*) , որ կ'երեւայ թէ կապուլ կը նշանա-

(*) Հայերէն բառն որ լծորդ է անշուշտ , շատ սլաւոնութիւն կրած է :
Մեր լեզուէն յունականին պէս նախաձայն , ձայնի ընդդիմութիւն կը դգայ ,

կէ՛ yam (կապել, յօղել) արմատէն, որմէ նաեւ yama երկու-
որեակ :

Որդւոյն մանչ տղան napat կամ napât յորջորջանքն առած
էր, իսկ աղջիկ զաւակը nâpti, որոնց համանիչ են նաեւ napan
ու naptar՝ զանազան մասնիկներով նոյն արմատէն ածանցած :
Աս բառերը Ռոման կը նշանակեն, բայց կ'երեւայ թէ ուսորդ ու
քոսորդ ալ կրնային նշանակել . Սլաւք եւ Գերմանք նաեւ եղբօր
շաւի՛ նշանակութեամբ կը գործածեն, վասնզի ասոնք հօրեղ-
բայրն հօր ու հաւու հաւասար կը դնեն : Վերոյիշեալ բառե-
րուն հին իմաստն ըլլալու էր բուն «երանդ», որ յետոյ համալեզ-
ուին ժամանակն իսկ սկսած էր մասնաւորուիլ Ռոման նշանակել :
Առանց կարեւորութեան չէ որ Ռոման նախապէս որդի կը նշանա-
կէր թերեւս, այլ կը ցուցնէ որ հաւն ու հանին իրենց որդւոյն
պէս թոռն ալ կը սիրէին, որ մանկացեալ զաւակնին էր : Դրժ-
ուարին է գտնել napat ու napti բառերուն արմատն, որ հար-
կաւ nap էր և հոտել (և ասկէ «երէլ») և կամ կոտել, կոտել կը նը-
շանակէր (*) :

Առաջին ակնարկութեամբ կրնայ օտարտի երեւալ որ նա-
խալեզուն բառ չէ յարմարեր դասեր այբը նշանակելու և ասոր
յարաբերութիւններն որ ծնողաց ունի : Բայց եթէ մտածենք որ
աղջիկն օտարի տուն կ'երթար, ուրիշ ցեղի մէջ կը մտնէր, բը-
նական կը գտնենք որ էրկան ուրիշ ազգականներն յատուկ բա-

զոր հոս կից ձայնաւորովը մէկտեղ կրնայ տուժած ըլլալ և ան ատեն նորոգ
ձեւէ մը (համեմատէ Յունարէն εἰνάτερες ներք) այնպէս կրնայ մեկնուիլ ներ,
ինչպէս պարս, իսրայէլ ձեւերէն հայր, իայր՝ սա տարբերութեամբ միայն որ
հոն այ կրկին ու կրկին ամփոփուելով է և վերջապէս է եղած է . ուրեմն ներ
== ներ == իայր == իար == իար == յանար : — Այդ ներին հետ կրնայ լծորդու-
թիւն ունենալ նաեւ աներ :

(*) Վերագոյն յիշուած բառերէն և ոչ մէկուն համեմատ կու գայ Հա-
յերէն Ռոման, որ ոտուգիւ թուրքերէն رومون նոյնաձայն համանիչ բառէն
զատուիլ չի կրնար : Փոխառութիւն է անշուշտ, սակայն ո՛վ որմէ առած է
փոխ . ունինք մենք նաեւ Ռայրա՛նոր :

ուով նշանակելու կարեւորութիւն չէ գգացուած, այլ զանոնք ընդհանուր սեղհակն անուամբ բացատրեր են, որպիսի են svaya, svata և այլն : Փեսայութիւնն հնդեւրոպայսումբ ընտանեաց կացութեան սերտ յարաբերութիւն չունէր, ընդհակառակն բարոյական աղերս մը կը գտնուէր տղոց ու հօր ու մօր եղբօր մէջ . հօրեղբօրը կը կոչուէր patarva իսկ մօրեղբօրը matarva որ մեր հօրն ու մօրն բառերն են՝ թէեւ նշանակութիւննին փոքր ինչ այլայլած :

Երկան վախճանելով ամուսնութիւնը լուծուելէն ետեւ առանձինն մնացած կինը vidhavâ այբի (*) (կին) կը կոչուէր, որ բուն անջափեալ, շափեալ կը նշանակէ, vidh անջափել, շափոցանել արմատէն որ վեղական մատենագրութեան մէջ գտնուած է, որմէ սերած է թերեւս նաեւ Լատիներէն di-vid-ere . իսկ այրիացեալ էրկան համար նախալեզուեան բառ մը կ'երեւայ թէ չկար, թերեւս վասնզի կնոջ կորուստը կենդանի մնացած էրկան տնտեսական գոյութեան վրայ այնչափ ազդեցութիւն մը չէր ունենար :

Ան վայրն ուր հնդեւրոպակազմ բարեկարգ ընտանիքը կը բընակէր, ճանապարհորդող աստանդականաց վրանը չէր, այլ բընակաւոր տուարածին օթեվանը : Նախատոհմին հաստատուն բնակողութեան կը վկայեն նախալեզուեան հետագայ բայարմատք՝ vas քնակել, և ասկէ vastu քնակարան . ski կալ, շինել, որմէ skaima կայան, շին : Դարձեալ vaiça գիւղ, շին (բուն մորտ viç մորտեալ արմատէն), որ նաեւ կը նշանակէ մէջը բնակող ընտա-

(*) Քոյր լեզուներէն շատերն ունին այս բառը՝ բովանդակուած, եթէ չենք սխալիր, նաեւ մեր այբի ձեւին մէջ, թէեւ նման գիր մըն ալ չէ պահուած : Սակայն մայր ձեւին հետ նմանութիւնն երեւան կու գայ եթէ նախ սկզբնական virab գիւմաց Հայերէն այբ (էրիկ մարդ) բառը դնենք և յետոյ ՚ և այն, ինչպէս ուրիշ տեղ նոյնպէս հոս, հնագոյն dhէն յառաջ եկած համարինք : Կ'երեւայ թէ այբի հնագոյն արտիւն ձեւէ մը ծնունդ առած է, նախաձայն = իբրեւ նեցուկ նախատառ և կէս ձայնաւորին, զոր Յունաց նըման մենք ալ այնչափ չենք ախորժիր :

նիք կամ գերդաստան մը : Վերջապէս dama «սուս», dam «սուս», «սուս», «սուս» արմատէն և կը ցուցնէր թերեւս տանուտեառն հայրենի իշխանութեան շրջանակն, ինչպէս Լատիներէն domus «սուս» և dominus «սուս», որ մէկանց domare «սուս», էջեւ բային արմատէն կ'ելլեն : Dhvar ու dhvara «սուս» բառերն ալ Հընդերոպական նախատան արտաքին ձեւին վրայ լոյս կուտան : Նախալեզուին մէջ իսկ նոյն բառերը տան «սուս» ու դրան մէջ գտնուած տեղը, գաւիթը կը ցուցնէին : Ուրեմն նախատոհմեան տունն իրբեւ կազմիչ մաս դուռ մըն ալ ունէր և վրան չէր, որուն վարագոյրը մտնելու ատեն ետ մղուէր, մէկ դի առնուէր : Ընտանեաց բնակավայրին քով կենդանեաց կայանքն էր : Գարձեալ տունը պատող ցանկ մը կար, որմէ նմանապէս ուրիշ դուռ մըն ալ դուրս կը հանէր : Փայտակերտութեան մէջ մեր նախահարց ունեցած յաջողութիւնն ու ճարտարութիւնն, զոր ստորեւ լեզուաքննօրէն ալ հաստատելու պիտի ջանանք, կարծել կուտայ որ անոնց տունն սլառաճապէս կը կոնքնուէր ցցակերտ և արդ իսկ տեղ տեղ երեւցած շինականաց խրճիթներէն շատ ստորին չէր :

Այդ նստողական բնակութիւնը նաեւ ստացուածքի կերպաւորում մը կ'ենթադրէ, և ստոր նախալեզուեան ինչ ինչ բառեր ալ կը վկայեն, ինչպէս ska «սուս», «սուս», որ անձուկ մերձաւորութիւն ունի և սկզբնապէս մայր արմատն ալ է ski «սուս», քնակել նուազաձեւ արմատին : Գարձեալ ic «սուս», «սուս», ap-nas «սուս», bhagha «սուս», նոյնպէս rai «սուս», «սուս» : Թէ ո՛րն էր անձնական և ո՛րն հասարակաց ստացուածք՝ այն չի կրնար բառերէն որոշուիլ հարկաւ : Անհատին կամ լաւ եւս տանուտեառն ընտանեօք հանդերձ կը պատկանէր ստուգիւ տունն ու գաւիթը, կահ կարասին և պաճարն ու պիտրէն : Անտառն ու արօտն հասարակաց ստացուածք էին գերդաստանին, քնակելն՝ քանի մը ընտանիքէ բազկացած հասարակութեան մը, որուն գլուխը քնակելն կը կոչուէր՝ vic և vic-pati. Թէ գիւղապետին հետ ինչ յարաբերութիւն ունէր ragan «սուս», յայտնի չէ . նոյնպէս չի կրնար սահմանուիլ թէ արդեօք արքայ և գիւղապետ

միեւնոյն աստիճանին այլեւայլ յորջորջումներն էին, թէ զանազան գիւղեր արքայի մը իշխանութեան տակ էին և զիւղապետք արքայի գահերիցութեան ներքեւ խորհրդարան մը, ծերակոյտ մը կը կազմէին: Սակայն քէ-լապեթ և արայ բառերուն գոյութիւնը բաւական է ընդունել տալու որ Հնդեւրոպական նոյն իսկ նախացեղին մէջ կառավարութիւնն սկսած էր կազմուիլ և թէ մեր նախահարց վարչութեան կերպը նահապետական-միապետական էր: Երեւակայութեան շնորհաբանութեամբ նախատճիճին այսպիսի կառավարութիւն մը կրնայ թերեւս տրուիլ: Նոյն գիւղին Տանուտեարք կամ Հարք կամ Պետք, իրենց զիւղապետին գահերիցութեամբ կը խորհրդակցէին և վճիռ կուտային, իսկ զիւղապետք Արքային քով իրենց գիւղին Հարց ու Պետաց երեսփոխանութիւն կ'ընէին և անոր գլխաւորութեամբ իրենց հասարակութեան կամ գիւղին իրողութեանց վրայ կը խորհրդակցէին: Արքային իշխանութեան տարածութիւնն արայութեան rāgia էր: Իսկ արքունական զբաղմանց վրայ սա գաղափարը կրնանք յորինել: Արքային կ'իյնար հասարակութեան գործոց խնամքն ու վարչութիւնն, իսկ ընտանեաց մէջ տանուտէրը բացարձակ իշխանութիւն ունէր տակաւին: Վասնզի rāg կամ rāgan արայ բուն ուղիւ, լարել ըսել է, rag ուղիւ, լարել արմատէն (Լատիներէն regere և ասկէ rex=reg-s) և արքային կարգադրածն rag-ta, Լատ. rectum ուղիւ, էրասուն, օրէնք էր: Յիշուած rag-ta բառէն զատ ուրիշ քանի մը իրաւաբանական բառեր ալ կը գտնուին նախալեզուին մէջ. ինչպէս aiva որ կը նշանակէր բուն ընթաց, քնաց և յետոյ ուղիւ քնաց և այսպէս լարք ու քարք: Դարձեալ gnā-tar բուն ճանաչող ըսել է, բայց նաեւ երաշխասոր, իրրեւ այնպիսի մէկն որ ուրիշը կը ճանչնայ և անոր անձին տեղը կը բռնէ: Նախապէս քնարեւ կը նշանակէր ki, որմէ նաեւ Լատիներէն quaerere, բայց յետոյ սկսուած է դարձաբանական քնարեւն ու պարթէ նշանակութեամբ գործածուիլ և աս ասումէն բխած են հետագայ բառերն kainā (քէն) պարթէ, apa-kiti քնարեւ, քարք: Իրաւագիտական ծանօթութեանց կարգէն են նոյն պէս mit-ra (mit գաշնակցիլ, կենակցիլ) և

dhar-ma (dhar բռնեւ, պնդեւ, վարձեւ) դռն և dhâ-man (dhâ դնեւ) դրոսեան, սահմանադրութեան : — Սորբիւնեան բացատրիչ նախալեզուեան բառ չկայ . բայց լորջուոր, վարձքի համար ծառայող, աշխատող հարկաւ ունէր նախատոհմինս, ինչպէս կրնայ գուշակուիլ misdha լորջ, arghâ արձե, գին բառերէն :

Մեր նախահարց կրթութեան ու զարգացման երկրորդ հաստատուն հիմն ալ, որ ոչինչ նուազ կարեւոր էր ամուսնական և ընտանեկան կենաց բարոյական կազմութենէն, կրճն էր, որ պարզ ու վսեմ գաղափար մը տալով աշխարհիս վրայ՝ նախացեղին մանկական միտքը կը գոհացնէր՝ առանց հոգեկան ազատութիւնն արգելելու և ամփոփելու և հնոց մըն էր պարզ բարոյական գաղափարներ արծարծելու և պահելու : Եթէ հարցուի թէ մեր հնդեւրոպակրօն նահապետք մէկ թէ շատ աստուած կը պաշտէին, պատասխանն հաստատական ու ժխտական միանգամայն կրնայ տրուիլ : Աշխարհիս յորինուածութիւնն իբրեւ մարդկային տնտեսութեան պատկեր նկատուած էր ճշդիւ . տիեզերաց ինչպէս նաեւ ընտանեաց կազմութեան մէջ եղած միութիւնըն այնպիսի էր, որ ամբողջին հետ բարոյական կապերով կապուած անձանց ազատ շարժումն ու բազմութիւնը չէր խափաներ : Ինչպէս որ տանուտեառն ու հօր քով տանտիկին ու մայր, ուստերք և դստերք ազատութեամբ կը շարժէին՝ միայն տնտեսութեան հանրական շահուց վրայ հսկող հօր իշխանութեան ներքեւ, և ինչպէս որ ցեղի կամ ճեփի (ganti) այլեւայլ ազատ վարչութիւնք բարձրագոյն միութեան մը հետ յօդուած էին, նոյնպէս նախատոհմին կարծիքն էր թէ աշխարհի և աշխարհավարութեան միութիւնը չի մնասուիր դիւցական անձնաւորութեանց և աշխարհավարաց բազմութեամբ, վասնզի սոյն բազմութիւնը միաբան աշխատակցութեամբ վսեմագոյն միութեան մը կ'երթայ կը յանգի :

Նախալեզուին բառերէն որչափ որ կրնայ հանուիլ՝ նախացեղին կրօնական տեսութիւններն այսպիսի ինչ էին : Մշտնջենական բնութեան (բնակարգին) վարիչներն ահա an-marta էին և նովին իսկ հակապատկերը կը կազմէին մահկանացու mar-ta Ժայռ .

կան : Նաեւ իշխանութեամբ ու զօրութեամբ անոնք ասոնցմէ գերազօյն էին և սոյն բարձրագոյն կարողութեան կնիքը զանոնք և իրենց գործողութիւնները մեծապէս կը զանազանէր մարդկանէ և ասոնց տկար գործողութիւններէն : Այս հզօրագոյն կարողութեան գաղափարէն կը ծագէր «բէռ-նեան» ծանօթութիւնը : Ըvan-ta բուն հզօր կը նշանակէ և յետոյ «-ութ», և այսպէս Ըvan-tra առաքինութիւն , լաւութիւն , սրբական վարք :

Աստուած աշխարհս կը վարէր ինչպէս տանուտէրն իր ընտանիքն . ուստի և կը կոչուէր pa-ti պեռ և pa-tar հայր՝ diuspatar (տուահայր) հայր-տանջեան , երկնահայր բարդին մէջ : Նման իմաստ կը բովանդակեն նաեւ bhagha և ansu որ աստուածութեան վերադիրք են : Bhagha որ կը բխէ bhagh բաժանել , բաշխել արմատէն , կը նշանակէ բաժանարար , բաշխիչ , հացատէր , որ իւրաքանչիւրին իր բաժինը , բաժն ու բաշխը կու տայ : Ansu աշխարհի մղումը , կեանքն էր (as=is մղել , գրգռել) և իբրեւ անձն նկատուած մղիչ , կենդանացուցիչ : Ինչպէս որ հայրն մարդկային ընտանեաց միջակէտը՝ միութիւնն է , այսպէս ալ աշխարհի վարչութեան միջավայրը կը կենար իբրեւ հայր ու վարիչ Diu Տեւ կամ Երկնէն անձնաւոր ըմբռնուած՝ յատկապէս Diauspatar Տանջեան-հայր անուամբ : Հօր երկնից կամ տունջեան լուսապայծառ ու բերնաւոր գաղափարէն կը բխէր Հնդեւրոպական նախատոհմին կրօնական յաղթ ստեղծագործութիւնը : Երկինք կամ Տիւն նկատուած էր իբրեւ հայր աշխարհի , դից և մարդկան : Անոր քով կը կենար անտարակոյս իբրեւ Տանախիկին , Տիրուհի՝ Խաւարն (Գիշերն) կամ Երկիրն իբրեւ մայր աշխարհի : Սակայն այս Երկրամայրն Երկնահօր պէս որոշ կերպարանօք չ'երեւար . բայց ամէն Հնդեւրոպացեղ ազգաց դիցաբանութիւններն անդընդոց ու մթան մէջ ջրջող Մայր-էակ մը կը ցուցնեն , որով կը հաւանինք ընդունիլ նախատոհմին կրօնին մէջ Հայր-Երկնից քով Մայր-Երկիր մը իբրեւ վարիչ աշխարհի : Դիւցական էակաց սովորական յորջորջանքն էր daiva՝ diu բառէն ածանցուած . ուրեմն ասոնք դիւցազունք միայն էին , դիցահօր ճեար կը կոչուէին , իրենք իրենց կարեւորութիւն շունէին նախապէս , այլ ստիկապէս

արբանեակք և սպասաւորք Երկնահօր կը համարուէին : Հետեւապէս թէեւ ստիպուիք մեր նախահարց կրօնն ալ բազմատուածեան դնել, սակայն անոնց դիւցական դրութիւնն աւելի միաստուածեան նկարագիր ունէր, դիք մէկ երկնադից կերպարանաց այլեւայլ երեւոյթներն էին, որմէ անունին սլ առած էին :

Իբրեւ անձնաւոր դից անուանք կը ճանչնանք Parkana Անձրեւադիք, Հողմադիք, որ ամօլի ու մառախուղի (nabhas) մէջ կ'իջխէր և տարբեր էր լուսաւոր Երկինքէն՝ Diuէն, և Trita, որ թէ անուամբ և թէ էութեամբ միմիկն է տակաւին : Նոյնպէս Արշալոյսն Usas, Արեգակն Savar (շարժիչ, խլրտիչ), Լուսինն Mans (փոփոխական) և Աստեղք Staras (ցրուեալք) անշուշտ մեր նախահայրներէն կը պաշտուէին, հարկաւ չէ թէ իբրեւ ինքնակաց էակներ այլ իբրեւ արբանեակներ, ուստերք և դստերք Երկնից կամ Տունջեան : Նաեւ մարդկութիւնն իսկ, իբրեւ մնայուն զօրութիւն աշխարհի՝ անկախ անհատից փոփոխութենէն, Երկնահօր ծառայող աստուածային էակ մը կը համարուէր : Մարդն երկու գլխաւոր կարողութիւններովն իբրեւ Խորհող manu և Յանկացող bhraghu՝ կը պաշտուէր իբրեւ աստուածային մշտնջենաւոր նախամարդ մարդկային ազգին, որուն մէջ յարատեւ կ'ապրէր :

Երկնահօր և այլ դիւցական էակաց մատուցուած պաշտօնն որոշել դժուարին է : Yag յագել, յաչո տանել, ընդհանրապէս կը նշանակէ պաշտել զդէս օրհնութեամբք և պարարութիւն և անկէ կ'ածանցի yagas պաշտն, Բարձարանք : Գարձեալ կրօնական բառեր են varta և apas որ քարեպաշտութեան, պաշտն կը նշանակեն : Վեդաներն ու Չենդաւեստան Հոմերոսին հետ համեմատելով ինչ ինչ արարողական կամ աղօթական բանածեւեր կրնան հանուիլ : Այսպէս կ'օրհնէին աստուածներն իբրեւ պարգեւատարս dataras vasuâm, կ'աղաչէին շնորհս տանել varam bhar, Յուն. ἴρα φέρειν անոնցմէ կը խնդրէին ողջորդութեան vasu manas և արխութեան, Գլխարարութեան, Յուն. μένος ἦν, Չնդ. ժոհոս մանան, և անկորսարկան քառք՝ Յուն. κλέος ἀφθιτον և Վեդայից մէջ սրալաս անչեարս :

Աս լուսահրօնիկ հաւատքին քով մթապաշտական հետք ալ կը նշմարուին : Կը հաւատային դրժող , սլատրող հողիններու և կարծէին թէ չարակամք կարող են իրենց չար կամաց զօրութեամբ ուրիշները կախարհել : Վերջապէս հաւանական է որ որ շաբէ , Խնամայ սլատիեր մը կը նկատէին ի՞նչ կամ այն anghi, aghi : Սակայն ընդհանրապէս խօսելով կրնանք պնդել որ մեր առաջին նախահարց հաւատքը լուսապաշտութիւն մըն էր , ուր բարեկենդանութիւն ու բարոյականութիւն կրնային աճիլ ու զարգանալ :

Նախատոհմին նիւթական սնունդն ու ապրուստը նախապէս պաճարաբուծութեամբ էր և ոչ այնչափ հողագործութեամբ : Պաճարը կամ պարէն բազու , որ կողեւ թերեւս կը նշանակէ , մեր նախահարց գլխաւոր ստացուածքն էր : Արչափ կ'երեւայ , արդէն ընթանեցուցած , նուաճած էին բոլոր տնական կենդանիներն , որոնք ցարդ տնտեսական մեծ կարեւորութիւն ունին : Արջառ , ոչխար , այծ արօտի վրայ կը ճարակէին , սփարսկէ (agra) մէջ կը յածէին , գոմ ու փարախ կամ մակաղեւող ունէին խաշինք : Ձին այսինքն սսո (acva) , որ արչաւասոյր ընթացքէն յորջորջումն առած էր , կը ծառայէր մեր նախահարց կառքին (ratu) լծուելով իրրեւ կառածիդ երիվար , այլ ոչ իրրեւ հեծանելի . ասոր համար հնալեզուն յատուկ բառ չունի : Կովը գլխաւոր արօտական անասունն էր և անունն առած էր հանած գոչիւնէն , ուստի և gau կով կը նշանակէ Բուր , Բաւուր՝ gu գուել , Բել արմատէն : Յուրը կը կոչուէր uksan և ըմբռնուած էր իրրեւ արգասաւորիչ հօտին uks=vaks Բրջել , Բելմասորել արմատէն : Կ'անուանէր նաեւ staura ցուլ այսինքն «սոսոր» այծի , ոչխարի համեմատութեամբ որ փոքր են , stu արմատէն որ ցցուել , կանգնեալ կալ կը նշանակէ : Կաթ տուող կովը dhainâ կ'ըսուէր dhâ դիել բայէն , իսկ ամուլը՝ staria «սերջ ստարա կը կոչէին» sta կալ արմատէն : Արի vatasâ բուն դորեւոր ըսել էր , vatas դորէ բառէն , վերջապէս vakâ կով որ gauին հետ նոյնանշան է , ասոր պէս Բաւուրը կը նշանակէ vak մանել արմատէն : Արջառին չափ չէին բուծաներ Խողջ sù , որ թէ արուն և թէ մատակը կը ցուցնէ և անունն առած կ'երեւայ su ծնանել արմատէն , թերեւս

արդասաւոր ծննդականութեան պատճառաւ : Եւրոպական քոյրերը միայն ունին հասարակաց բառ մը խոճկոք նշանակութեամբ, Յուն. *πόρκος*, Լատ. *porcus*, որմէ կրնանք թերեւս հետեւցընել որ խողարածութիւնն Եւրոպիոյ Հնդեւրոպացւոց մէջ յետոյ աւելի զարգացած էր : Ոչխարն *avi* (համեմատէ Հայ. *աղիք*) հաւանականութեամբ *av* զգեցողանել արմատէն է, ինչպէս նաեւ *varana* քոճան *var* ծածկել արմատէն, որմէ դարձեալ *varnâ* քեղծն : Այժմ կը կոչուէր *aga*, *ag* յածել բայէն, և կոչուած էր այսպէս կայտառութեան կողմանէ : Քաղը *skaga* կը կոչուէր, *skag* կայտառել, կայտառել բայէն, իսկ *bhuga* քոճ (***), *bhug* քոճանել արմատէն : Հովուին օղնական էր շոճը *çvan*, որ հզօր կամ զգողութիւն կը նշանակէ, *çv* զգողութիւն, *çv* արմատէն :

Կոյն, անշուշտ նաեւ ոչխարն ու այժմ կը կթուէին, և կոյն կաթը մեր նախնեաց սովորական խմելիքն էր : Բայց մեր նախահայրք նաեւ հօտին մսէն կ'ուտէին, զոր մինչդեռ հում էր *kravas* իսկ եփածը *mamsa* փոքր կը կոչուէին, և ճարպն ու պարարտութիւնն ալ *pivas* կ'անուանէին : Մսին ջրէն աքթանակ մըն ալ կ'երեւայ թէ գիտէին պատրաստել : Ոչխարն իր քեղծն (*vara*) զգողութիւն (*varna*) կու տար, մեղուն քաղցր մեղր, որմէ ստրված էին արբեցուցիչ ըմպելի մըն ալ կազմել, որուն գլխաւոր տարրն անշուշտ մեղր էր *madhu* անուամբ, որ թերեւս մեր ճարտասանք (*ճարտասանք*) բառին մէջ ալ բովանդակուած է : Անասնոց մորթը գիտէին հանել և անկէ տիկ և ասոր նման ուրիշ բաներ շինել :

Որք *agra* նախատոհմին կենաց համար այնչափ կարեւորութիւն չունէր և կը նշանակէր միայն հօտին թշնամիներն՝ *արք* (*arksa*) և քոյն (*varka* = գիշատիչ) հալածել որ ոչխարաց հօտին չմերձենան : Բուն իբրեւ որսական երէ կրնանք յիշատակել *parkat* եղջերոս և *kasa* նապաստակ :

(*) Հայերէն քոճ (*գառն*) իմաստը փոխած է. *նպ. չ. Զնդ. Բո՛ւլ, Կոլ, Կոլ կը նշանակեն :*

Նախատոհմին ծանօթ միւս անասուններէն կրնանք յառաջ բերել՝ *udra* ջրօձ, *bhabhru* կոճէ, *aghi* կամ *anghi* ասի, էժ, *karma* որդն, *mûs* մօկն, որ բուն գող կը նշանակէ և *mauri* մորթի, որ կ'երեւայ թէ իրբեւ որսորդութ, որսորդութ ըմբռնուած էր : Նաեւ թեւաւորաց բաւական ուշադրութիւն նուիրուած էր, որ կրնայ հետեւցուիլ հետեւեալներէն՝ *pat* թռչիլ, *pat-ra* փետուր, *nisda* բոյն, և այլն : Կը ճանչնային «գէղ *ghan-sa* և թռչնոց (vi) մէջէն նշանաւոր ըմբռնուած էին բարձրութիւն արագութեւ գիշատիչներն : Ասոնք գիտուն և հմուտ ապագային կը համարուէին, պայծառ ու լուսաւոր երկնից մէջ սաւառներով՝ կը կարծուէր թէ երկնահօր տնտեսական իրողութեանց հայեցող ըլլան : Այսպիսի տեսանող թռչնոց անուններէն գիտենք *cyaina* ցին և *bhansa* քող : Գարձեալ ծանօթ թռչնոց անուններ էին *uruka* քո, թերեւս Հայերէն որսոր, *tatara* որսորդ և այլն :

Անասնաբուծութեան բառերուն ճոխութեան համեմատութեամբ երկրագործականներն ոչինչ են : Յորենեղինաց այս կամ այն տեսակը թէեւ ճանչցուած կ'երեւայ, սակայն ասոնց մշակութեան նպատակն էր լոկ թացան մը պատրաստել իրենց կաթին ու մսին և մեր նախահարք երկրագործութեամբ ստուգիչէին սնանիր, որ կը հետեւի նախալեզուին հողագործական բառերու նուազութենէն : Ասոնց կարգէն են *yava* յաւոր, որ կ'երեւայ թէ, նախապէս դալարիք միայն կը նշանակէր :

Բաւական բարձր կրթութեան մը տպաւորութիւնը դարձեալ կ'ունենանք, եթէ նախատոհմին զգեստեղինաց բառանկար պատկերն ալ դիտենք : Մեր նախահարք Քրի *nagna* շէին չըրջեր, այլ բրդէ հիւսուած ու կարուած զգեստ կը հագնէին : Թէ անասնոց մորթն ալ կը գործածէին արդեօք թէ ոչ, այն յայտնապէս չի կրնար որոշուիլ թէեւ հաւանական է : Հանդերձեղինաց ձեւը նմանապէս ստուգել կարելի չէ, այնչափ միայն գիտենք, որ իրենց մէջքը գօտի կը կապէին : Թերեւս գլուխնին բաց կը մնար, գոնէ նախալեզուեան բառ չենք գտներ գլխարկի նշանակութեամբ : Թէ ոտուընին կը ծածկէին՝ մեծ հաւանա-

կանութեամբ կրնանք հետեցնել Հայ , Չանդիկ ու Վիթաւական լեզուին մէջ գործածուած բառերէն :

Չարմանալի է որ նախալեզուն քարակոփութեան բառեր չունի : Պատճառն աս երեւութիւն սա կրնայ ըլլալ, որ այս կամ այն քարեղէն անօթը թէեւ ժառանգութեամբ կը պահուէր ու կը գործածուէր , սակայն քարադարն որ քարեղէն գործիներով քարը կը կոփէր , նախալեզուեան ազգամիութեան ժամանակէն շատ առաջ էր : Նախատոհմն երեք մետաղ կը ճանչնար ու թերեւս կը գործէր՝ սկիւր , արծաթ ու պղինձ : Մետաղի ընդհանուր անունն էր aias որ թերեւս գոյլուն կը նշանակէ : Այս երեքն ալ իրենց գոյնէն առած էին անուննին gharta «կէրեղէն» , argata «արծաթ» , raudha «պղինձ» : Մետաղն հալեցնելն ու կռանելն ցիւ բայով կը բացատրուէր : Հիւսան գործիները պղնձի էին , մանաւանդ կացինը paraçu : Ատաղձագործք տնէն զատ կառք ու նաւ ալ կը շինէին :

Կառքն ունէր անիւներ որ առանցքով մը կապուած էին : Առանցքին երկու ծայրերը կ'անցնէին անուին միջալայրէն , որ նմանութեան պատճառաւ որոր nabha կը կոչուէր : Անուակառքը կը քայլէին ձի կամ մանաւանդ եզ , որոնք լծով իրարու հետ զուգուած կառքին կը կապուէին : Նաւը թիակներով կը մղուէր , կայմ , առագաստ ու ղեկ կ'երեւայ թէ նախատոհմը տակաւին չէր ճանչնար : Նաւարկութիւննին գետի ու լճակի ամփոփուած էր , նախատոհմին բնագաւառն հաւանականօրէն ծովեզերեայ չըլլալուն՝ բնական էր թիակամուղ նաւակով ամեհի ծովը մտելու չգիմագրուէին :

Հիւսան կամ ատաղձագործին բրուտն ալ ժամանակակից կ'երեւայ . լմելու գործողութիւնը dhigh (դիղեւ) բայով կը բացատրէին : Խեցեղէն կամ կաւեղէն անօթոց անուններն էին kumbha պոյտն , karu սան (ճառայ) , paravya կոնք , Լատ. pelvis : Բռնելու համար անգեղ ansa կը կազմէին և ընդհանրապէս գըլխածեւ կ'երեւայ թէ կը յօրինէին , թերեւս ակնարկելով սպանուած թնամուտն գանգն իբրեւ բաժակ գործածելու շատ հին սովորութեան մը , զոր հին Գերմանացիները գիտեմք թէ ունէին :

Մեր նախահարց նահապետական ամենահին ժամանակներն իսկ պատերազմունք պակաս չէին . համեմատէ yudh մարտնչել, arti մարտ , kara զօրք , բանակ , պատերազմ : Պաշտպանողական զինուց անուն ամենեւին չենք կրնար նախալեզուէն յառաջ բերել . իրրեւ յարձակողական զէնք գիտենք միայն սուսեր և աղեղ : Աղեղին լարն , ինչպէս sinava նեարդ կը ցուցնէ , արջառի ջղերէն կը շինուէր ոլորելով և աղեղին երկու ծայրերը կը հաստատուէր : Մարտագինուց կարգէն էր թերեւս նաեւ նիզակ , որ ընդհանուր անուամբ փայտ daru կը կոչուէր :

Ոչ միայն պատերազմի այլ նաեւ խաղաղութեան ատեն գիւղից ու գաւառաց բնակիչք իրարու կը հանդիպէին : Ճամբաներ panti շինուած էին , որ վաճառաց փոխանակութիւնը կը դիւրացնէին (par և kar սակ արկանել , mi փոխանակել , vasna գին) :

Բժշկական արհեստին ալ ծագումը կը նշանակուի mad (բըժըշկել) արմատով , որ կրօնական արարողութեանց հետ կապուած էր անձկապէս և աւելի վիրաբուժութիւն էր (arus վէրք) . սակայն երկու հիւանդութեանց անուն ալ աւանդուած է մեզի dardru բոր և skiti թալուկ :

Նթէ մինչեւ հիմակ ըսածներնուս վրայ աւելցնենք տասնաւորէն մինչեւ հարիւրաւորին կազմութիւնը , տարւոյն (vatas , yâra) բաժանումը՝ քարոն vasra , ամոն sama , յիւն ghima , ghaiman եղանակներու և ամիսներու , որ վերջինները լուսնոյ մի անդամ փոփոխումը կը ցուցնէին (mans լուսին , ամիս) , և դարձեալ նախնական վիպասանութիւն մը , որուն գլխաւոր նիւթն էր անտարակոյս կրօնք և պատերազմական քաջագործութիւնք , կը ստանանք մեր հնդեւրոպաբուն նախացեղին բառագիծ ըստուերագիրն երբ դեռ բարոյապէս մէկ ազգ միայն կը կազմէին :

Գ Լ ՈՒԽ Ժ Զ

Պատմութիւն լեզուագիտութեան :

Բուն մեր դարուն մէջ իրականութիւն գտած է Լայպնիցի սա խօսքը թէ « լեզուաց համեմատութենէն աւելի ոչինչ կարող է ազգաց հնութեան սկիզբը քննելու լոյս տալ » : Այն թէ միայն Հնդկիկ լեզուին ուսումսմբ՝ համեմատական լեզուաքննութիւնն որ դեռ նոր սկսեր էր ծաղկիլ՝ ամենեւին չյուսացուած ազգերն իրարու տոհմակից ցուցուց , այլ սորվեցուց նաեւ թէ յատկապէս նախապատմական ժամանակին քաղաքակրթութեան վիճակն ի՛նչպէս կարելի է քննել ու գտնել : Հնախոյզին պէս որ բահով ու բրջով երկրի խորերն իջաւ՝ ոսկրոտուց , կմախքի ու քարերու վրայ հնութիւնն հետազօտելու , համեմատող լեզուաքննինն ալ փորձեց նախաժամանակին պատկերը նորոգել և վերստին ստուերագրել բառերու բեկորներէն , որոնք աւանդութեան եզերաց վրայ ինկած էին՝ երկայնաձիգ ժամանակաց լայնատարած ալեկոծ ծովուն վրայ նաւաբեկութիւն կրելէն ետեւ :

Ժողովրդոց լեզուախօսական ու ազգաբանական յարաբերութեանց վրայ ԺՂ^{ԸԳ} դարուն տեսութիւնները մեծագոյն պայծառութեամբ կրնան տեսնուիլ այն բազմաթիւ գրութեանց մէջ , որոնց հեղինակն էր ժամանակին հռչակաւոր քննիչներէն մէկն՝ Յովհ. Քրիստոֆ Ատելունկ , որ կարծես հին և նոր լեզուաքննութեան սահմանազլուխը կեցած՝ հիմնական ու կարգաւոր

կերպով մը կը շարունակէ տիեզերական բառարանի մը գաղափարը, զոր Վայսլինից առաջարկած և Ալֆթարինէ կայսրուհին նախ գործադրել տուած էր, այսինքն՝ լեզուներն համեմատելով ազգաց փոփոխ յարաբերութիւններն հաստատել: Սակայն մեր մատենագիրն՝ իր նախորդներուն նման՝ չի շատանար զանազան բաներ լոկ հաւաքելով՝ որոնց նոյնութեան վրայ ինքնին կասկածն յայտներ էր արդէն, այլ գրեթէ հինգ հարիւր լեզուաւու գաւառալեզուաւ շոյր Ֆերի (*) բառափորձ մը կու տայ: Ինք այնպէս կը կարծէր որ լեզուի մը արտաքին ու ներքին շինուածքը բառական հիւստեածքի մը վրայ միայն կրնայ ճանչցուիլ:

Յոյն հեղինակին գործին մէջ՝ որ ցարդ օգտիւ կրնայ կարգացուիլ, կրնանք իրեւ յաղթուած համարուիլ նախորդ դարերուն գլխաւոր մէկ մոլորութիւնն՝ որուն զէմ նախ Վայսլինից հաստատութեամբ կուտուած էր, իբր թէ երբայական բարբառը մարդկային ազգին նախալեզուն եղած ըլլայ: Ատելունկ կը կարծէ որ նոյն լեզուն թէեւ ամենահին է բայց սկզբնալեզու չէ: Ասկէ զատ չ'աշխատիր նա բոլոր լեզուները մէկ լեզուէ յառաջ բերելու, թէեւ հաստատապէս համոզուած է որ ամենայն ազգը Ասիայէն եկած են և իրեւ ընդհանուր կարծիք կը գնէ՝ թէ Ասիա միշտ մարդկութեան որորան նկատուած է և հոն իրենց առաջին կրթութիւնն առած և յետոյ հանկէ ամէն կողմ տարածուած են մարդիկ:

Իսկ եթէ ուզենք տեղեկանալ թէ յիշեալ գիտնականին առտենին ո՞ր աստիճան ճանչցուած էր Հնդեւրոպական լեզուաց յարաբերութիւնն, կրնանք մանաւանդ Նդ. Պաւլինոս Ս. Բարթողոմեանի գրութիւններէն տեսնել՝ թէ նոյն լեզուաց իրարու հետ ունեցած կարեւոր առնչութիւններն անձանօթ չէին: Նոյն իսկ Ատելունկ ցանկ մը կու տայ ազգակից բառերու իր Մէնը-

(*) Առաջին մարզն որ Հայր մերն իբրեւ լեզուի փորձ մտածեր էր տալ, եղաւ Յ. Շելպերկեր (1427):

դարին (*) մէջ՝ այսպէս ըսելով . Սոյն (Հնդիկ) լեզուի բարձր հընութիւնը կը հետեւի նաեւ Սանսկրիտ բառերու . հին լեզուաց հետ միաբանութենէն , որուն հիմն սա միայն կրնայ ըլլալ որ այդ ամէն ազգերը մէկ սկիզբ ունէին և իրենց բաժանումէն առաջ մէկ ցեղ կը կազմէին : Սակայն Ատելունկ որ Սանսկրիտի հետ Նրբայեցերէն , Ասորերէն ու Թուրքերէն և այլն կը համեմատէ , կը ցուցնէ թէ Հնդեւրոպագարմ նախացեղի գաղափարը տակաւին չունէր : Նոյն միջոցներն ընդհանրապէս կը պաշտպանուէր նախ Յոյն և Լատին , և յետոյ Գերմանական ու Պարսկական լեզուաց ազգականութիւնն , և այդ վերջին կարծիքն նոյն իսկ Լայպնից կը տածէր՝ մինչեւ կրցեր էր ըսել թէ՝ Ամբողջ տաղաչափութիւնք կրնան Պարսկերէն գրուիլ որ Գերմանացին հասկնայ :

Սակայն այդ յիշուած նմանութեան երեւոյթներն ոչ ճշմարիտ ազգականութիւն այլ պատահական խառնուրդ մը կ'ըմբռնուէր և կը կարծուէր թէ յառաջ եկած է նախապատմական կամ պատմական ժամանակին՝ նոյն ազգերն իրարու հետ շփուելով : Օրինակի ազագաւ՝ Լատիներէնը Կելտական ու Յունական տարերաց խառնուածք մը կը համարէին , իսկ Պարսկական լեզուին մէջ երեւցող Գերմանական մասերը կը մեկնուէին՝ վայրենամիտ պատերազմասէր Գոթացիներու՝ Սեւ ծովու եզերքը Պարսկաստանի մօտ՝ արչաւանօք և առժամանակեայ բնակութեամբ : Թէեւ սա էր ընդհանուր կարծիքը , բայց նոյն իսկ Ատելունկ տալաւ սկսած էր իրականութեան մօտենալ՝ համոզուելով որ երեւցած նմանութիւններն արմատական միութեան արդիւնք են և լոկ փոխառութեամբ մեկնուիլ չեն կրնար , ուստի և ճանչցած էր թէ Ներսիսից արեւմտեան և հիւսիսային ազգերուն լեզուներն համօրէն միահամուռ մէկ ազգիւրէ բխած և յետոյ ժամանակի , օդոյ և բարոյից ազդեցութեամբ դարձեալ օտարացած են իրարմէ :

(*) Միհրդադ կամ Հարապուս լեզուներու եւ ահատոր մատենն (1806—1816, Պերլին) այդ հեղինակին գլխաւոր աշխատասիրութիւնն է :

Սոյն լեզուաբնին Գերմանացւոյն հետ առանց հաղորդակցութիւն ունենալու՝ անձնական քննութիւններովն նոյն արդեանց հասած էր 1788ին՝ Վ. Ճոնս անուանի Անգղիացին՝ յենլով Սանսլրիտ լեզուի կատարելագոյն հմտութեան վրայ : Ինք դիտած էր արդէն որ Լատին ու Յոյն , ինչպէս նաեւ Գերմանական ու Կեղտական լեզուաց համաձայնութիւնը մեկնուիլ չի կրնար՝ բայց եթէ ընդունելով զանոնք հասարակաց թէեւ թերեւս ցամքած աղբիւրէ մը բխած :

Եթէ՞ դարուն պահուած էր գիտնորէն ցուցնել հնդերուպարուն լեզուաց վաղեմի միութիւնը : Ֆր. Պոլիս անմահ երկասիրութիւններովն Հնդերոպական լեզուաց չըջանալն որոշակի գծուեցաւ , այնպէս որ այլ եւս ոչ ոք կրնայ տարակուսիլ թէ այն լեզուներն՝ որոնց վրայ նոյն Գերմանացի լեզուագէտն իր Հոմերոսական քերականութեան մէջ ճառած է , նախամայր լեզուի մը համամայր սերունդները չըլլան , որպիսի են Սանսկրիտ , Զանդիկ , Յոյն , Լատին , Լիթւանական , հին Սլաւոնական , Գերմանական , Ալպանիական լեզուներն , որոնց վրայ աւելցուց վերջապէս նաեւ մեր հայական բարբառը՝ թէեւ շատ թեթեւակի : Թէպէտեւ Պոլի այս լեզուներն համեմատելով իրենց նախամօր գոյութիւնն հետեւցնելու չ'աշխատիր յատկապէս , սակայն իր համեմատելու նորագիւտ եղանակէն նոյն գաղափարը բնապէս կը ծագէր տակաւ , այսինքն թէ անոնք ստուգիւ մէկ մօր հարազատ զաւակունք են :

Հնդերոպական լեզուաց ազգականութեան մեկնութեան հետ կապուած էր սերտիւ նոյն ազգաց բնագաւառին խնդիրը : Օրինակի համար , Հայերէն հոյր , Գոթերէն fadar , Լատիներէն pater , Յունարէն πατήρ , Հնդկերէն պիտա , Զանդկերէն պիտա եւ այլն համանիչ բառաշարքն աչքի առջեւ բերած ատեն մարդ , ասոնց յարաբերութիւնն երկու կերպով կրնար մեկնել : Կա՛մ ասոնցմէ մէկն հարկ էր միւսներուն մայր նկատել , կա՛մ ամէնն ալ մէկտեղ ոչ եւս պահուած այլ միայն համեմատութեամբ հանուած նախաձեւէ մը յառաջ բերել : Աս երկու հնարաւոր մեկնութեանց մէկուն կամ միւսին ընդունելութեան հետ կապուած էր շըն-

դեւերու պացւոց բնագաւառի խնդրոյն լուծումբ : Թէեւ ճոնս ուղիղը գուշակած էր արդէն , սակայն չէին պակսեր տակաւին այնպիսիներ որ ցարդ մնացած մայր լեզու մը դնելու կը միտէին : Աս մայրական պատիւը կը տրուէր կամ Սանսկրիտ լեզուին՝ որուն արդէն հնդեւերոպամայր լեզուատոհմին դիւտը պարտական էին , կամ Զանդիկ բարբառոյն՝ որ բարձրագոյն սրբութեան ու սկիզբնականութեան համբաւն ունէր այնչափ աւելի որչափ նուազ ծանօթ էր դարուս սկիզբները քննչաց :

Հնդեւերոպազարմ տոհմին Հնդկաստանէն սերունդը կը պաշտպանէր Ծ. Շլեկել Լեզու և Իմաստութիւն Հնդկաց դարագլուխ կազմող գործոյն մէջ (1808) : Նա կը կարծէր որ Հնդեւերոպացւոց լեզուին , դիցաբանութեան ու կրօնին համաձայնութիւնը կրնայ պատմաբանօրէն մեկնուիլ գաղթականութեամբ , որոնք շատ հին ժամանակներն ազգախուռն Հնդկաստանէն Ասիա և Եւրոպա խուժեղով՝ այդրէնածին բնակչաց հետ խառնուեցան ձուլուեցան և անոնց լեզուին ու սովորութեանց վրայ բռնացան տիրեցին : Իսկ Հ. Ծ. Լինք աւելի նախնականութիւն կու տար Զանդկաց լեզուին՝ Նախաշխարհ և Հնօթիւն (1821, Պերլին) մատենին մէջ , որ այն ժամանակին համար արդիւնալից գործ մըն էր : Աս մատենադրին կարծեաց համեմատ — որովհետեւ Զանդիկ լեզուն՝ մայր Սանսկրիտի , որմէ Յոյն , Լատին ու Սլաւ լեզուները սերած են (Գերմաներէնը տակաւին դուստր կը համարուէր Պարսկերէնի) Մարաստանի ու սահմանակից գաւառաց մէջ կը խօսուէր — Մարաց , Հայոց ու Վրաց բարձրագաւառին վրայ փնտուելու է բնապէս Հնդեւերոպացւոց նախատոհմին հայրենի գաւառը : Գարուս սկիզբներն այսպէս կը կարծէին ընդհանրապէս անուանի քննիչք , որպիսի են Անքըթիլ-Տիւփերոն , Հերտեր , Հէրեն և այլք :

Բայց այդ կարծիքն սկսաւ հաւանականութենէն տուժել ու խախտիլ , ցորչափ տակաւ հաստատութիւն առաւ սահմողումը թէ Հնդեւերոպական բոլոր լեզուներն համօրէն՝ ուստի և Հնդիկն ու Զանդիկն ալ՝ լոկ քոյր են իրարու : Միայն Հնդկերէնն որ մանք տակաւին իբրեւ մայր պաշտպանեցին , և ասոնց վերջինն եղաւ Ա. Գրըզըն Անգլիացին (1856) :

Յ. Կ. Ռոտէ (1820) առաջինն եղաւ որ Հնդկերոսացի ազգե-
րէն մէկը միւսներուն մայր դնելու սխալ կարծիքը չունենալով՝
անոնց բնագաւառը որոնելու սկսաւ Նոթր-Դամ շրջոց Զանդիկ աշ-
էն գործոյն մէջ : Աս գիտնականը կը ժործէ նախ Զանդիկաց (որ
անունով Պարսիկ , Մար ու Բակտրիացի ազգերը միանգամայն
կ'ըմբռնէ) աշխարհադրական չուկէտն որոշել և աս նպատակաւ
Վենդիգազի (Աւեստայի մէկ մասին) առաջին պրակին վրայ կը
յենու , ուր տասնուվեց գաւառ իբրեւ Արամազդայ ստեղծած
երկիրները նշանակուած են : Արդ ինք կը կարծէր որ նոյն պը-
րակին հեղինակն այն գաւառներն այսպէս համբելով մեզի կը
ցուցնէ Զանդիկ ազգին տակաւ տարածուելուն հետքը , ուստի և
նոյն գաւառներուն առաջինն՝ Աիրեանա-վաջանհ (Մրան-վէջ)
այդ ժողովրդեան հայրենի աշխարհն է : Անմիջապէս ասոր քով
նշանակուած է նոյն տեղ Սուզգա , որ Յունաց ծանօթ Σογδιανηն
(Սոգտիանա , հիմայ Սամարքանա) է : Արդ ասկէ ալ կը հետեւ-
ցընէր թէ նոյն երկու գաւառներն իրարու կից ըլլալու են , ուս-
տի և Զանդիկաց բնագաւառն ալ այն մշտածիւն լերանց գազա-
թունքն էին , ուստի կը բխեն Ուքսուս և Յաքսարտէս գետերն ,
վասնզի , որչափ պատմութիւնն ալ արդէն կը վկայէ , նոյն բարձ-
րադաւառ սառնային կողմերէն ազգաց արչուանքն սկսած է յա-
ռաջ խողալ : Ռոտէ նաեւ Հնդիկները Միջին Ասիոյ դարասա-
լիերէն կ'իջեցնէ Գանդէս և Ինդոս գետերուն եզերքն , վասնզի
Հնդիկն ու Զանդիկն ինչպէս իրարու շատ նման լեզուներն կը
վկայէ՝ երկու համամայր քոյրեր են :

Նախընթաց գիտնականին կարծեկից է նաեւ ժամանակակից
Ա. Վ. Շլեկել , որ Նոր Սորո-Բաթմարան կամ Հանդիսարան լեզուաց
կոչուած գործոյն (ըրր գիտած բայց չէ կրցած հրատարակել)
յառաջաբանին մէջ՝ Յոյն և Գերման լեզուաց հնդկականէն ծագ-
ման վրայ խօսելով կ'ըսէ . կարծեմ չի կրնար ըսուիլ որ ասոնցմէ
մէկը միւսէն յառաջ եկած է , այլ ամէնն ալ այլեւայլ առաջք
են նոյն աղբիւրէ հոսած : Նոյնպէս չի հաւտար Տակիտոսին որ
Գերմանացիներն այդ բնածին կը դնէր , այլ կը կարծէ որ երբե-
մըն ներքնագոյն Ասիոյ մէջ՝ ուրկէ Պեղասագացիք (Յոյնք) եկած

են , ասոնց մերձաւոր կողմերը կը բնակէին :

Հնդեւրոպացւոց գաղթականութեանց վրայ կը գրէ նաեւ Յ. Ա. Փոթ , որուն կարծեաց համեմատ չի կրնար տարակուսուիլ բնաւ թէ Ասիա նոյն ազգաց որրոցն եղած է : Վասնզի լատ. յարեւելք (ex oriente lux) և քաղաքակրթութեան ընթացքն ալ ընդհանրապէս արեդական ընթացքին կը հետեւի : Եւրոպոյ ազգերն երբեմն Ասիոյ լանջքին վրայ հանգչած են և Ասիա դանոնք իբրեւ մայր գգուած է : Ասոր համոզուելու համար պէտք չունինք միայն աղօտ յիշատակարաններով շտանալ , վասնզի եւրոպական և ասիական լեզուաց մէջ բովանդակուած պատմական հանդէսն ունինք : Անդ կամ ոչ ուրեք է մարդկեղէն ազգին խաղաբանն և հողեւոր ու մարմնաւոր զօրութեանց կրթարանն : Ինք ալ Հնդեւրոպացւոց հայրենիքը կը դնէ Ովքսոս ու Յաքսարտէս գետերուն կողմերը Հիմալայայի հիւսիսային էջքին վրայ դէպ ի կասպից ծով : Վասնզի այն դիրքն յարմար զատակէտ կը դնէ , ուրկէ Հնդեւրոպացւոց երկու գլխաւոր հեղեղներն հակառակ ուղղութեամբ յառաջ խաղացած են :

Ոչ այնչափ Փոթի որչափ Ատելունկի կարծիքը կը տածէր նաեւ Ք. Լասսեն Հնդեւրոպացւոց Հնդկաց (1847) մատենին մէջ և գիտնականաց ընդհանուր կարծիքն զԱսիա սերմնարան կը դնէր Հնդեւրոպացւոց մինչեւ Յ. Կրիմ' իւր Գերմանական լեզուէ պարման (1848) մէջ կրցաւ վճռել թէ նոյն կարծեաց քիչ հակառակորդ կը գտնուի : Ինք կ'ըսէր թէ արեւելքէն արեւմուտք մղուած են ազգերն անդիմադրելի զօրութենէ մը և որչափ յառաջ դացած այնչափ կանուխ շարժած են իրենց նախկին դաւառէն և ճամբան աւելի խորունկ հետք թողած :

Մինչդեռ յիշեալ հայրենասէր Գերմանացին ուշադրութիւնն աւելի ազգին նուիրած էր , ժամանակակից Ա. Քուն (1845) նախատոհմին սկզբնական փիճակն սկսած էր հետազօտել լեզուներն համեմատելով և հետեւելով սա սկզբան թէ — այն բանն որ ձեւով ու նշանակութեամբ նոյն է ամէն կամ շատ Հնդեւրոպական լեզուաց մէջ , նախատոհմին ստացուածքն է : Օրինակի համար լատ. սր նոյն ձեւով ու իմաստով Հնդեւրոպացւոց բոլոր լե-

զուններուն մէջ կը գտնուի՝ հարկաւ նախացեղին տնասուն կեն-
դանին էր : Սակայն ինք սոյն ձեռնարկութեան դժուարութեանց
ալ անտեղեակ չէր : Ըմբռնած էր որ նախացեղն այլեւայլ ճիւղ-
ղերու բաժնուելէն ետեւ , իւրաքանչիւր իւր հատուած դնացած
երկրին ու օդին հանգամանաց և հաղորդակցութիւն ունեցած
անկիրթ կամ կրթեալ ազգերուն սովորութեանց ազդեցութեան
տակ՝ կրնար այլեւայլ փոփոխութիւն կրել , նոր մթերք կուտել
և հին համարքէն զրկուիլ : Ուստի և նախաժամանակին մէջ գա-
ղափարի մը գոյութիւնը շատ անգամ լոկ հաւանականութեամբ
միայն կրնայ հետեւցուիլ և երբեմն՝ նմանաձայն համացեղ բա-
ռերու նշանակութեան տարբերութիւնը պատմական եզրակա-
ցութիւններն անապահով կ'ընէ : Այսպէս , օրինակի աղագաւ ,
Յունարէն φηγός Կողնէ է , իսկ Լատիներէն fagus և Նբգ. Buche
որ ստուգիւ նոյն բառն են , «^փ» կը նշանակեն , արդ յայտնի չէ
թէ նախապէս նոյն բառը Կողնէ թէ «^փ» կը նշանակէր : Հոս ըս-
տուգարանութիւնը սա միայն կրնայ եզրակացնել թէ նախա-
տոհմն ուտելի ստղով ծառ մը կը ճանչնար , վասնզի Յունարէն
φαγειν , «^փ» բայրմատէն է : Նոյնպէս Հնդկերէն ॠ-
ॠ-ॠ , ॠ-ॠ , ॠ-ॠ , ॠ-ॠ , ॠ-ॠ , ॠ-ॠ , ॠ-ॠ , ॠ-ॠ , ॠ-ॠ , ॠ-ॠ ,
որմէ սաշափ կրնանք գուշակել հաստատութեամբ՝ թէ նախկին
Հնդկերոպացիք անծառ երկիր մը չէին բնակեր : Այսպէս կը խոր-
հէր իրաւամբ Քուն :

Այդ յատակագիծն ընդարձակելով՝ բառագիր հանրանկար
մըն ալ տալ յօժարեցաւ Հնդկերոպաբուն նախափիճակին Ատուրֆ
Փիքթէ՝ Կենֆցի գիտնականն , որ նախ անուն հանել սկսաւ
Հնդկերոպացոց հին բժշկական արհեստին և հիւանդութեանց
անուններուն վրայ փոքրիկ յօդուածներով : Սոյն հեղինակին
գլխաւոր երկն է յաղթ կրկնահատոր մատեանն (1859-65) , որ
երկրորդ տպագրութիւն (1877 , Փարիզ) մըն ալ ունեցաւ : Սոյն
երկասիրութեան մէջ կը ջանայ հեղինակը Հնդկերոպական լեզ-
ուաց բովանդակ բառական մթերքէն նախատոհմին փիճակն ըստ-
ուերագրել . և մատեանն հին գիրք զատելով կը զբաղի նախ՝
աշխարհագրական ու ազգաբանական հետազոտութիւններով ,

երկրորդ՝ նախացեղին բնապատմութեամբ (հանք, բոյս, կենդանի), երրորդ՝ հին Արեւաց նիւթական քաղաքակրթութեամբ . չորրորդ՝ ընկերական յարաբերութեամբ . վերջապէս հինգերորդ մասը նախաժամանակին հողեկան, բարոյական ու կրօնական կեանքը կը բովանդակէ : Սոյն գործոյն ընդարձակ ծաւալին համեմատ չէ օգուտը : Մատենագիրն ունի թէեւ լեզուաքննական յաջողակութիւն, սակայն լեզուադատ չէ : Սանսկրիտ լեզուին՝ որուն շատ կարեւորութիւն կու տայ, պէտք եղած մատենագրական հմտութիւնը չունի : Ձի քննեք թէ բառ մը հին է թէ նոր, կամ թէ նոյն իսկ իրական գոյութիւն ունի՝ թէ ոչ, դարձեալ թէ այս ինչ բառին նշանակութիւնը նախնական է թէ յետոյ (երեք հազար դարուց ընթացքին մէջ զոր Հնդկի մատենագրութիւնն ամփոփած է) տակաւ յառաջ եկած նկարագրական, խորհրդական և նոյն իսկ զիցաբանական, և վերջապէս նաեւ մեկնչի մը դրչին տակ յետոյ հնարուած իմաստ մըն է : Այս էական կէտերու ուշադրութիւն չընծայելով՝ հանած շատ եզրակացութիւններն առանց կարեւորութեան մնացած են, թող որ բաւական հող ալ չի տանիր՝ բառերն համեմատելու ատեն՝ տառադարձական օրինաց, որոնց համեմատ եթէ քննուին՝ բաղդատած բառերուն շատը մեծ դժուարութեանց կը հանդիպի, կէս մըն ալ իրբեւ անկարելի կը մերժուի : Սոյն քրտնաջան հեղինակութեան վերնագիրն է՝ Les origines indo-européennes ou les Aryas primitifs, essai de paléontologie linguistique.

Սոյն Հնդեւրոպական հնախօսութեան մատենագրին որ բաւական խորաքննին չէր՝ սաստիկութեամբ դէմ ելան Գերմանիոյ ծանրգլուխ լեզուախոյզք : Բայց Գաղղիոյ մէջ մանաւանդ մարդախօսք և ազգաբանք իրենց քննութիւնները կը հիմնէին մեր հնախօսին լեզուաքննական արգասեաց իրբեւ հաստատուն խարրխի վրայ : Յիշենք ասոնցմէ երկու հռչակաւորներն որ են Ֆ. Լընորման և Ֆ. տը Ռուժրմոն : Ասոնք իրենց լեզուաքննին առաջնորդին շաւղաց հետեւելով շղանդաղեցան հաստատել թէ Հնդեւրոպացւոց նախացեղը գիտէր ամէն մետաղ գործել ու գործածել, որ տարակուսական կ'երեւայ :

Բայց նաեւ Գերմանիոյ մէջ երեւեցան նախապիճակին քննիչք

Անհիցի գիտնականին հետեւողութեամբ : Այսպէս Ֆ. Եռսթի նկարագրեց լեզուաւ կը պատմէ մեզի թէ ինչպէս մեր հուժկու նախահարք պարզական բոյց երանական կեանք մը կը վարէին հովուութեամբ ու հողագործութեամբ և թէ սկսեր էին տակաւ քաղաքական վարչութեան տակ ալ մտնել : Գրախտիկ մը մեր աչքին առջեւ կը պարզի երբ հեղինակին մատեանը բանանք և նախանձու զգածում մըն ալ կը սահի կը սարդի՛ բազմաՎիշտ չարալուկ յետնածնացս սիրտը կը գրաւէ , երբ հոն կարդանք թէ մեր նախահարք պատերազմի մէջ ընդունուած վէրքէ և ծերու խեան տկարութենէ զատ հիւանդութիւն չէին ճանչնար :

Նախորդ հնախոյզին հակապատկերը կրնայ համարուիլ ազգակիցն Շլայխէր , որ Գերմանական լեզու (1860) գործոյն մէջ՝ Հընդերրոպաբուն նախածառէն Սլաւական-Վիթաւական-Գերմանական ոտքը կտրուած գատուած կը դնէ և յետոյ մնացած նախալեզուն երկու գլխաւոր ճիւղ — Երական-Հնդկական և Յունական-Իտալական-Աեղտական — բաժնելով՝ Հնդեւրոպամօր նախափիճական յօրինելու ատեն՝ միայն այն բառերուն կարեւորութիւն կու տայ իրաւամբ , որոնք կամ այն երեք և կամ գոնէ առաջին երկու լեզուախմբոց մէջ կը գտնուին : Միայն երրորդ խմբին մէջ գտնուածներուն վրայ նախնականութեան դրօշ չէր նշմարեր , համարելով թէ Յոյնք , Լատինք ու Աեղաք կրնային իրարմէ զիւրաւ փոխ առնուլ , թէեւ կը խոստովանէր որ նախաբառ մը բոլոր քոյր լեզուներուն մէջէն ալ կորսուելով կրնայ մէկին մէջ միայն պահուած ըլլալ : Աս ճամբան սա առաւելութիւնը միայն ունէր որ նախատոհմին չունեցած մէկ բառն իրեն չէր տրուեր , թէեւ միւս կողմանէ վտանգ կար նաեւ ինչ ինչ ըստացուածքէն զանիկայ զրկելու : Այսպէս սկզբունք դրած ըլլալուն՝ Շլայխէր չէր վատահիր , զոր օրինակ , արօրն ու աղօրին , արծաթն ու սակին և այլն նախատոհմին տալու , ինչպէս ըրած էր Փիլթէ :

Հնդեւրոպական նախաժամանակն խուզարկելու մասին մեծ թեր կատարեցին դարուս վաթսներորդ տարիէն ետեւ Մաքս Միւլլեր (Հաբսբուրգական Գիշտականութիւն , 1869) , Վ. Տ. Ուիթնէյ

(Աւգուստ և Ռասսիս լեզուէ, 1867) և վերջապէս թ. Պէնֆայ (Պարսիսիս լեզուէ և Ռասսիսիս լեզուէ, 1869) և ասոնց ընդհանրապէս հետեւող Ա. Ֆիք (Վալտիսիս Ռասսիսիս շնորհարարական ազգաց Եւրոպիայ, 1875) և Հասիսարական Բասարան շնորհարարական լեզուաց, Գ. Տիպ. 1874-6), որ ողջամիտ, ուղղադատ և անկողմնակալ քննութիւններով թէ՛ իւր լեզուաքննական հանճարին և թէ՛ հնդեւրոպացեղ նախատոհմին մեծ պատիւ բերած է: Գարձեալ յիշատակուելու արժանի է Ռ. Վեսթֆալ, որ Հասիսարական Գաղափարներէն շնորհարարացոց գործոյն մէջ, առաջին անգամ Յոյն, Լատին, Զանգիլի ու շնորհիկ ազգաց տաղաչափական արհեստը բաղդատելով կը գտնէ որ նախատոհմին բանաստեղծելու կերպը լոկ վանդափարներէն էր և այս նախնական ձեւովն անվթար պահուած է Աւետայի մէջ և շնորհական ու Յունական քերթողութեան մէջ ալ հետքը թողուցած է: Ընդհանրապէս ամէն լեզուաքննիք միարան կ'ընդունէին թէ շնորհարարացիք գիտէին տաղաչափել և այս գիտութեան փաստ կը բերուէր որ, որ շնորհիկ, Զանգիլի ու Յոյն լեզուաց մէջ նաեւ Գաղափարներն որ կը նշանակէ: Նոյնպէս կը կարծուէր որ քերթուածներուն նիւթն էր նախ առակ, առեղծուած, ստեղծումն աշխարհի և երկրորդ մաղթանք և ազոթք հիւանդութիւններն ու կախարդութիւններն հալածելու:

Այս միջոցիս մեծ համբաւ ստացաւ նաեւ Ֆ. Հէն Պարսիսիս լեզուական Գաղափարներէն (1870-77, երեք րէպ), որոնց մէջ կը ցուցնէ թէ ընտանի բոյսերն ու անասուններն Ասիայէն՝ Յունաստան, Իտալիա, Ինչպէս նաեւ Եւրոպիոյ միւս մասերն անցած են: Աս հեղինակս նախ մտադիր ըրաւ որ նախալեզուեան այս կամ այն բառին գոյութենէն շէնք կրնար հետեւցնել ազահովութեամբ թէ նախատոհմը նոյն բառով բացատրուած առարկային ծանօթութիւնը միայն թէ դո՛ւ ծածուցութիւնը միանգամայն ունէր: Այսպէս, որինակի աղագաւ асва Յէ, аgi այժ բառերուն դուսար լեզուաց մէջ գտնուելէն բոլորովին ստուգութեամբ կարելի չէ յառաջ բերել թէ ձին ու այծը հիմակուան պէս ընտանի էին նախացեղին, վասնզի առջինը վայրենի ձին և երկրորդն յածող խայտացող երէ մըն ալ կրնար նշանակել: Այդ

կարծական հնարաւորութեանց վրայ յենլով՝ նոյն լեզուախոյզը կը գլանայ նախատոհմին շատ բան որ նախորդ լեզուաքնինք հաստատութեամբ կու տային և ընդհանրապէս ընդարձակ ծաւալ կը շնորհէ փոխառութեան և վերջապէս իւր երկրայող սկիզբէն կը հանէ նախաժամանակեան պատկեր մը որ բաւական տխուր է :

Հէնի կարծեաց համեմատ նախկին Հնդեւրոպացիք հովիւ ժողովուրդ մըն էին գաղթող , որոնց Եւրոպա արչաւելը պատե-րաղմներով՝ Հրէից Պաղեստին մտնելուն հետ կրնայ համեմատուիլ : Անոնց հօտը կարելի է արջառէ , ոչխարէ ու խողէ բաղկանար , սակայն շունէին ձի , էջ , ջորի , այծ , չէին ճանչնար կատուն , և հաւուց բոլոր երամն անծանօթ էր իրենց : Այխարին գեղմը կը ճողէին և անկէ թաղիք կը շինէին՝ բայց չէին մաներ . սակայն կանայք գիտէին ծառերու մանաւանդ կակղիներու ըսպիտակուցէն (aubière) և քանի մը (առանձինն եղիճակերպ) բոյսերու ներդերէն պարիխ , ուռկան ու ցանց և ասոնց նման խոշոր նիւթ մը հիւսել , ինչպէս նաեւ որսական կամ արօտական անասնոց անկազմ կաշին քարեղէն կամ փայտեղէն հերիւններով կարել : Երկրագործական արուեստք՝ որ գաղթականութեանց դադրելովն սկսան՝ չէին ճանչցուած բնաւ : Յետնագոյն դարե-րու կը պատկանի պտղատու ծառերու հոգն ու խնամքը : Աե-րակուրնին էր միս ու կաթ , բայց աս վերջինէն պանիր ու կա-րագ պատրաստել դեռ չէին գիտեր : Մեղրաջուրն (hidromèle) , զոր ահագին անտառաց մէջ մեղուներէն կ'առնուին , արբեցու-ցիչ ամենահին լուպելին էր Եւրոպա գաղթող նախացեղին . սա դարեջուր ու գինի չէր խմեր տակաւին : Աերածնին աղով չէին համեմեր ասիական բնագաւառին մէջ , բայց Եւրոպա ոտք կո-խելէն ետեւ ամէն ցեղերն համօրէն սկսան աղը գործածել : Չմրան եղանակին Հնդեւրոպացւոյն բնակարանն ստորերկրեայ փորուած խոռոչ մըն էր՝ վերէն խոռոչարկ կամ աղբով ծած-կուած . ամառը վաչկատուն էին կամ անտառաշատ տեղեր փայ-տաչէն կամ հիւսուածոյ վրանակերպ խրճիթներու մէջ կը բնա-կէին : Հարաւային կողմերը միայն կրնային պոխրէն պահել ձը-մեռը , իսկ հիւսիսային գիւերը սառնամանեաց ու ձեան տակ

հայիւ թէ ուտելիք կը գտնէին խաչինք և երբեմն երամովին կը սատկէին , վասնզի հօտին համար փարախ ու խար ձմեռն հայթայթելն անդրազոյն ժամանակաց արհեստն էր , որ երկրագործութեան զարգանալէն վերջն հնարուեցաւ : Մետաղներէն միայն սղինձը կը ճանչնային , թէեւ անկէ գործիք չլինել դեռ չէին սորված : Հնդեւրոպացի նախացեղը վիմադարուն մարդն էր : Աղեղնին յատկապէս գեղձի (if) փայտէ էր , նիզակին տիգարունը ցախէ (frêne) , վահաննին ուռնեւոյ ճիւղերու հիւսուածք մըն էր : Խոխոմներուն հսկայածեւ ծառերէն այրելով ու քարեղէն կացնով յաղթ կուրեր կը փորէին : Բոլորովին փայտակերտ անուաւոր կառք մը՝ որուն վրայ դամի տեղը փայտեայ սեպեր կը բռնէին , պանդուխտ հնդեւրոպացոյն վաչէն կամ սայլն էր , որով կաթ կթեւու ամանները , մորթերը ևսլն կը կրէր :

Հէն մեր նախահարց ընտանեկան կեանքն ալ տխրագոյն կը նկարագրէ : Պատերազմի անկարող ծերեր անձնասպան կ'ըլլային կամ թոպամահ կը մեռցուէին , այսպէս նաեւ անբուժելի ախտաժէտներն : Իրենց առաջնորդին ետեւէն կ'երթային գերեզման՝ ստրուկները , կիները , ձիերն , որ կէս վայրենի վիճակի մէջ երամովին կը պահուէին : Աինը կը հափափուէր կամ կը գընուէր , հայրը նորածին մանուկն անհետ կամ ընկեցիկ կ'ընէր : Բռնութիւնն էր իրաւունք և ընչից սեպակահանութիւն չկար :

Հնդեւրոպական նախկին ժամանակին վիճակը քննելու տեսն՝ զոր դուստր լեզուաց համեմատութենէն առաւել նուազ հաւանականութեամբ կարելի եղած էր որոշել , բնական էր որ խորհուրդ մըն ալ յղանար քննիչներուն միտքն՝ ուշադրութիւն նուիրելու այն բաժանումներուն , զոր հարկաւ յառաջ պիտի բերէր նախատոհմին գոնէ՝ տակաւ բազմանալը , թող ուրիշ բնական կամ բռնական պատճառներն , որոնք նոյնպէս կրնային հնդեւրոպացեղ առաջին ժողովրդեան ամբողջութիւնը մեղմով կամ յանկարծ քայքայել :

Նախացեղին բաժանման նկատմամբ այսպէս կը խօսի Նլայխեր. Նախալեզուն կարգ մը սերունդներէն խօսուած միջոցին՝ ժողովուրդն աճելով ու տարածուելով , իւր սահմանին զանազան

կողմերն այլեւայլ նկարագիր առաւ , այնպէս որ վերջապէս անկէ երկու գլխաւոր լեզու ծագեցան : Իսկ մայր ազգէն զատուող մասերն որչափ աւելի արեւելեան կողմն որ մնացին , այնչափ առաւել հնութեան դրոշմը պահեցին , իսկ արեւմտեան դին հատուածողները՝ կանխաւ զատուած ըլլալով՝ նորութեան նշաններ սկսան ցուցնել :

Մաքս Միւլլեր տիեզերական գաղթականութիւն մը կու տայ նախատոհմին հիւսիսային (հիւսիսային-արեւմտեան) և հարաւային , առջինը եւրոպական , իսկ երկրորդն ասիական (Հնդկի ու Չանդկի) ազգերէ բաղկացած : Թէեւ այս գաղութին շարժառիթն անծանօթ՝ բայց կամաւոր անջատում մը կը դնէ՝ որ շատ զարմանալի է , իբր թէ գաղթող մասին մնացող մասն ընկերանալ չէ ուզած , աւելի ընտրելով թերեւս ազգականներէ զատուիլ քան թէ բնագաւառէն հեռանալ :

Հնդեւրոպական նախացեղին նախ երկու գլխաւոր մաս բաժնուիլն ուժգնապէս պաշտպանած է Ա. Ֆիք , առանձին մատենիւ զոր վերագոյն յիշատակեցինք : Հեղինակին կարծեաց համեմատ նախատոհմը կը բաժնուի Արիք և Եւրոպացիք : Արիք կը բաժնուին Երանեանք և Հնդկիք : Իսկ Եւրոպացիք կը զատուին՝ Հիւսիսային և Հարաւային Եւրոպացիք : Հիւսիսայիններն են Գերմանք և Լիթու-սլաւք , իսկ Հարաւայիններն Կելտք և Յոյն-իտալացիք : Ասոնց մէջէն Գերմանացիք դարձեալ կը բաժնուին Սքանտինաւեանք և Թելթոնեանք , իսկ Լիթու-սլաւք՝ Լիթաւացիք ու Սլաւք : Վերջապէս Յոյն-իտալացիք կը բաժնուին՝ Իտալացիք ու Յոյնք :

Քննիչներն ազգաց ու լեզուաց բաժանման մասին սա կէտին վրայ կը միաբանէին՝ որ Երանեանք և Հնդկիք , նոյնպէս Լիթաւացիք ու Սլաւք աւելի մերձաւորութիւն ունին իրարու : Սակայն վէճ կար դեռ թէ Լիթուսլաւներն աւելի արեւելեան Արեաց թէ արեւմտեան Գերմանացեաց խնամի դնելու է : Նոյնպէս խընդիր էր Յունաց լեզուին նկատմամբ թէ արդեօք միւս եւրոպականներէն աւելի անձուկ կապ ունի՝ թէ ոչ ասիական լեզուներուն հետ : Իսկ Եւրոպիոյ միջավայրաց բնակիչ Կելտերուն վրայ

հիմնական կարծիք մը յայտնող չկար : Հ. Էսլել որ քաջ հմուտ էր սոյն լեզուի , միջնորդիչ պաշտօն մը կու տայ անոնց՝ առանց մեկնելու թէ նոյն միջնորդութիւնն ի՛նչպէս ըմբռնելու է :

Թէեւ տարածայնութիւն կար այս կամ այն լեզուի ազգա- կանութեան առաւել կամ նուազ մերձաւորութեան վրայ , սա- կայն լեզուաքնինք արդէն սկսած էին դուստր լեզուներէն այլ- եւայլ խմբեր կազմել , ասոնցմէ ամէն մէկուն մէյ մէկ նախալե- զու դնելով : Այսպէս Եւրոպական Նախաժամանակ մը կանգ- նելու յաղթ փորձեր ըրաւ Կ. Լոթներ , բայց քան զսա աւելի հիմնական կերպով Ա. Ֆիք նոյն նպատակաւ աշխատեցաւ և ջա- նաց ցուցնել թէ Եւրոպացիք երբեմն մէկ ազգ էին : Սա կը կար- ծէ որ նախատահմն Եւրոպա մտնելէն ետեւ սկսաւ հողագործու- թեան պարսպիլ , և յառաջ աւելի տուարածական կեանք կը վարէր և այս կարծիքը կը ջանայ հաստատել այլեւայլ մշակական բառերով :

Եւրոպական միութիւնը լուծուելէն ետեւ կազմուած փոք- րագոյն խմբեր էին Յոյն-իտալացիք (Յոյնք և Լատինք) , որոնց մէջ անձուկ կապ մը գտնուիլը բաւական հին ժամանակէ վեր պնդած էին գիտունք : Եւրոպիոյ հիւսիսային կողմը բնակող Լիթու-պաւեան-գերմանացւոց վաղեմի միութիւնն ալ հաստա- տելու բաւական աշխատեցան լեզուաքնինք : Դարձեալ Սլաւեանց միութեան նախադար մը յօրինելու յոգնեցան Ա. Պրիւքներ և մանաւանդ Յ. Կ. Վոցել որ ազգային էր : Վերջապէս Հնդիկ- երանեան կամ արիական վաղեմի միութիւնն հաստատելու վաս- տակողներէն առանձինն յիշատակի արժանի է Ֆր. Շփիկել՝ Ե- բանեան Հնախալեզու (1871) գործոյն մէջ , որուն շատ փաստե- րէն ամենակարեւորը սա իրականութիւնը կրնայ համարուիլ՝ որ այն երկու օղգերն ընդհանուր անուամբ Արէ՛ կը կոչուէին :

Նրբ լեզուաքնինք դուստր լեզուներէն՝ Եւրոպիոյ մէջ մա- նաւանդ՝ այլեւայլ մասնախմբեր կը կազմէին , և իւրաքանչիւրին զատ զատ նախապատմական մայր լեզու մը կու տային , ժամա- նակին հանճարեղ լեզուագիտաց մէկն՝ Յ. Շմիտ եղաւ որ դուստր լեզուաց նախկին մայր լեզուին հետ ունեցած ազերսն աւելի

բնական կերպով սկսաւ մեկնել : Այս գիտնականն բոլոր Հնդե-
բուսական լեզուաց նմանութեան կէտերն իրրեւ հանրանկարի մը
վրայ դիտելով՝ կը գտնէ որ դուստր լեզուաց մէջ ոչ բացարձակ
այլ լոկ յարաբերական նմանութիւն կայ , վասնզի կայ կէտ ու
բով Ալաւն Արեաց կը նմանի , կէտ ալ կայ՝ որով Արիք Յունաց
առաւել նմանութիւն կը ցուցնեն : Այս իրականութենէն կը հե-
տեւցնէ որ այս ինչ կամ այն դուստր լեզուի մէջ հոժ միութիւն
մը չի կրնար ընդունուիլ : ուստի և դուստր լեզուներէն զատու-
ցեալ խմբեր կազմել հիմնական բան մը չէ : Ինք բոլոր լեզուա-
բնական իրողութիւններն իրարու հետ միաբանել ուզելով , կը
կարծէ որ նախատոհմին ժամանակն իսկ՝ երբ դեռ անջատու
չէր սկսած աշխարհագրորէն , տակաւ սկզբնաւորութիւն եզած
էր զաւառալեզուաց կազմութեան . նորութիւնք երեւան եկած
էին՝ բայց միշտ նախաապին նմանութիւնը մնալով կամ առանց
ամբողջին հետ միութեան կապը խզուելու : Այսպէս , օրինակի
համար , բնագաւառին մէկ կողմն և կոկորդականը Շի փոխելու
միութիւնն սկսելով մեղմով՝ տարածուած էր այն կողմերն ուր
Արեաց , Հայոց և Լիթու-սլաւաց նախահարք կը բնակէին . ուս-
տի և չի կրնար ըսուիլ , որ այն ազգերն ուր աս սովորութիւնը
չէր մտած , ինչպէս Յոյնք , Լատինք , Գերմանք , վերն յիշատակ-
ուած քոյրերէն զատուած նախալեզու մը ունէին : Գարձեալ էր-
նար նոյն միջոցին բնագաւառին ուրիշ մէկ կողմն սկսած ըլլալ
հոլովակերտ bhi մասնիկը mի փոխելու սովորութիւնն՝ որ միայն
Գերմանական-սլաւեան ճիւղին վրայ տարածուած է , մինչդեռ
միւսներն , ինչպէս Յոյնք , Լատինք և մեներ , նախնական կերպա-
բանօք նոյն մակդրին բաղաձայնն առանց մեծ այլայլութեան
վահած ենք : Արդ այս զանազան քոյրերու վրայ երեւցած մաս-
նական նմանութիւնները մէյ մէկ օղակ են ազուցիկ՝ որոնցմով
հնդեւրոպարուն միութեան շղթան կը յօրինուի և իրարմէ բնաւ
չեն կրնար զատուիլ առանց մէկզմէկ իրենց ետեւէն քաշելու .
ուստի և մէկ օղն իսկ կորզել հանել՝ կտրել է ամբողջին միութիւնը :

Հնդեւրոպացւոց նախնական վիճակն և անոնց գաղթակա-
նութեան հանգամանքն որոնելու ատեն՝ հարկաւ ուշադրութիւն

մըն ալ պիտի նուիրէին քննիչք նաեւ անոնց բնագաւառին , որ մէ իրենց քննութիւններուն շաա կարեւոր կէտերն հարկաւ կախում պիտի ունենար : Լեզուագիտաց ընդհանուր կարծիքն՝ ինչպէս յառաջ նոյնպէս հիմակ՝ Հնդեւրոպական նախատոհմին հայրենի աշխարհն Ասիա կը ճանչնար , թէեւ միաբան չէին թէ որ կողմը գետեղելու է : Ոմանք հին Բակարիա կը համարէին , ոմանք Ոքսոս և Յաքսարտէս (Նրասխ) գետերուն հովիտներն , թէեւ այնպիսի գիտնականք ալ կան ցարդ կենդանի , որ պիտի է Ֆր. Միւլլեր՝ հմուտ ազգաբանն ու լեզուաքնին հայազէտն՝ որ հնդեւրոպամայր նախացեղին ծննդավայրն ան կողմերը կը դնէ , ուր մեր հայ աշխարհին անունը կը հնչէ — Արարատայ բարձանց վրայ և Նրասխայ հովտաց մէջ : Հոսկէ արեւելք և արեւմուտք մեր հնդեւրոպածին նախահարք բաժնուած և Ասիա և Եւրոպա տակաւ տարածուած ու բռնած են : Բայց եղան նաեւ այնպիսի լեզուախօսք որ Հնդեւրոպացւոց բռնագաւառն Եւրոպա փոխադրել ուզեցին , մինչեւ Քերմանիոյ հսկայածեւ անտառաց մէջ փնտռել գտնել յօժարեցան : Հնդեւրոպացւոց զԵւրոպա բնագաւառ գնողներուն գլխաւոր փաստը սա էր որ քանի մը ասիական կենդանիներու , որպիսի են ուղտ , փիղ , առիւծ , վագր , հասարակաց անուններ չունին հնդեւրոպազարմ գտերք , զոր պէտք էին ունենալ եթէ իրենց գաւառամայրն Ասիա ըլլար . և ասկէ կը հետեւցնէին որ Եւրոպայէն՝ ուր այն անասնոց հայրենիքը չէ , գաղթած են Ասիա Հնդեւրոպացիք , և հոս նախ ճանչցած են նոյն ասիաբնակ գաղանները՝ սեմական ազգերէն անոնց անունները փոխ առնելով :

Լեզուագիտութեան ընթացքը կամ լեզուագիտաց զանազան կարծիքը դրինք ցարդ պատմաբանօրէն , այժմ կը մնայ մեր խօսքը գլխաւորել կնքել :

Նախ պէտք է սա երկու տեսակէան որոշել : Առաջինն է որ Հնդեւրոպական լեզուաց ազգականութիւնը միայն Նախալեզու մը գնելով կրնայ մեկնուիլ , և երկրորդ թէ նախալեզուի ընդունելութենէն Նախալեզու մըն ալ գոյութիւնն հարկաւ կը հետեւի :

Նախալեզուի մը գոյութիւնն երբեք տարակուսի տակ չէ՝ ճիշտ-
ուած , վասնզի , օրինակի համար , հայր , pater , fadar , ք
եայրն բառերն իրարու ազգակից դնելէն ետեւ , սոյն ազգական
նութիւնն օրիշ կերպ չի կրնար ըմբռնուիլ , բայց եթէ ընդու-
նելով թէ այն զանազան ձեւերն սկզբնապէս մէկ մայր ձեւէ յա-
ռաջ եկած են : Սակայն կարծեմ չենք կրնար ընդունիլ թէ սոյն
նախալեզուեան միութիւնն երկայն ատեն կարենայ մնացած ը-
լալ , վասնզի չկայ նոյն իսկ երկու անձ , որոնց հնչմունքն ու
գործածած լեզուն բոլորովին նոյն ըլլան : Աւտի և նախալեզուն
որ կենդանի էր երբեմն , փութով սկսած է փոխուիլ և այն
սկզբնական փոփոխութեան արդիւնք է , որ հիմա շատ ատեղ կը
գժուարինք քոյր լեզուաց ինչ ինչ բառերուն նախնական մայր
ձեւերը գտնելու : Այսպէս հայերէն ծնա—ք , Յուն . γένος , Լատ-
գենա , Գոթ . kinnu , Հնդ . հան— բառերուն՝ որոնք իրարու քոյր
են , թէ ի՛նչ մայր ձեւ՝ ghanu թէ ganu դնելու է՝ որոշել գի-
րին չէ : Աւրեմն նախալեզուն եթէ ծննդեան առաջին դարերն
իսկ սկսաւ ճիւղաւորիլ , խնդիր կրնանք ընել՝ թէ այն ատեն երբ
դեռ բարոյապէս մի կը համարուէր կամ դուստրները տակաւին
կարող էին մէկըմէկ հասիլալ՝ ընդարձա՛կ թէ անձուկ սահմանի
մը մէջ ամփոփուած էր : Արեանք կարծեմ աւելի հաւանականու-
թեամբ ըսել թէ նախալեզուին տարածութեան սահմանը բաւա-
կան լայնածաւալ էր , նկատելով նորագոյն ժամանակս քննուած
լեզուներն՝ որ բազմաթիւ դարերով առանց մատենագրութեան
ապրելէն ետեւ փոփոխութեան հարուածոց դէմ , նախկին մայր
ձեւերուն հետ տակաւին զարմանալի նմանութիւն կը ցուցնեն :
Աւտի և հնդկերոպական նախացեղն՝ իրարմէ բաւական հեռա-
նալէն վերջն ալ՝ կարելի էր դեռ միութիւնը խզած չըլլար՝ լեզ-
ուին կողմանէ նիւթապէս նոյն լեզուն մնալով տակաւին :

Եթէ այսպէս տակաւ փոփոխման վիճակի մը մէջ ըմբռնենք
նախալեզուն , դուստր լեզուները մօրմէն կամ լաւ եւս իրարմէ
չհասկցուելու շարի օտարանալէն ետեւ , կրնար իրաւամբ հար-
ցուիլ թէ լեզուամօր դուստրներէն ո՛րն աւելի հնութեան դը-
րոշմը պահած է արդեօք : Սոյն նկատմամբ աս կամ ան լեզուին

աւելի նախնականութիւն տալ անկարելի է, ցորչափ չենք գիտեր գրականութենէ առաջ իւրաքանչիւրին նախապատմական վիճակը: Իսկ եթէ անոնց առաւել կամ նուազ հնութիւնը մեզի հասած մատենագրական լեզուէն դատել ուզենք, ան ատեն առաջնութիւնը կամ նախապատիւ աստիճանն հարկաւ այն դուստր լեզուին տալու ենք, որուն տառական հանգամանքն կամ բնակերտական ու բառակազմական ձեւերն աւելագոյն հնութեան կերպարանք կ'ընծայեցնեն: Արդ աս կողմանէ՝ մեր կարծեաց համեմատ՝ նախնականութեան պատիւ զլացուիլ չի կրնար Զանդիկ կամ մանաւանդ Հնդիկ լեզուին, թէեւ մէկալ կողմանէ չը կարենայ ուրացուիլ՝ թէ միւս դատերաց մէջ ալ կան այնպիսիք, որ հնութեան աւելի հաւատարիմ աւանդապահ կը հանդիսանան զանազան կէտերով: Այս այսպէս ըլլալով՝ բոլոր հնդեւրոպամայր լեզուներն քոյր միոյն կրնան նկատուիլ իրարու, որոնք իրենց մօր հետ առաւել նմանութեան ոչ նոյն այլ զանազան նըշաններ կը կրեն վրանին:

Եթէ հնդեւրոպալեզու ազգերն երբեմն ստուգիւ նախալեզու մը ունէին, բնապէս կը հետեւի ասկէ՝ որ հիմակ աս լեզուները խօսող ազգերն հարկաւ նախացեղ մը նաեւ կը կազմէին ժամանակաւ: Սակայն եթէ ազգաբանից ալ կարծիքն հարցնենք, չտարակուսինք որ անոնք մեզի կարծեկից չեն ելլեր: Տոհմագիրք (ethnographie) հնդեւրոպախօս ազգերն իրարմէ կը զատեն, իսկ չեղողները կը միացնեն՝ դիմադրութեան նմանութենէ կամ աննմանութենէ դատելով: Սակայն ցորչափ մարդկային ազգին ծանօթ բնախօսական բաժանումներուն վերջնական լուծում մը չէ տուած զխտութիւնը. ցորչափ սոյն լեզուաց նմանութեան՝ ազգաց մարմնական սերնդեան նոյնութենէն զատ մեկնութիւն մը չի կրնար տրուիլ, պիտի մնայ միշտ անխախտ թէ հնդեւրոպախօս նախալեզուն հնդեւրոպածին նախատոհմ մըն ալ ունէր և գրեթէ ծաղրելի է պնդել թէ հնդեւրոպական անուանեալ լեզուները թէ և իրարու կը նմանին, սակայն այս նմանութեան պատճառը չենք գիտեր, և ասոր պատճառն հասարակաց սերունդը չէ, աւելցնելով թէ՛ լեզուաց համեմատութիւնն այն

խնդիրը չի կրնար լուծել՝ որ ընդհանրապէս անլուծանելի է :

Հայք հայերէն կը խօսին ընդհանրապէս , որովհետեւ հայ ծընողքէ ծնած են և մեր ազգայինք օտար երկրի մէջ ալ՝ բաւական որ այլասեռ ազգայնութենէ մը կլլուած չըլլան՝ նոյն լեզուն կը գործածեն : Ազգ ազգի հետ կրնայ խառնուիլ և չէ թէ միայն հիմայ այլ նաեւ նախատոհմեան ժամանակն իսկ հաւանական է որ այսպիսի խառնուրդ մը պատահած ըլլայ , սակայն գլխաւոր տարն էր հնդեւրոպացեղ ազգն , որ յառաջ դացած կերեւելի միշտ աիրելով այն երկիրներուն , ուր բնակող ժողովուրդն իրմէ աւելի խոնարհագոյն վիճակի մէջ և նոյն իսկ թերեւս աւելի սակաւաթիւ գտած է : Դիտելու է դարձեալ որ մարդ մարմնոյն որպիսութեան կողմանէ՝ ներքին ու արտաքին ազդեցութեանց տակ ըլլալով՝ դիւրաւ կրնայ փոփոխութիւն կրել և նախնական կերպարանքը կորսնցնել , ուստի և այս նկատմամբ երեւցած տարբերութիւնն այնչափ կարեւորութիւն չունի , մինչեւ կարենայ խզել ազգաց մարմնով միեւնոյն սերնդեան կապըն , որ լեզուաց համեմատութեամբ գտնուած է ապահովապէս : Երկու օտար սերման խառնուրդ կրնայ պատահիլ և արտաքին տարրեր երեւոյթ յառաջ բերել , սակայն երկու օտար լեզու իրարու հետ անկարելի է խառնուին , բնական կերպով լեզուաց խառնակութիւն չի կրնար հանդիպիլ : Երբ երկու օտար լեզու քովէքով գան , կամ երկուքն ալ կը մնան կամ մէկը միւսին տեղի կու տայ , բայց իրարու հետ չեն խառնուիր : Այդ ճշմարիտ է բացարձակապէս երբ լեզուի մը քերականական հիւսուածքին վրայ է խօսքը . խնդիրը կը փոխուի երբ բառական մթերքը նըկատուի , որ լոկ գաղափարաց յայտարար ըլլալով՝ լեզուէ լեզու դիւրաւ կրնան անցնիլ պիտոյից համեմատ : Այսպէս , օրինակի աղագաւ , ի յառաջագունէ հաւանական է որ ամէն հնդեւրոպական լեզուներու մէջ հնդեւրոպածեւ բառերու գումար մը գտնուի , որ երբք հնդեւրոպարուն նախալեզուի մը չեն կրնար հանուիլ , վասնչի ոչ-հնդեւրոպական նախազոյ լեզուէ մը մուտք գտած են : Բայց այդ հաւանականութիւնն ստուգել դժուարին է , ինչու որ թերի է ծանօթութիւննիս հնդեւրոպականէն յա

ուսջ գտնուող լեզուաց վրայ :

Որովհետեւ կայ Հնդեւրոպական չէ թէ միայն նախալեզու այլ նաեւ նախատոհմ մը , կրնանք խնդրել որ այս վերջնոյն նախա- նկար պատկերն ո՛ր դիմաց վրայ նշմարելու է արդեօք : Աս նը- կատմամբ լսենք Ք. Հէնի կարծիքը . Ամենայն ինչ նպաստաւոր է ընդունելու թէ այն ցեղերն , որ պատմական կղզիացմամբ ապրելով նախնական եղանակէն ամենէն քրջ օտարացած են՝ այսինքն հիւսիսայիններն՝ ցեղային մարմնաւոր նշաններն ալ հաւատարմութեամբ պահած են : Իսկ ուր որ յետոյ հարաւային կողմերն իջած և հոն բնակող ազգաց հետ խառնուած են , ա- սոնց սկսած են տակաւ նաեւ կերպարանօք նմանիլ : Եթէ հիւ- սիսաբնակ Հնդեւրոպացին զատուցեալ կեանք մը վարելով նա- խացեղին նմանազոյն կերպարանք մը կրնայ պահած ըլլալ , ո՞վ պիտի կարենայ արդելուլ զմեզ Հնդեւրոպախօս նախածօր նա- խատիպ դէմքը նշմարելու «հանուրց հիւսիսականաց վեհագոյն» դատեր կերպարանաց վրայ , որ բարձրաբնակ մենակեաց կեանք մը անցուցած կ'երեւի ոչ սահաւաթիւ դարերով :

Գ Լ Խ Ա Կ Ա Ր Գ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Ներածութիւն	
Հին և Նոր լեզուաբանութիւն	1
Գլուխ Ա. Միջարկութիւն	9
Գլուխ Բ. Բնաձայնք	12
Գլուխ Գ. Շողումաբառք	14
Գլուխ Դ. Քաղաքարական արմատք : Բայական ու դերանունական արմատք : Բարդութիւն համատարր , այլատարր համանշան արմատոց : Բաղադրութիւն կամ կազմութիւն բայի և անուն : Խոնարհում և Հոլովում.....	16
Գլուխ Ե. Արմատ : Սահմանատառ : Որպիսութիւն արմատոց : — Նախալեզուի և հայածայն տառերու համեմատութիւն	25
Գլուխ Զ. Նուաղում արմատական ձայնաւորի.....	27
Գլուխ Է. Աճում — երկարում և յաւելում — արմատական ձայնաւորի	50
Գլուխ Ը. Այլալուծութիւն — անկում , յաւելում , տեղափոխութիւն — բաղաձայնից	57
Գլուխ Թ. Սահմանատառք a, n, m և կրկնութիւն արմատոց	40
Գլուխ Ժ. Սահմանատառք	44
Գլուխ ԺԱ. Նախալեզուէան արմատներ	59
Գլուխ ԺԲ. Գերանունական արմատներ.....	117
Գլուխ ԺԳ. Բուն . — բնակերտութիւն.....	125
Գլուխ ԺԴ. Բառ . — բառակազմութիւն.....	156
Գլուխ ԺԵ. Հնդեւրոպական նախալիճակ	158
Գլուխ ԺԶ. Պատմութիւն լեզուադիտութեան	176

ԱՅԲՈՒԲԵՆԱԿԱՆ ՅԱՆԿ

ԱՏՈՒԳԱԲԱՆՅՈՐԷՆ ԿԱՐԵՒՈՐ ԲԱՌԵՐՈՒ ՈՒ ՄԱՍՆԻԿՆԵՐՈՒ

<p>Ա.</p> <p>ա 417, 421, 440</p> <p>ագանեղ 36, 66</p> <p>ագարակ 60</p> <p>ած 426</p> <p>ածեղ 60</p> <p>ածու 60</p> <p>ածուղ (ածուխ) 60</p> <p>ակամայ 417</p> <p>ականջ 59</p> <p>ականեղ 58, 59</p> <p>ակն 58, 59</p> <p>աչ 84</p> <p>աչաւարիկ 20, 420</p> <p>աչաւանիկ 20, 420</p> <p>աչաւասիկ 20</p> <p>աչեակ 405</p> <p>աչեղ 84</p> <p>աղաղակ 63</p> <p>աղաչել 32, 47, 62</p> <p>աղաւթք 63, 64</p> <p>աղէ 63</p> <p>աղմուկ 63</p> <p>աղջամուղջ 99</p> <p>ամ—համ 421, 422</p> <p>ամ 440</p> <p>ամալ 64</p> <p>աման 64</p> <p>ամաչել 64</p> <p>ամառն 410</p> <p>ամաւթ 61, 64</p> <p>ամբրաւ 83, 89</p> <p>ամիս 72, 98</p> <p>ամուսին 41, 73</p> <p>ամպրոպ 429</p> <p>ամփոփել 93</p> <p>այ 453</p> <p>այդ 418</p> <p>այծ 60</p> <p>այն 448, 420</p> <p>այս 448, 421</p>	<p>այանուղ 66</p> <p>այսք 66</p> <p>այր 458</p> <p>այրեղ 66</p> <p>այրի 465</p> <p>այցել 67</p> <p>ան 424</p> <p>անա 124, 127</p> <p>անասուն 64</p> <p>անարդար 417</p> <p>անդամ 421</p> <p>անդանել 59</p> <p>անդեղ 59</p> <p>անդ 417, 425</p> <p>աներ 464</p> <p>անծանօթ 417</p> <p>անկանել 59</p> <p>անկիւն 59</p> <p>անձուկ 60</p> <p>անճիտել 77</p> <p>անմահ 417</p> <p>անյաւ 400</p> <p>անուն 34, 99, 428, 444</p> <p>անսուաղ 415</p> <p>անտառ 86, 424</p> <p>աշալուրջ 403</p> <p>* աշել 28, 58, 59</p> <p>աշտիճան 414</p> <p>աշք 58, 59</p> <p>ապա (ապ) 448</p> <p>ապարասն 82</p> <p>ապուխտ 45</p> <p>ապուր 64</p> <p>ապտամբ 413</p> <p>ապրել 6</p> <p>առ 420, 434</p> <p>առագաստ 425</p> <p>առասան 82</p> <p>առասպել 64</p> <p>առաւել 400</p> <p>առնել 48, 62</p> <p>առնուղ 22, 42, 62</p>	<p>առողանել 406</p> <p>առողդ 405</p> <p>առու 57, 65</p> <p>աս (աստ) 425</p> <p>ասել 64, 82</p> <p>ասեղն 59</p> <p>ասուն 64</p> <p>ասպատակ 82</p> <p>աստիճան 444</p> <p>աստղ 444, 444</p> <p>ատամն 86</p> <p>ատել 64</p> <p>ատոք 64</p> <p>ատր 66</p> <p>ատրագոյն 67</p> <p>* ատրճանակ 67</p> <p>ատրուշան 67</p> <p>արագ 39, 403, 425</p> <p>արածել 48, 63, 97</p> <p>արատ 403</p> <p>արարք 62</p> <p>արաւտ 63</p> <p>արաւր 62, 426</p> <p>արբանակ 65</p> <p>արգաւանդ 64</p> <p>արգաւոր 64</p> <p>արդելուղ 63</p> <p>արդոյ 64</p> <p>արդիւնք 65</p> <p>արեգ 45, 48, 63</p> <p>արեւ 45, 48, 63</p> <p>արժանի 64</p> <p>արժել 64</p> <p>արիւն 65</p> <p>արծաթ 48, 64, 402</p> <p>արծարծել 48, 64, 402</p> <p>արծնել 39, 48, 64, 420</p> <p>արհամարհել 402</p> <p>արհաւիրք 84</p> <p>արհեստ 405</p> <p>արձագանդք 43, 59</p> <p>արձակել 64</p>
---	--	---

արմաւ 83
 արմուկն 35, 128
 արշալուրջ 103
 արշաւել 65
 արու 65
 արուեստ 105
 արուեստակ 45, 48, 63
 արտ 62
 արտաւոր 14, 83
 արտաքս 62
 արքայ 102
 աւ 154
 աւազակ 106
 աւաղ 66
 աւաղիկ 120
 աւանիկ 120
 աւարտել 70, 107
 աւգնել 105
 աւդ 66, 104
 աւդիք 172
 աւելի 100
 աւետեկ 66, 108
 աւետիք 66, 108
 աւէտ (ւէտ) 130
 աւթ 66
 աւթեվան 66
 աւժանդակ 105
 աւժիտ 105
 աւժանել 60
 աւձ 60
 աւդ 126
 աւճան 105
 աւշ թէ 105
 աւսարդ 70
 ափ 32, 64

Բ.

Բ (վ, լ) 147
 բաբէ 19
 բադ 95
 Բագաւայինջ 95
 բագին 95
 բագորդ 95
 Բագուան 95
 Բագրեւանդ 95
 բագէ 173
 բագմել 95
 բագուկ 95

բաղում 95
 բաժ 95
 բաժակ 95
 բաժանել 95
 բաժին 95
 բախել 96
 բախիւն 96
 բաղբաղայք 95
 բաղբաղել 49
 բաղձալ 60, 96
 բամ 95
 բամբասել 95
 բայ 95
 բայբանք 95
 բան 95, 128
 բանալ 94
 բանգն 95
 բանդ 96
 բանդագուշանք 95
 բաշխել 95
 բաշխք 95
 բաջագանք 95
 բառնամ, բարձի* 96
 բասրել 95
 բարբառ 49
 բարբառել 95
 բարբանջել 49
 բարբաջ 95
 բարժանել 95, 104
 բարկ 96
 բարկանալ 96
 բարձ 96
 բարձաւանդակ 96
 բարձր 96
 բարձք 96
 բարուրք 95
 բաց 94
 բաւանդակ 97
 բաւել 97
 բաւթ 66
 բեկանել 95
 բեկոր 95

բեմ, բեմք 89
 բեռն 96
 բեր 96
 բերան 96
 բերել 96
 բիծ 93
 բղջխսոհ 66
 բոլորել 66, 106
 բոկ 94
 բողբոջել 63
 բոյն 97
 բոյս 97
 բոշխնել 95
 բովանդակ 97
 բորբոքել 46
 բոց 94
 բոցաճաճանչ 77
 բուծ 97
 բուծանել 97
 բուղիս 55
 բուսանել 97
 բուստ 97

Գ.

գագաշել 56
 գագաշոտ 56
 գալ 77, 80
 գազանակուր 78
 գալարել 106
 գաղափար 54
 գաղջ 80
 գաղտ 48
 գաղտնի 48
 գայլ 107
 գան, գանել 80
 գանդատել 30
 գանդալեցուցանել 30, 43
 գանդիւն 30
 գանն 48
 գարգաշել 84, 56
 գարուն 65
 գաւիթ 108
 գգուել 84
 գեղգեղել 33, 54, 55,
 գեղմն 48 84
 գետ 106 84
 գեր (գարծեկ) 54, 55,

* Աս բայն աւել-
 ցրնկու է էջ 96,
 bhargh արմատին
 ներքեւ .

գերել, գերի 54, 80
 գեղ 76
 գեթ 119
 գէն 119
 գէջ 106
 գէտ 108
 գիլ 106
 գինք 127, 107
 գինի 58, 104
 գիշխանած 111
 գիշեր 108
 գիջանայ 106
 գիտել 108
 գիտուն 108
 գլորել 106
 գնալ 41, 77, 80
 գնայուն 41
 գողջիբ 105
 գողցես 105
 գոլ 80
 գուորշի 80
 գոյն 131
 գունէ 119
 գուչել 105
 գովել 58
 գործ, գործել 58, 107
 գորշ 127
 գորով 80
 գուշակ 58
 գուշակել 58
 գրաւ 79
 գրաւել 79, 54
 Գ.
 Դա 120
 Դալ 88
 Դամարել 83
 Դայեակ 88
 Դանդանաւանդ 86
 Դաստակերա 69
 Դարբին 87
 Դգուսգեալք 55, 89
 Դեղեւել 55
 Դերեւ 84
 Դերձակ 87
 Դերձան 87
 Դեւ 87
 Դէզ 87
 Դէմք 89

Դէտ 89
 Դի 127
 Դիել 87
 Դիեցիկ 87
 Դիզիկ 87
 Դիմակ 89
 Դիտել 89
 Դիք 87
 Դնել 88
 Դողալ 85
 Դոյն 20, 120
 Դորսովել 57
 Դու 120
 Դուար 114
 Դուռն 89
 Դուսար 159
 Դուռն տալ 30, 89
 Դուղթ տալ 30, 89
 Դարովել (Դարսովել) 83
 Դրգալ 101
 Դրժել 88
 Դրուժան 88

Ե.

ե 129
 եզ (եզակի) 131
 ելանել 62
 եկ 77
 եկի 77
 եղբայր 96, 126, 161
 եղունգն 83, 90
 եմ 66
 եռալ 106
 ես 61, 117, 129
 ետեղ 113
 երագ 39, 103
 երագ 86
 երանիկ 104
 երաշի 63
 երաշտ 67, 84
 երասանակ 82
 երեկ 202
 երեկոյ 102
 երես 67, 86
 երեսուն 133
 երերել 103
 երեք 67, 132
 երթալ 62
 երիտասարդ 70

երկայն 78
 երկար 78
 երկրայել 95
 երկին 102
 երկիր 102
 երկիւղ 83, 103
 երկն 83, 103
 երկնակ 103
 երկու (կրի, կրու) 131
 երկրեան 144
 երջանիկ 101
 եւթն 132
 եփել 16

Զ.

զակատել 109
 զաչացու 119
 զատիկ 80
 զարկանել 110
 զարհուրել 84
 զաւակ 100
 զաւդ, զաւդել 118,
 զաւշտել 105
 զաւրաւիգն 105
 զգեհուլ 22, 58, 107
 զգեանել 119
 զգեցուցանել 107
 զգնալ 119
 զգուշանալ 119
 զեղուլ 92
 զեհուլ 80
 զեռալ 106
 զետեղել 111
 զգուել 81
 զինչ 119
 զմայրել 52
 զնել 50, 71
 զոչ 81
 զոյգ 100
 զովող 100
 զուարթանալ 70
 զուարճանալ 70
 զուգել 48, 100
 զուող ր. զովող
 զլարել 119

Է.

է 143, 152

Ը

ըմպել 91
 ընդ 418
 ընդասուն 41, 73, 118
 ընդերք 418
 ընթանալ 45
 ընկալայ 91
 ընկրուզանել 77
 ընկղզիել 77
 ընծեռել 84

Թ

թան 125
 թանալ 45
 թանդուզել 413
 թանամել 57, 65
 թարչամել 57, 65
 թարթափել 53, 84
 թափառել 53
 թափել 53
 թաւթափել 53
 թարթաքուրք 402
 թարքուլ 402, 412
 թեկն, թիկունք 54,
 թեր 83 413
 թերի 83
 թերել 402, 413
 թի 127
 թիւն 127
 թմբիբ 83, 89
 թնդայ 38, 413
 թոռն 164

Ժ

ժլատ 79
 ժմոել 51
 ժպտել 51, 115

Ի

ի 117, 118, 125, 129,
 իժ 60 140, 145
 իղձ 60
 իմ 121
 իմունալ 98
 իմաստ 98
 ին 449

ինձ 81
 ինն 91, 132
 ինչ 419
 ինքն 422
 իսկ 75, 422
 իւր 422
 իք 419

Լ

լալ 401
 լալկան 401
 լալիւն 401
 լակոտ 401
 լանջք 49
 լեարդ 75, 401
 լեզու 403
 լեզուլ 403
 լի 92
 լիք 403
 լիզուլ 403
 լծել 400
 լնուլ 92
 լո 429
 լողանալ 401
 լոյս 403
 լուիլու 73
 լւայ 73
 լուանալ 401
 լուծանել 403
 լուսանն 403
 լուսին 403
 լուր 73
 լուրջ 403
 լուցանել 403
 լուցիկ 403
 լսել 73
 լքանել 403

Խ

խածանել 38, 414
 խածի 411
 խաղ 412
 խաղալ 412
 խաղաղ 412
 խայթ 68
 խայծ 411
 խայծել 411
 խանծել 411

խանծող 111
 խանծել 111
 խանծատել 411
 խանծել 411
 խանդալ 38, 411
 խառն 411
 խառնել 411
 խարան 412
 խարել 412
 խարշել 412
 խարոյկ 412
 խարուտալ 412
 խաւսել 72
 խաւսուն 72
 խափ 411
 խափանել 411
 խափնուլ 411
 խթել 68
 խիթ 68
 խոյ 171
 խոկ 72
 խոկալ 72
 խոնարհ 71
 խոնջ 72
 խոչ 410
 խոտանալ 72
 խոտ 71
 խոտարուտ 97
 խոտան 71
 խոտել 71
 խորշակ 412
 խորովել 412
 խուել 412
 խուն 71
 խուփն 411
 խոփ 411
 խրախ 70
 խրատ 144
 խրթին 70
 խրծիթ 70
 խրանուլ 51

Ճ

ճաղբ 76
 ճամել 86
 ճամբ 86
 ճանօթ 63, 77
 ճանբ 78
 ճառ 86

ծասկել 86
 ծարաւ 57
 ծաւի 77
 ծափ 77
 ծեր 75
 ծիծաղել 76
 ծիծառն 82
 ծիւրել 78
 ծծել 43, 88
 ծծումբ 128
 ծնանել 41, 77
 ծնաւ ղ 126
 ծնունդ 77
 ծնաւտ 80
 *ծո 120
 ծով 77
 ծորել 78
 ծործոր 78
 ծունգ 80
 ծունք 80

Կ.

կական 68, 76
 կականել 43, 68, 76
 կաղին 80
 կամար 68
 կամակար 69
 կանչել 76
 կաշկանդել 77
 կապել 68
 կապոււտ 68
 կասկարայ 112
 կատակել 51, 76
 կատաղի 68
 կառք 69
 կար 69, 78
 կարապետ 69
 կարգալ 76
 կարել 78
 կարեւոր 78
 կարթ 70
 կարի 78
 կարիք 78
 կարկամ 78
 կարկաչել 43, 76
 կարկառել 78
 կարկել 78
 կարկոււտ 82

կարծ 70
 կարուակ 78
 կափարիչ 68
 կափկափել 68
 կափուլ 68
 կափուցանել 68
 կեալ 79
 կենդանի 79
 կենցաղ 79, 89
 կեր 43, 78
 կերակուր 43, 78
 կերտ 69
 կին 77, 158
 կլանել 43, 78
 կկու 44
 կշտամբել 71
 կոկորդ 43, 43, 78
 կողկողել 76
 կոյանոց 30, 79
 կով 171
 կոտորել 71
 կորնչել 78
 կորով 78
 կորովի 78
 կորուստ 78
 կու 30, 79
 կուլ 43, 78
 կուղբ 173
 կուր 43
 կուրտ 70
 կռնչել 76
 կռունկ 76
 կտուր 71
 կտրել 71
 կրճատել 70
 կրճել 76
 կրճտել 76
 կրտսեր 70

Հ.

Հագադ 105
 * Հագնիլ 61
 Հազ 71, 109
 Հազար 133
 Հազել 71, 109
 Հազիւ 109
 Հալածել 107
 Հակ 109

Հակառակ 109
 Հակել 109
 Համակ 122
 Համահայր 122
 Համայն 122
 Համբարել 96, 121
 Համբառնալ 121
 Համբաւ 95
 Համբերել 96
 Հայաստան 112
 Հայհոյել 19
 Հայ հուշ 19
 Հայր 91, 126
 Հայցել 67
 Հանապաղ 110
 Հանդոյց 109
 Հանդչել 47, 109
 Հանդուրժել 49, 87
 Հանի 110
 Հապա 118
 Հաս 75
 Հասակ 75
 Հասանել 59, 75
 Հասկ 75
 Հասկանալ 75
 Հասու՛ն 75
 Հաստ 112
 Հաստաբետ 96
 Հաստատել 112
 Հարազատ 94
 Հարկ 107
 Հարկանել 46, 110
 Հարճ 94
 Հարսն 94
 Հարցանել 67, 94
 Հաւ 108
 Հաւանել 36, 66
 Հաւաստիք 66
 Հաւատք 66
 Հաւատ 91
 Հաւրու 165
 Հափափել 32, 61
 Հեգել 105
 Հեղեղ 92
 Հեղուլ 92
 Հենուլ 104
 Հեռանալ 92
 Հեռի 92
 Հեսկ 104

հետտել 121
 հետ 92
 հերկ 107
 հերկել 107
 հերու 94
 հերքել 110
 հզաւր 73
 հին 110
 հինգ 94, 132
 հինինալ 61
 հիւթ 110
 հիւսել 105
 հիւսկէն 105
 հիւսն 105
 հլու 73
 հնազանդ 73, 125
 հոոց 93
 հնչել 115
 հոգի 46, 93, 105
 հոլովել 106
 հոսել 110
 հովասուն 41, 73
 հովիւ 91
 հոտ 93
 հոտել 93
 հորթ (որթ) 61
 հուժկու 73
 հունդ (ունդ) 61
 հուպ 119
 հուսկ 121
 հուր 93
 հպատակ 119
 հպարտ 73
 հրաման 94, 120
 հրաս-իս 94, 120
 հրեշտակ 94
 հրոսակ 110
 հրոսից 94
 հրուդեն 94

 2.

 ձադ 100
 ձայն 81
 ձար 56
 ձաւար 100, 173
 ձաւնել 81
 ձգել 100
 ձեղ, ձեր 101, 121

ձի 81
 ձիդ 100
 ձիւն 81
 ձմեռն 81
 ձուկն 81

 ձ.
 ճաճանչել 77
 ճանաչել 47, 77
 ճանճ 77
 ճարճատել 76
 ճետ 77, 126
 ճիշդ 71
 ճշմարիտ 71

Մ.

մ, մք 151
 մա 119
 մալել 99
 մահ 98
 մահկանացու 98
 մաղել 98
 մամուլ 99
 մայել 46, 97
 մայր 98, 126. — 99
 ման 128
 մանեակ 98
 մանել 98
 մանուկ 29
 մանր 29, 98
 մառ 99
 մասն 98
 մատչել 47
 մատուակ 172
 մար 98
 մարդ 98
 մարիլ 98
 մարտ 98
 մարտնչել 98
 մաւր 98
 մաւրու 165
 մաւրտանալ 98
 մարի 46, 97
 մեծ 98
 մեծարել 98
 մեղանչել 98
 մեղկ 52, 99

մեղմ 52
 մեղք 98
 մեռանել 98
 մշրկ 99
 մերկատիտ 88
 մէք 121
 մէդ 99
 մէդ 99
 մէջ 72, 80, 129
 մի 121. — 131
 միասին 41, 73
 Միհր 99
 մինչ 119
 միս 72
 միել 46, 99
 միբճել 70, 99
 միլել 46
 մնալ 41, 51, 98
 մնչել 46, 98
 մո 128
 մոյթ 99
 մոռանալ 58, 99
 մորմոքել 99
 մոցել 46
 մութ 83
 մուխ 99
 մուկն 173
 մունն 46, 97
 մունջ 46, 97
 մուր 99
 մուսլլ 99
 մտանել 46
 մտերիմ 99
 մրուր 99
 մրջիւն 173
 մրրիկ 99

Յ.

յ 118, 143, 152
 յադել 66
 յազչել 109
 յադել 100
 յածել 69
 յամառ 100
 յամել 100
 յամբ 100
 յայ յու 19
 յանդ 109

յանդէլ 409
 յանդիման 448
 յանկ 409
 յանկուցանել 409
 յանկէլ 409
 յաշտ 400
 յապա 448
 յառնել 62
 յատուկ 422
 յար 62
 յարգել 64
 յարդարել 62
 յարել 62
 յարձակել 64
 յարմարել 62
 յաւականել 400
 յաւանակ 404
 յաւդնել 400
 յաւդ 400
 յաւելուի 400
 յաւէժ 400
 յաւէտ 400
 յաւժարել 400
 յաւիտեան 400
 յափշտակել 32, 64
 յեսան 59
 յետ 424
 յերիւրել 62
 յիսուռն 94, 432
 յոգն 400
 յոգնել 400
 յղանալ 427
 յղի 92
 յղկել 403
 յոլով 92

Ն.

ն 452
 նա 420
 նախանձել 447
 նախատել 447
 նապաստակ 82
 նաւ 37, 94
 նաւասարդ 70
 նարատ 402
 նաւթձել 408
 նեխել 90
 ներ 117. — 463

ներկել 39, 402
 ներքին 448
 նզովել 81
 * նէ 420
 նի 428
 նիդ 90
 նմանել 97
 նշող 39
 նոյն 20, 420
 նոր 91
 նու 444, 428
 նուալ 90
 նսեմ 39
 նստել 440

Շ.

շ 64, 401
 շականջել 64
 շաղ 72
 շաղփաղփել 401
 շանթ (շանդ) 441
 շապիկ 444
 շարժել 64
 շաւափել 53, 444
 շերտ 442
 շէն 427
 շողալ 39, 445
 շողոքորդ 63, 4
 շոյտ 442
 շոպել 444
 շուրթն 69
 շուրջ 69
 շուք 442
 շփել 53

Ո.

ոգել 405
 ոգեղ 405
 ոգի 46, 405
 ոլորել 406
 ողբալ 404
 ողբել 63
 ոյժ* 405

* Այդ բառը պէտք է յաւելուի էջ 405, vag արմատին ներքեւ :

ոչ 449
 ուողել 406
 ունալ 402
 ոսկեղօծ 449
 ոստան 408
 ոտն 92
 որբ 65
 որդ 434
 որթ 70
 որկոր 43, 43, 78
 որմ 406
 որոգայթ 49
 որովայն 406
 ու 425, 430, 440
 ութ 76, 432
 ուխտ 405
 ուհի 438
 ունայն 404
 ունկն 59
 ուս 72
 ուսանել 67
 ուստեք 419
 ուստր 460
 ուտել 64
 ուտել 406
 ուռձանալ 406
 ուրախ 70
 ուրդ 406
 ուրեք 449
 ուրուր 68
 օբ 449

Չ.

չեք 449
 չոր 442
 չորք 432
 չու 442
 չքաւոր 449
 չճնաղ 449
 չքոտի 449

Պ.

պախ 45
 պախուցք 94
 պախրէ 94
 պահել 91
 պուշտան 99

պապաչել 43
 պաստառ 443
 պատահել 92
 պատառել 86
 պատել 92
 պատկանդարան 88
 պատշգամբ 89
 պար 92
 պարաւանդել 95
 պարեգաւտ 92
 պարսաւել 73
 պարտէզ 87
 պետ 26, 91
 պէս 93
 պիղծ 93
 պինդ 96
 պիտակ 93
 պիղել 96

Ջ.

ջանայ 100
 ջան 428
 ջատագոյ 100
 ջեռնու 80
 ջեր 80
 ջերանել 80
 ջերմ 80, 428
 ջոկ 100
 ջորի 114

Թ.

թայք 104

Ս.

ս 446, 451, 453
 սա 421
 սադ 83, 173
 սաղաւարտ 74
 սահանք 110
 սահել 110
 սան 41, 73
 սանդուղք 111
 սառել 72
 սառն 72
 սատակել 51, 72
 սար 74

սարանու 51
 սափասուտ 415
 սին 73
 սինթոր 103
 սիրտ 425
 սխափել 53
 սխալ 112
 սխալակել 112
 սկեսուր 75, 163
 սկերեւոյ 71, 163
 սկիզբն 110
 սկունդ 75
 սկաննել 110
 սնանել 73
 սնդիկ (սնակ) 111
 սողել 110
 սողապուսն 110
 սողոսկել 110
 սողուն 110
 սոյն 20
 սոնք 73
 սովորել 72
 սուտ 115
 սուրալ 110
 սուրհալ 110
 սուրհանդակ 110
 սպառել 114
 սպաս 114
 սպասել 114
 ստամբակ 113
 ստան 112
 ստերջ 114
 ստինք 113
 ստուար 114, 171
 ստուգել 113
 սրունք 74, 144
 սփռու 114
 սփոփել 38, 46, 50,
 սփռել 114 93
 սքողել 111

Վ.

վագել 106
 վազել 106
 վախճան 70
 վաղջան 70
 վանդ (վանկ) 105
 վաննել 106

վանք 107
 վաշխ 405
 վաչ 106, 124
 վասն 405
 վառել 106
 վարակել 48, 407
 վարանել 106
 վարաւանդ 95
 վարգել 106
 վարդապետ 106
 վարել 48, 106
 վարժել 107
 վարկել 107
 վարմ 106
 վարս 107
 վարտիք 106
 վաշք 106
 վաւաշոտ 105
 վեր 53
 վերմակ 106
 վերտ 106
 վեց 132
 վէտ 106
 վնասակար 69, 90
 վնասել 90
 վտակ 106
 վրէժ 107

Տ.

տագր 101, 163
 տալ 20, 86
 տաճիկ 82
 տաղտապել 84
 տամալիք 86
 տայդր 101, 163
 տանել 49, 88
 տաշել 82
 տապ 83
 տապակ 83
 տապել 83
 տապալել 125
 տատասկ 75
 տապաստ 125
 տասն 74, 432
 տատրակ 173
 տար 82
 տարգալ 101
 տարժաննել 104

տաւթ 83
 տեան 127
 տեղի 113
 տէգ 113
 տի 127
 տիւ 87
 տխուր 70
 տարովել 85
 տու 127
 տուարած 114
 տուաւղ 126
 տուն 86, 99
 տունն 85
 տուք 86
 տուփայ 84
 տրիտուր 86
 տրոփել 84

Ր.

ր 130, 151, 152, 153
 րո 129

Ց.

ց 89, 144, 147, 157
 ցամաք 112
 ցայգ 89
 ցանգ, ցանկ 68
 ցարդ 89
 ցերբ 89
 ցերեկ 89
 ցի 157
 ցին 173
 ցիբ 113
 ցից 114
 ցու 114, 171
 ցուրտ 72
 ցրել 113,

ցրուել 113
 ցցել 114
 ցցուել 114
 ցցունք 114

Փ.

փակել 47, 96
 փամփուշտ 92
 փայծաղն 82
 փապ 43
 փապար 43
 փապարել 43, 92
 փարել 92
 փարփար 43
 փափաքել 91
 փափուկ 92
 փեայ 159
 փետուր 92
 փիծ 93
 փիբրել 93
 փշրել 93
 փոթորիկ 50, 93
 փոյթ 115
 փոշի 94
 փորձել 94
 փորոտալ 43
 փուք 93
 փոփոգել 38, 46, 93
 փոքր 93
 փութալ 115
 փչել 93
 փռել 114
 փռնգալ 114
 փռնել 114
 փռնել 93

Ք.

ք 141, 152
 քա 120
 քակել 46
 քաղել 111
 քաղց 111
 քաղց 79, 89
 քաղցր 79, 89, 115
 քամակ 69
 քամել 110
 քամի 110
 քայքայել 50
 քան 119
 քանի 119
 քանգել 50
 քանցել 28, 89, 111
 քառ 132
 քառասուն 132
 քատակել 122
 քարաբուխ 112
 քարաքորկ 111
 քարք 111
 քարոզ 69
 քերել 111
 քերթել 111
 քեցել 28, 89, 111
 քերան 115
 քիւ 112
 քինել 50, 71
 քո 120
 քող, քուղ 111
 քոչքել 70
 քոյր 38, 115
 քուն 115, 127
 քուքայ 14, 43, 71
 քսան 133
 քրքրել 43
 քքուել 43, 71

